Інжынер у калгасе—гэта прыкмета новага ў жыцці вёскі. Віктар Шувалаў прыехаў у сельскагаспадарчую арцель імя Сталіна на Гомельшчыне толькі летась, скончыўшы Беларускую сельскагаспадарчую акадэмію. Яго першыя крокі па жыццю прынеслі Віктару шмат задавальнення. (Чытайце на стар. 103 нарыс С. Кухарава «Інжынер прыехаў».)

Фота А. Дзітлава.

Пралетарыі ўсіх краін, яднайцеся!

МАЛАДОСЦЬ

Штомесячны літаратурна-мастацкі і грамадска-палітычны часопіс Цэнтральнага Камітэта ЛКСМ Беларусі і Саюза пісьменнікаў БССР

У НУМАРЫ:

*
Аповесць Васіля Быкава «Жураўліны крык».
*
Вершы Рыгора Барадуліна, Ніла Гілевіча, Анатоля Грачанікава, Петруся Макаля, Міколы Сіскевіча.
*
Нарыс Сцяпана Кухарава «Інжынер прыехаў».
*
Гары, камсамольскі агеньчык!
*
Рэпартаж з Гомеля студэнцкага.
*
Як вы адпачываеце?
*
Там, дзе камандуе долар.
*
На адхонах Алтая. З блакнота падарожніка.
*
Артыкул Алега Лойкі «Беларускай песні валадар».
*
Наша пошта.
*
Спорт.
*
Гумар і сатыра.

2 (84)

Люты.

1960.

Год выдання VIII.

Газетна-часопіснае выдавецтва Галоўвыдата Міністэрства культуры БССР.
Мінск.

На вокладцы малюнак мастака Ф. Бараноўскага (Да аповесці Васіля Быкава «Жураўліны крык»).

Мастацкі рэдактар В. Грамыка. Тэхрэдактар І. Шаршульскі. Карэктар Л. Таўлай.

«Молодость»
Ежемесячный литературно-художественный и общественно-политический журнал Центрального Комитета ЛКСМ Белоруссии и Союза писателей БССР.

Рукапісы не вяртаюцца.

Адрас рэдакцыі: Мінск, вуліца Карла Маркса, д. 40. Тэлефон—93-854.

Фармат паперы 70×108¹/₁₆. Фізіч. друк. арк. 10. Умоўн. друк. арк. 13,7. Вуч.-выд. арк. 14,5. Тыраж 9010. экз. Цана 4 руб.
АТ 07721. Здадзена ў набор 1.I.60. Падпісана да друку 3.II.60. Зак. 804.

Газетна-часопіснае выдавецтва, г. Мінск, праспект імя Сталіна, 105.

Друкарня імя Сталіна, Мінск, праспект імя Сталіна, 105.

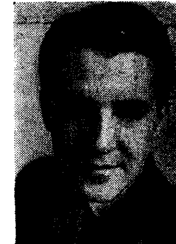

Анатоль Грачанікаў нарадзіўся ў 1938 годзе ў Лоеўскім раёне Гомельскай вобласці ў сям'і служачага. У 1955 годзе ён скончыў сярэднюю школу і цяпер вучыцца на V курсе механічнага факультэта Беларускага інстытута інжынераў чыгуначнага транспарту ў Гомелі.

Анатоль ГРАЧАНІКАЎ

МАШЫНІСТ

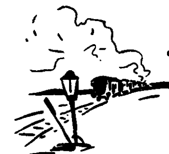

Лаўлю размову стрэчных цеплавозаў,
Сталёвых колаў слухаю матыў,
А пада мной дрыжыць, як ад мароза,
У сотні конскіх сіл лакаматыў.

Ляцяць сігналаў светлыя пункціры
І водбліскамі скачуць у акне,
А у вагонах дрэмлюць пасажыры,
Жыццё спакойна даручыўшы мне.

Ну, уяві, ці будзеш ты не рады,
Ці не развееш свой юнацкі сум,
Калі аднойчы строга па раскладу
Табе каханне, дружа, прывязу!

І палячу, нібы на крылах ветру,
Маршруты ўдаль перада мной ляжаць.
І, пэўна, буду з кожным кіламетрам
Кагосьці да кахання набліжаць.

ПАПРОК

Здарэнне гэта каля моста
Пахаладзіла сэрцы нам.
Збялелі твары, як бяроста,
Ўспацела ў кожнага спіна...

Унізе човен выгнуў спіну,
Бяссілля поўны да бартоў.
І хтосьці побач фразу кінуў:
«Загінуць дзеці ні за што...»

Магчыма б, іхні крык цягучы
У бурных хвалях патануў,
Калі б не той юнак, што з кручы,
Не распрануўшыся, нырнуў.

Рашуча рукі мільганулі,
І расступілася вада.
А мы... з палёгкай уздыхнулі:
Была адведзена бяда...

Сатруцца шчаснай стрэчы хвілі,
Ды нам ніколі не забыць
Усё, чаго мы не зрабілі
І што маглі, аднак, зрабіць.

НА ПЕНСІЮ

З юнацтва я простае слова спазнаў,
Вялікае слова—работа.
На тэндары вугаль не раз паліваў
Не толькі вадой, а і потам.

Душой да любімае справы прырос
І стоме не мог пакарыцца.
Я так працаваў, што ў мяне паравоз
Прасіў на паўстанках напіцца.

І вось расстаёмся.
Дрыжыць ён, пыхціць.
Заплача ад крыўды, здаецца,
Бо побач другая машына стаіць.
Яна цеплавозам завецца.

Ну што ж, дарагі,
Не крыўдуй і павер,
Цябе я ў рэзерве сустрэну.
Цяпер ты заслужаны пенсіянер.
Табе гэта—вартая змена.

ЗАМЕСТ ПІСЬМА

Я павінен, сябры, прызнацца:
Не знайду адпаведных слоў.
Мне лягчэй ў каравул сабрацца,
Чым пісьмо напісаць дамоў.

Ну аб чым? —
Гэта вось хвалюе.
Па статуту жыццё у нас.
Мы з салдацкаю песняй сябруем.
Смутак звалілі мы ў запас.

А без песні—
Якая справа?
Сум узмоцніцца, не сакрэт.
Песня—
першая наша страва
На вячэру і на абед.

На занятку паміж прывалаў,
У працяглы начны паход,
Песню звонкую з запявалам,
Нібы зброю, бярэ узвод.

Ўзвод на песню
Бярэ раўненне.
Стома коціцца
Ў адступленне.
І, нарэшце,
Зусім растане,
А з нас кожны
Бадзёрым стане.

Вось за гэта—мы з песняй ў дружбе,
Як патрэбна яна душы,
Знае той, хто пабыў на службе,
І спазнае, хто не служыў.

Мал. Ф. Бараноўскага.

Васіль БЫКАЎ

ЖУРАЎЛІНЫ КРЫК

Аповесць

I

Гэта быў звычайны чыгуначны пераезд, якіх шмат параскідана на сталёвых шляхах зямлі.

Ён абраў зручную мясціну там, дзе скончыўся насып, што пралёг па асакаватай голай балаціне, і рэйкі ўезджанай аднапуткі беглі па жвіры амаль на ўзроўні зямлі. Бальшак, споўзшы з пагорка, пераскокваў чыгунку і паварочваў у бок лесу, утварыўшы скрыжаванне, якое людзі некалі абгарадзілі рабымі слупкамі і паставілі два гэткія ж рабыя шлагбаумы. Побач адзінока месцілася атынкаваная будка-каравулка, дзе ў сцюжу драмаў ля напаленай печы які буркатлівы дзед-вартаўнік. Цяпер у будцы не было нікога. Восенькі вецер раз-пораз рыпаў яе дзвярыма, расчыненымі насцеж, над дарогай тырчэў адламаны шлагбаум, другога зусім не было паблізу. Ніхто ўжо не дбаў пра гэтую чыгуначную пабудоўку: новыя, куды больш важныя клопаты адолелі людзей — і таго, хто некалі гаспадарыў тут, і гэтых, што спыніліся цяпер, у ветраны адвячорак, на закінутым, зняямелым пераездзе.

Захінуўшыся ад ветру каўнярамі зашмальцаваных, аблепленых глінай шынялёў, шасцёра іх стаяла купкай ля зламанага дышла шлагбаума. Тулячыся адзін да аднаго, яны маркотна пазіралі ў восеньскую далеч і слухалі камбата, які ставіў ім новую баявую задачу.

— Дарогу трэба перакрыць на суткі, — сіпатым, прастуджаным голасам гаварыў капітан — высокі кастлявы чалавек са шчацінiстым змораным тварам. Вецер злосна ляскатаў рогам плашч-палаткі па ягоных запэцканых ботах, матляў на грудзях доўгія матузы завязак. — Заўтра, як сцямнее, адыдзеце за лес. А дзень трымацца...

Там у полі, куды яны невясёла ўглядаліся, высіўся пагорак з дарогай, ля якой трэслі жоўтым лісцем дзве вялізныя каржакаватыя бярозы, і за

ім дзесьці на небакраі заходзіла нябачнае сонца. Вузенькая палоска яго святла, прарэзаўшыся ў хмарах, матава блішчэла на небе. Сумны восеньскі адвячорак поўніўся шэрасцю фарбаў, апрыклай сцюдзёнай золлю і ўсеабдымнай трывогай, што навісла над краем.

— А як жа з шанцавым інструментам?— грубаватым басам запытаў старшына Карпенка, камандзір гэтай невялічкай групы людзей. — Лапаты ж трэба.

— Лапаты? — задуменна перапытаў камбат, узіраючыся ў бліскучую палоску на захадзе. — Пашукайце самі. Няма лапат. І людзей няма, не прасі, Карпенка, ведаеш...

— Ага, і людзей трэба б, — падхапіў старшына. — А то што пяцёра? Адзін — новенькі, ды гэты «вучоны» — хіба ваякі! — злосна бурчэў ён, стоячы бокам да камандзіра.

— Супрацьтанкавыя гранаты, патроны к пэтээру, колькі можна было, мы вам далі, а людзей няма,— стаяў на сваім камбат. Ён яшчэ паўглядаўся ў далячынь, зачараваны бляскам заходу, а пасля, устрапянуўшыся, павярнуўся да Карпенкі — мужнага, прысадзістага, шыракатварага, з рашучымі вачыма і цяжкімі сківіцамі.— Ну, браткі, жадаю ўдачы.

Ён падаў руку. Агорнуты новым клопатам, старшына абыякава пацiснуў яе. Гэтак жа стрымана паціснуў сцюдзёную камбатаву далонь і «вучоны» — высокі, сутулы, у акулярах баец Фішар; без крыўды, шчыра зірнуў на камандзіра другі няўдака, на якога скардзіўся старшына — малады са свежымі, сумнымі вачыма радавы Глечык. «Нічога, чорт не здрадзіць — свіння не з'есць»,— бесклапотна пажартаваў пэтээравец Свіст, белабрысы, расшпілены на ўсе кручкі і гузікі, жулікаваты з выгляду хлопец. Спаважна падаў сваю пухлую далонь непаваротлівы, мардасты Пшанічны; пачціва, прыстукнуўшы абцасамі, развітаўся чарнявы, прыгожы Аўсееў. Паддаўшы плячом аўтамат, камбат нялёгка ўздыхнуў і коўзкім крокам пайшоў па гразі даганяць калону.

Яны засталіся ўшасцёх, агорнутыя самотай ростані, і нейкі час моўчкі пазіралі ўслед капітану і батальёну, кароценькая, зусім не батальённая калона якога, мерна пагойдваючыся ў вячэрняй імгле, хутка аддалялася пад лес. Старшына быў незадаволены, злосны, у душы яго тужліва варушылася невыразная, шчымлівая трывога за лёс тае нялёгкае справы, дзеля якой яны засталіся тут. Але ён хутка прыдушыў у сабе той нудлівы душэўны гук і прывычна злосна закрычаў на людзей:

— Ну, чаго стаіцё? Гэць да працы! Глечык, пашукай: мо' дзе хоць ламачына якая завалялася... У каго ёсць малыя лапаты, давай капаць, пакуль відно.

Спрытным рыўком ён ускінуў на плячо цяжкі кулямёт і, з хрустам ламаючы ссохлы быльнёг, пайшоў над канавай. Байцы адзін за другім неахвотна падаліся за сваім камандзірам.

— Ну вось, адсюль і пачнем,— сказаў Карпенка, укленчыўшы ля канавы і зазіраючы па-над чыгункай на пагорак. — Давай, Пшанічны, флангавым будзеш. Лапата ў цябе ёсць — пачынай.

Камлюкаваты Пшанічны развалістай хадой ступіў наперад, зняў з-за спіны вінтоўку, адклаў яе ў быльнёг і пачаў вымаць засунутую за рамень лапату. Адмерыўшы ад Пшанічнага якіх дзесяць крокаў уздоўж канавы, Карпенка зноў прысеў, паглядзеў сюды-туды і азірнуўся, шукаючы вачыма, каго прызначыць на новае месца. Ягоны грубаваты твар не пакідала заклапочанасць і злосная незадаволенасць тымі несамавітымі сіламі, якія былі ў падначаленні.

— Ну, каму тут? Вам, Фішар? Хаця ў вас жа лапаты няма. Во мне яшчэ ваякі! — злосна бурчэў старшына, устаючы з калена.— Колькі дзён на фронце, а лапаты яшчэ не прыдбаў. Што, мо' чакаеце, калі старшына дасць? Ці мо' немец у падарунак прышле?

Фішар не апраўдваўся і не пярэчыў, але, яўна бянтэжачыся ад непрывычнае вымовы, няўклюдна горбіўся і без патрэбы папраўляў акуляры.

— Наогул, чым хочаце, а капайце,— злосна кінуў Карпенка, пазіраючы некуды ўніз і ўбок, — але каб пазіцыю абсталявалі як мае быць.

Ён рушыў далей — моцны, эканомны і ўпэўнены ў рухах, з такім выглядам, быццам быў не камандзірам узвода, а самае меншае камандаваў палком. За ім пакорліва і раўнадушна падаліся Свіст і Аўсееў. Азірнуўшыся на заклапочанага Фішара, Свіст ссунуў на брыво пілотку і, выскаляючы белыя зубы, нязлосна пакпіў:

— От задачка прафесару, ярына зялёная! Дасца ў знакі...

— Не балбачы. Лепш ідзі вунь пад той белы слупок ля пуці, там і капай, — загадаў старшына. Свіст збочыў у бульбянішча, яшчэ раз з усмешкай азірнуўся на Фішара, які нерухома стаяў у сваёй быльняговай пазіцыі і заклапочана чухаў нявголеныя сківіцы.

Карпенка з Аўсеевым падышлі да каравулкі, старшына па-гаспадарску пакратаў расчыненыя рыплівыя дзверы і пераступіў парог гэтай пакінутай будынінкі. З двух выбітых вокан струменілі пранізлівыя патокі скразняку, матляўся на сцяне надарваны зрудзелы плакат, які заклікаў некалі разводзіць пчол, моцна смярдзела сажай, пылам і яшчэ нечым нежылым і брыдкім. На затаптанай падлозе валяліся кавалкі атынкоўкі, камякі гразі з падэшваў і саламяная пацяруха.

— Вось, каб сцены таўсцейшыя, было б сховішча,— разважліва сказаў Карпенка. Аўсееў выцяг руку, памацаў абабіты бок грубкі.

— Што мацаеш, думаеш, цёплая? — строга ўсміхнуўся Карпенка.

— А давайце напалім. Інструменту ж не хапае. Па чарзе будзем капаць і грэцца, — ажывіўся стрыманы дагэтуль баец. — Га, старшына?

— Ты што — да цёшчы прыйшоў? Грэцца! Чакай, вось падыдзе раніца — ён табе дасць пагрэцца. Аж горача стане.

— Ну і што ж? А які сэнс мерзнуць? Давай распалім у печы, вокны замаскіруем... Га, камандзір? — дамагаўся Аўсееў, лена паводзячы чорнымі цыганскімі вачыма.

— Не балбачы. Ідзі вунь каля Свіста займай пазіцыю і давай абсталёўвацца.

Карпенка выйшаў з пабудоўкі і сустрэў Глечыка, які цягнуў аднекуль скрыўлены жалезны прэнт. Убачыўшы камандзіра, ён спыніўся і паказаў іржавую жалезіну.

— Вось нібы ломік — разрыхляць. А выкідаць і жменямі можна.

Глечык вінавата ўсміхнуўся. старшына няпэўна паглядзеў на яго, хацеў сказаць нешта строгае, але загаварыў проста:

— Ну, давай. Вось тут будзеш капаць — на гэты бок каравулкі, а я на той бок — у цэнтры. Не марудзь, пакуль відно.

2

На змярканні з-за лесу напаўзлі шызыя, змрочныя хмары. Яны зусім загрувасцілі неба, затулілі блішчастую шчыліну над пагоркам; у наваколлі стала пагрозліва, трывожна і сцюдзёна. Вецер, шалеючы, абтрасаў

бярозы над шляхам, церабіў лісцвяны маладняк прысадаў, гнаў цераз чыгунку ў шэрую далеч шархоткія статкі лісця. Мутная вада ў лужыне ад ветранога напору аж выплёсквалася з берагоў і пырскала на ўзмежак сцюдзёнымі бруднымі кроплямі.

Байцы на пераездзе рупна ўлеглі ў работу — капалі, дзяўблі, угрызаліся ў сцвярдзелую залеж зямлі. Пшанічны ледзь не па самыя плечы закапаўся ў рудую кучу гліны. Далёка навокал адкідваючы рассыпчатыя камякі, зухавата і вясёла ўсталёўваўся разгарачаны Свіст. Ён зняў з сябе ўсе рамяні і апраткі і, застаўшыся ў гімнасцёрцы, спрытна сыпаў з яміны малой пехацінскай лапаткай. У дваццаці кроках ад яго, таксама над лініяй, час ад часу спыняючыся, адпачываючы і аглядваючыся на сяброў, крыху з меншым стараннем акопваўся Аўсееў. Ля самай будкі спрактыкавана ладзіў кулямётную пазіцыю старшына Карпенка; на другі бок ад яго дзёўб зямлю расчырванелы, потны Глечык. Нарыхліўшы жалезінай камякоў, ён выкідваў іх рукамі, пасля прыгаршчамі выгортваў драбязу і зноў дзёўб. Адзін толькі Фішар самотна сядзеў у быльнягу, дзе яго пакінуў старшына, і, тулячы ў рукавы азяблыя рукі, гартаў нейкую кніжку.

За гэтым заняткам і застаў яго Карпенка, калі, прыпыніўшы працу, выйшаў з-за каравулкі. Старшына быў змораны, заклапочаны і адразу аж з твару змяніўся, убачыўшы панылую бяздзейнасць свайго падначаленага. Вылаяўшыся, ён накінуў на распацелую спіну скарэлы ад гразі шынель і накіраваўся да няўдакі-байца.

— Ну, што? Доўга вы будзеце сядзець? Думаеце, калі няма лапаты, дык я вас у батальён адпраўлю, у бяспечнае месца?

З выгляду абыякавы да ўсяго Фішар разгублена заміргаў пад акулярамі блізарукімі вачыма, няспрытна ўзняўся з долу і, заікаючыся ад хвалявання, хутка-хутка загаварыў:

— М-м-можаце не т-т-турбавацца, таварыш камандзір, гэта выключаецца. Я н-н-не менш за вас разумею свае абавязкі і зраблю тое, шт-т-то трэба, без лішніх эксцэсаў. Вось.

Некалькі здзіўлены і расхалоджаны нечаканым выпадам гэтага ціхага чалавека, старшына не знайшоў, што сказаць далей, толькі перадражніў:

— Бач ты: эсцэксаў!..

Яны стаялі так — адзін супраць аднаго — усхваляваны, з дрыготкімі рукамі, вузкаплечы баец і ўжо супакоены, упэўнены ў сабе каржакаваты, уладарны камандзір. Карпенка, нахмурыўшы калючыя бровы, з хвіліну згадваў, што рабіць з гэтым няўдакам, а пасля, прыпамятаўшы, што трэба б на ноч выставіць які-ніякі дазор, ужо спакайней сказаў:

— Вось што — бярыце вінтоўку і марш за мной.

Фішар не запытаў, куды і навошта, а з падкрэсленай абыякавасцю запхнуў за пазуху кніжку, ускінуў на плячо вінтоўку з прымкнёным штыком і, спатыкаючыся, пакорліва пабрыў за старшыной. Карпенка на хаду апрануў шынель і, мінаючы сваю ячэйку, коратка кінуў байцу:

— Вазьмі ж лапату.

Яны выйшлі на пераезд і па гразкай дарозе накіраваліся на пагорак з дзвюма бярозамі.

Тым часам паволі цямнела. Неба над лесам зусім счарнела ад хмар, якія шчыльна абклалі прастор і злегліся на небасхіле змрочнай суцэльнай масай. Вецер усё не ўціхаў і злосна шкуматаў полы шынялёў, прабіраўся за каўнер, у рукавы, выпякаў з воч сцюдзёныя слёзы.

Карпенка крочыў хутка, не вельмі разбіраючы дарогі і не дужа шануючы свае нозыя кірзавыя боты — адзіную тут адзнаку. яго камандзірскай годнасці. Захіляючыся ад ветру каўняром шыняля, у нацягненай на вушы пілотцы паныла шкандыбаў за ім Фішар. Ён зноў быў абыякавы да ўсяго і, утаропіўшы позірк у загусцелую гразь дарогі, асцерагаўся павярнуць забінтаваную шыю, якая балела ад скулаў.

З сярэдзіны ўзгорка Карпенка азірнуўся, каб агледзець зводдаль пазіцыю свайго ўзвода, і ўбачыў, што яго падначалены адстаў і ледзьве плёўся, зноў чытаючы на хаду тую сваю кніжку. Карпенка спыніўся і пачакаў, пакуль Фішар дагоніць яго. Але той не вельмі спяшаўся, ён так паглыбіўся ў свой занятак, што не бачыў і старшыну, забыўся, відаць, куды і навошта ішоў, толькі нешта варушыў сабе вуснамі. Старшына нахмурыўся, але тут яго самога ўзяла цікавасць, і ён не закрычаў, а нецярпліва пераступіў па гразі і строга спытаў:

— Што гэта за кніжка ў вас?

Фішар, відаць, яшчэ не забыўшыся на нядаўнюю сварку, бліснуў акулярамі і адхінуў чорную вокладку.

— Гэта біяграфія Чэліні. А то — рэпрадукцыя. Пазнаеце?

Карпенка зірнуў на фотаздымак — на чорным фоне стаяў нейкі голы з валасатай галавой чалавек і, пазіраючы ўбок, заклапочана хмурыў бровы.

— Давід! — тым часам бясстрасна абвясціў Фішар.— Славутая статуя Мікельанджэла. Успамінаеце?

Але Карпенка не ўспамінаў нічога. Ён яшчэ зірнуў у кніжку, акінуў недаверлівым позіркам Фішара і, нічога не ўцяміўшы, ступіў наперад. Трэба было спяшацца, каб засветла выбраць, дзе паставіць сакрэт, і старшына шпаркім крокам рушыў далей. А Фішар заклапочана ўздыхнуў, расшпіліў працівагазную сумку і ў дадатак да кавалка хлеба, старога «Аганька» і патронаў, якімі была напакавана яна, ашчадна засунуў туды і кніжку. Пасля, крыху павесялелы, ужо не адстаючы, ішоў за старшыной.

— Вы што — сапраўды вучоны які? — невядома чаму насцярожыўшыся, запытаў Карпенка.

— Ну, вучоны — можа гэта і занадта... Я толькі кандыдат мастацтвазнаўства.

Карпенка трохі памаўчаў, намагаючыся зразумець штосьці, а пасля неяк прыціхла, быццам баючыся выявіць сваю цікаўнасць, запытаў:

— Гэта што? Па карцінах спец, ці як?

— І па карцінах, але я галоўным чынам па скульптуры эпохі Адраджэння. У прыватнасці спецыялізаваўся па італьянскай скульптуры.

Яны выйшлі на пагорак, з-за якога адкрыліся новыя, ужо азмрочаныя вечарам далі — поле, лагчына з хмызняком, далёкі ельнік, наперадзе ля дарогі саламяныя стрэхі вёскі. Побач, ля канавы, растросшы на сцюдзёным ветры тонкае голле, жалобна ляскаталі зрудзелым лісцем бярозы. Яны былі тоўстыя і, відаць, дужа старыя, гэтыя спрадвечныя вартавыя шляхоў,— з парэпанай ад старасці, счарнелай карой, густа абсыпаная цвёрдымі капытамі наростаў, з пазабіванымі ў іх чыгуначнымі кастылямі. Пад бярозамі старшына збочыў з дарогі, пераскочыў канаву і, зашорхаўшы ў іржышчы ботамі, накіраваўся ў поле.

— А што ён, гэты голы, з гіпсу злеплены, ці як? — запытаў ён, не тоячы сваёй нечаканай мінутнай цікаўнасці.

Фішар стрымана, аднымі вуснамі паблажліва ўсміхнуўся, як малому, і вытлумачыў:

— О не. Гэтая пяцімятровая фігура Давіда высечана з крыцкага мармуру. Наогул, гіпс як матэрыял для манументальнай скульптуры ў старажытнасці і ў часы Рэнесанса амаль не ўжываўся. Гэта ўжо атрыбут новага часу.

Старшына падумаў.

— Кажаш, з мармуру? А чым жа ён яго — такую грамадзіну — высек? Ці, можа, якой машынай?

— Ну, што вы? — здзівіўся Фішар, сігаючы побач з Карпенкам.— Хіба можна машынай? Толькі рукамі, вядома.

— Ого! Гэта ж колькі яго трэ' было дзяўбсці?— у сваю чаргу здзівіўся старшына.

— Два гады, з памочнікамі, вядома. Трэба сказаць, што ў мастацтве гэта яшчэ не вялікі тэрмін,— памаўчаўшы, дадаў баец.— Аляксандр Іваноў, напрыклад, працаваў над «Месіяй» амаль дваццаць два гады, француз Энгр пісаў «Крыніцу» сорак гадоў.

— Глядзі ты! Таксама, відаць, цяжка. А ён хто такі, што зрабіў гэтага Давыда?

— Давіда,— паправіў Фішар.— Ён італьянец, ураджэнец Фларэнцыі.

— Што — мусаліншчык?

— Э, не! Ён жыў даўно. Гэта славуты мастак Адраджэння. Найвялікшы з вялікіх.

Яны прайшлі яшчэ далей, Фішар ужо трымаўся побач, і Карпенка скоса разы два зірнуў на яго. Худы, з запалымі грудзьмі, у кароткім, падпяразаным пад хлясцік шынялі, з забінтаванай шыяй і зашчацінены́м тварам, «вучоны» меў нікчэмны выгляд. Адны толькі чорныя вочы пад тоўстымі шкелцамі акуляраў цяпер неяк ажылі і свяціліся адбіткам далёкай стрыманай думкі. Старшына падзівіўся тайком з таго, як часам за гэткім несамавітым выглядам хаваецца адукаваны і, здаецца, не благі чалавек. Праўда, Карпенка быў упэўнены, што ў ваеннай справе Фішар не многа варты, але ў глыбіні старшыновай душы нешта ўжо расслабела да гэтага байца.

Праз сотню крокаў ад дарогі Карпенка спыніўся на іржышчы, паглядзеў у бок вёскі, азірнуўся назад. Пераезд у нізіне ўжо ледзьве шарэў у вячэрнім паўзмроку, але адгэтуль яшчэ быў відаць, і старшына падумаў, што месца для сакрэта тут будзе здатнае. Ён утаптаў абцасамі іржышча ў мяккую зямлю і, пераходзячы на звычайны свой камандзірскі тон, загадаў:

— *Вось тут. Капай. Ноччу спаць ні-ні. Глядзі і слухай. Пойдуць* — страляй і адыходзь на пераезд.

Фішар зняў з пляча вінтоўку, абеј руч узяўшыся за кароткі тронак старшыновай лапаткі, няўмела калупнуў іржышча.

— Эх ты! Ну, хто так капае! — не стрываў старшына.— Дай сюды.

Ён выхапіў у байца лапатку і, лёгка ўразаючыся ёю ў рыхлую зямлю, спрытна растрасіраваў адзіночную ячэйку.

— Вось на... Так і капай. Ты што, не служыў?

— Не,— прызнаўся Фішар і першы раз шчыра ўсміхнуўся.— Не давялося.

— Яно і відаць. А цяпер вось гора з вамі...

Пакуль Фішар не дужа ўмела калупаўся ў зямлі, Карпенка прысеў у іржышча і, тулячыся ад ветру, пачаў скручваць цыгарку. Вецер выдзьмухваў з паперкі махорачную пацяруху, старшына ашчадна прытрымліваў яе пальцамі і паспешна загортваў. Прыцемкі ўсё шчыльней атульвалі зямлю, увачавідкі завалокваўся змрокам пераезд з будкай, растваралiся ў ночы далёкія стрэхі вёскі, толькі па-ранейшаму нясцішна і трывожна шумелі каля шляху бярозы.

Захінаючы ад ветру трафейную запальніцу, старшына згорбіўся, каб прыкурыць, але раптам яго твар уздрыгнуў і трывожна насцярожыўся. Выцягшы з каўняра абсіверaную жылістую шыю, Карпенка азірнуўся на пераезд. Фішар таксама ўчуў нешта і як быў, укленчыўшы ў іржышча, так і здрантвеў у напружанай позе спалоху. На ўсходзе за лесам, што быў за іх пераездам, прыглушаная ветрам, раскацілася ўдалечыні кулямётная чарга. Неўзабаве на яе адгукнулася другая, радзейшая, відаць, з нашага «максіма», а затым слабым далёкім водсветам, паварушыўшы вячэрні змрок, узгарэлася і пагасла мігатлівая чарада ракет.

— Абышлі! — са злоснай прыкрасцю сказаў старшына і вылаяўся. Ён ускочыў, яшчэ ўгледзеўся ў далёкі сцямнелы краявід і зноў са злосцю, роспачу і трывогай пацвердзіў:

— Абышлі, гады!

І, занепакоіўшыся, каб там, на пераездзе, чаго не здарылася без яго, Карпенка шпарка пайшоў у напрамку дарогі.

3

На пераездзе першы ўчуў нядобрае баец Пшанічны. Да змяркання ён ужо выкапаў глыбокі, у свой рост, акопчык, прыладзіў на дне прыступку, каб можна было страляць і выглядаць, а таксама — яміну ў баку, каб

спрытней можна было выбрацца на паверхню. Пасля старанна прытрусіў хрусткім быльнягом бруствер, аддаў лапату Глечыку, які ўсё яшчэ калупаў побач жалезінай, і, ускочыўшы, стуліўся на дне новага сховішча.

Тут было зацішна і даволі ўтульна. Кінутая на дол ахапка быльнягу засцерагала ад сырасці. Пшанічны прыкрыў быльнягом свае ногі ў стаптаных чараўіках, выцер аб крысо шыняля брудныя рукі і развязаў рэчавы мяшок. Там баец трымаў на галодны час акрайчык здабытага ў вёсцы сялянскага хлеба і ладны скрылік сала. Ён даўно прагаладаўся ўжо і хацеў есці, але на людзях усё не наважваўся рабіць тое, бо тады трэба было б з кім падзяліцца, а дзяліцца Пшанічны не хацеў. Ён ведаў, што ў іншых, апроч якога кавалка хлеба, з яды болей не было нічога, але то не яго клопат, хай кожны дбае пра самога сябе, а каб дбаць пра ўсіх — ёсць начальства. І цяпер, напрацаваўшыся і моцна згаладаўшыся, Пшанічны разгарнуў у прыцемках паперку, дастаў з кішэні складны ножык на медным ланцужку і, адрэзаўшы палову скрыдліка, пакроіў яго на дробныя цаглінкі. Астатняе ён загарнуў у газеціну і схаваў на спод напакаванага рознай драбязой мяшэчка.

Смачна і старанна жуючы не вельмі спраўнымі зубамі, Пшанічны думаў, што трэба было б яшчэ назбіраць быльнягу, каб закапацца ў яго і «прыкімарыць»,— як кажа Свіст,— якую гадзіну ўначы. Праўда, узводны трапіўся дужа прыдзірлівы і прыдумае яшчэ якую работу да ранку, але Пшанічны не такі працяк, як той Глечык ці падслепаваты Фішар, каб са шчырасцю рабіць усё, чаго ад яго дамагаюцца. Ва ўсякіх абставінах ён зробіць не болей, чым для адводу вачэй, і як-небудзь не дасць пакрыўдзіць сябе.

Гэтыя павольныя і разважлівыя ў цішы думкі чалавека раптам прыпыніліся ад далёкіх раскацістых стрэлаў. Пшанічны ад нечаканасці прыціх, перастаў жаваць, услухаўся, потым, хуценька згарнуўшы ў кішэню хлеб і сала, узняўся ў акопе. Над лесам шуганула ў неба рассыпістая гронка ракет, асвятліла на момант чорныя зубцы лясных верхавін і знікла.

— Гэй! — закрычаў баец да сваіх таварышаў.— Чулі? Акружаюць!

Навокал стала зусім цёмна. Беленымі сценамі трошкі шарэла каравулка, вырысоўвалася яшчэ ў небе зламанае дышла шлагбаума, чутна было, як капаўся побач у яміне рупны Глечык і ля чыгункі дзяўблі зямлю Свіст з Аўсеевым.

— Аглухлі, ці што? Немцы ў тыле!

Глечык пачуў, выпрастаўся ў сваёй неглыбокай яшчэ яміне. Выскачыў з акопа Аўсееў і, прыслухаўшыся, цераз бульбянішча накіраваўся да Пшанічнага. Недзе ў цемры вылаяўся Свіст.

— Ну, што? — падаў голас з акопа Пшанічны.— Дакапаліся! Каб не я, дык і праваронілі б. Чакалі падмогі з тылу, а там ужо немец.

Аўсееў нейк паныла маўчаў, стоячы побач і ўслухоўваючыся ў адзнакі далёкага бою. Неўзабаве ля яго з'явіўся Свіст, падышоў і спыніўся ззаду насцярожаны Глечык.

А там, удалечыні за лесам, зачыналася начная бойка. Да першых кулямётаў далучыліся іншыя, чэргі іх, напаўзаючы адна на другую, зліліся ў далёкае, прыглушанае ветрам грымоцце; бязладна і нетаропка загрукалі вінтовачныя стрэлы. У чорнае падлессе ўзляцела яшчэ ракета, потым другая і дзве разам. Дагараючы, яны зніклі за змрочнымі вершалінамі дрэў, а на нізкім захмараным небе яшчэ нейкі час мігалі няяркія палахлівыя водсветы.

— Ну? — не сціхаў усё Пшанічны, звяртаючыся да насцярожаных, прымоўклых людзей. — Што?

— Што ты нукаеш? — злосна азваўся Свіст. — Дзе старшына?

— Фішара ў сакрэт павёў, — сказаў Аўсееў.

— А тое нукаю, што трэба нешта рабіць. Акружылі ж, вось... — не збавіўшы тону, гарачыўся Пшанічны.

Яму ніхто не адказаў, усе стаялі і слухалі, апанаваныя панылацю ад благіх прадчуванняў. А там, у далёкай цемрадзі ночы, усё раскатваліся чэргі, бухалі гранаты, ветрам разносілася ўдалячынь нягучнае здалёк рэха. Людзі змаркатнелі, самі сабой апусціліся долу іх натруджаныя лапатамі рукі...

У гэтай панылай маўклівасці і застаў іх старшына, які, цяжка дыхаючы ад доўгага бегу, спыніўся ля каравулкі. Ён, вядома, разумеў, што сагнала людзей да гэтай крайняй ячэйкі, ведаў, што ў такіх выпадках лепш вытрымаць сваю ўладарнасць і цвёрдасць. І яшчэ зводдаль, не тлумачачы нічога і не супакойваючы, ён са злосцю загаманіў:

— Ну, чаго пасталі, як слупы? Чаго спалохаліся? Га? Падумаеш, страляюць! Вы што—не чулі стрэлаў? Што, Глечык?

Глечык сумеўся ад такога грубаватага звароту, паварушыў у цемры плячыма.

— Ды вось акружаюць, таварыш старшына.

— Хто сказаў: акружаюць? — злаваў Карпенка. — Хто?

— Што акружаюць — факт, не булка з макам...— буркатліва зазначыў Пшанічны.

— А ты маўчы, таварыш баец! Падумаеш — акружаюць! Колькі ўжо акружалі? У Тодараўцы — раз, у Баровічах — два, пад Смаленскам тыдзень выкараскваліся — тры. І што?

— Дык то ж усім палком, а тут што? Шасцёра, — азваўся з цемры Аўсееў.

— Шасцёра!— перадражніў Карпенка.— А гэтыя шасцёра што, дзеўкі? Ці байцы Чырвонай Арміі? Нас вунь у фінскую на востраве трое засталося, два дні адбіваліся, каля кулямётаў снег да моху растаяў і нічога — жывыя. А то — шасцёра!

— Дык то ў фінскую...

— А то ў нямецкую. Усё роўна, — ужо крыху спакайней сказаў Карпенка і змоўк, аддзіраючы ад газеціны на цыгарку. Пакуль ён ладзіў прыкурку, усе маўчалі, пабойваючыся выказваць невясёлыя здагадкі і пільна ўслухоўваючыся ў гукі бою. А там, здаецца, пакрысе рабілася цішэй, ракеты болей не ўзляталі, страляніна прыкметна радзела.

— Вось што, — сказаў старшына, слюнячы цыгарку, — нечага мітынгаваць. Давай капаць кругавую. Ячэйкі злучым траншэяй.

— Слухай, камандзір, а можа лепей адыдзем, пакуль не позна? Га?— памяркоўна спытаў Аўсееў, зашпільваючы шынель і бразгаючы спражкай рамяня. Старшына грэбліва гмыкнуў і з прыкрасцю спытаў:

— Загад ты чуў? Закрыць дарогу на суткі. Ну, і выконвай, нечага балбатнёй займацца.

Усе змоўчалі.

— Ну, даволі. Давай капаць, — больш бадзёра і ласкавей сказаў камандзір. — Закапаемся, і заўтра, як у мамкі за пазухай будзем.

— Як у Мурла ў торбе, — жартам зазначыў Віцька Свіст. — І суха, і цёпла, і гаспадар шануе. Ха-ха! Пайшлі, паніч, давай брацца за дзела, ярына зялёная,— тузануў ён за рукаў Аўсеева, і той нехаця падаўся за

суседам у змрок ночы. Глечык таксама пайшоў на сваё месца, а старшына моўчкі пастаяў, зацягнуўся разы два махорачным дымам і прыцішана строга сказаў Пшанічнаму:

— А ты ў мяне наклічаш бяды. Я з цябе скуру спушчу за твае штучкі. Папомніш.

— Якія штучкі?

— Такія, — пачулася з цемры. — Сам ведаеш.

4

Злосны на старшыну за тую пагрозу і ўзрушаны небяспекай, Пшанічны нерухома пастаяў хвіліну, а потым, амаль раптам прыняўшы нейкае рашэнне, нягучна кінуў у цемру:

— Хопіць!

Так, хопіць. Хопіць мясіць гразь па гэтых старых дарогах, хопіць гібець на сцюжы, галадаць, хопіць пакутаваць ад страху, капаць-перакопваць зямлю, глухнуць у баях, дзе ніколі не блісне хоць бы маленькай надзеі на перамогу, дзе толькі кроў, раны і смерць. Ужо даўно Пшанічны прыглядаўся, чакаў зручнага выпадку, вагаўся і баяўся, але цяпер канчаткова вырашыў. Свая кашуля бліжэй да цела, а жыццё даражэй за ўсё, і захаваць яго можна, толькі кінуўшы зброю, здаўшыся немцам, авось не заб'юць, дарма, што столькі гавораць пра іх.— Пшанічны не дзіця, чалавек з вопытам і ведае, што і немцы — людзі.

Вецер сцюдзёным скрыгатам гудзеў у вушах, астуджаў твар, і, каб затуліцца ад яго і аддацца думкам, Пшанічны зноў схаваўся ў акопе. Траншэю ён вырашыў не капаць, хай гэта робіць Глечык, а ён ужо адкапаў сваё. Пакідаць тут яму не шкада нікога — старшына зубасты і згрызотны, Віцька Свіст — блатняк і брахун — усё Мурло ды Мурло. Праўда, ён і астатніх, апроч хіба Карпенкі, таксама кліча аднымі мянушкамі — Аўсееў у яго «паніч», Фішар — «вучоны», Глечык — «Салага»,— але ж яны ўсе маладзейшыя, а ён, Пшанічны, раза ў паўтара старэй за кожнага. Хіба толькі Карпенка такога ж узросту. Аўсееў і сапраўды паніч, распешчаны ў дзяцінстве, беларучка, спрытны да навукі і гультай у працы; Глечык — зусім дзіця зялёнае, паслухмяны, але, як трэба, не абстрэлены, баязлівы, з такім не дужа вясёла ў баі. Фішар — падслепаваты кніжнік, з вінтоўкі стрэльнуць не ўмее, заплюшчвае вочы, калі націскае на спуск. Вось і ваюй з такімі! Хіба з імі адужаеш тых, абучаных, узброеных адменнай зброяй — аўтаматамі, кулямётамі, што страляюць, бы швейныя машынкі строчуць. А наогул у Пшанічнага да яго аднаўзводцаў злосці няма, хай ваююць, абараняюць «сваю радзіму», у яго ж абараняць няма чаго, хіба толькі свае набалелыя крыўды, дык і за іх лепей сквітацца інакш.

У зацішку чутна, як непадалёку дзяўбе зямлю Глечык, зрэдку парыпваюць на ветры дзверы каравулкі і шуміць, высвіствае сваю восеньскую песню ссохлы быльнёг у канаве. Пшанічны дасеў вынятыя з кішэні рэшткі сала і, сашчапіўшы рукі, суцішыўся — аддаўся журбоце.

Няладна і гаркотна склалася яго недарэчнае жыццё. Першыя ўражанні крыўды ўчэпіста і доўга трымаюцца ў чалавечых пачуццях. Іван, як цяпер, памятае тое цяжкае, галоднае лета, калі бабы з суседняй вёскі Альхоўкі з вялікадня выходзілі на ўзмежкі — збіралі шчаўе, крапіву; пухлі з голаду дзеці і старыя, чорныя і маўклівыя ад гора, усю

вясну хадзілі ў поле паўз хутар альхоўскія мужчыны. Людзі елі траву, таўклі кару з дрэў, церлі мякіну, рады былі якой жменьцы пазаддзя, каб падмяшаць у травяністую агідную страву. У іх на хутары таксама было не густа, але травы яны не елі — даілася дзве каровы, і ў свірне ў засеках што-кольвечы яшчэ мелася. У тое вось лета лёс звёў трынаццацігадовага Івана з вясковым дзецюком Яшкам. І ад таго, што ў свой час Пшанічны памыліўся ў выбары паміж ім і бацькам, усё жыццё пасля ён горка наракаў на сябе.

Аднойчы на нейкае свята — Пятра ці сёмуху — у сцішаны дрымотны летні адвячорак, калі паніжэлае сонца губляе свой спякотны напор, трынаццацігадовы Іванка вяртаўся па сцяжыне на хутар. Незадоўга перад тым бацькі прыехалі з кірмаша, і ён адвёў на падлесак каня, спутаў і пусціў пасвіцца. Падыходзячы ўжо да высокай брамы падворка, хлапец учуў незнаёмую гамонку ў двары, жаласлівы жаночы голас і рэдкае незадаволенае пакрыкванне бацькі. Бацька ў новай святочнай кашулі і камізэльцы сядзеў на прыступках ганка і пасопваў люлькай, а побач, згорбіўшыся і затуліўшы твар нізка завязанай хусцінай, стаяла ўдава Міроніха — іхняя нейкая далёкая сваячка. Яна плакала і аб чымсьці прасіла.

У той час, як Іван зайшоў на падворак, якраз наступіла паўза, кабета ўпрошвальна і баязліва глядзела на бацьку, прыкрыўшы ражком хусткі рот, а бацька злосна — як адразу заўважыў хлапец — чмыхаў клубамі дыму і маўчаў.

«Ладна,— урэшце азваўся ён.— Хай прыйдзе. З пуд дам. А заўтра на золаку каб быў тут. Касы не трэба, касу маю возьме».

Кабета перастала плакаць, высмаркалася і пачала дзякаваць, а бацька падняўся і пайшоў з ганка.

Назаўтра ранкам маці, як звычайна, разбудзіла Івана на гарышчы, падала завязаны ў ручнік сняданак — кавалак вяндліны і акраец хлеба. Ён заўсёды ў такую пару насіў бацьку ў поле снедаць, але на гэты раз ежы было ўдвая болей, чым калі раней. Іван здагадваўся, што гэта памагатаму. Работнікаў яны наймалі і раней — у касьбу, жніво, малацьбу, але трымалі нядоўга: бацька быў патрабавальны, сам цагавіты ў працы, дужы, і мала хто мог дагадзіць яму.

Выйшаўшы з алешніку, Іван убачыў напалавіну скошаны лужок і ў дальнім канцы яго — бацьку і Яшку Цераха. Але, відаць, нешта там здарылася, бо яны не касілі, а стаялі адзін насупраць другога, бацька адной рукой трымаў зламаную ў шыйцы касу, другой касавільна і злосна пазіраў на Яшку. А дзяцюк у споднявай зрэбнай бялізне, з падкасанымі да кален нагавіцамі чухаў худыя грудзі і нешта апраўдваўся.

— Дзядзечка Супрон, далібог незнарок. Замахнуўся, а яна неяк каўзанулася па камені і адляцела.

— Лайдак пракляты, гультаіна...— крычаў бацька, трасучы густой барадой. — Такую касу спляжыў! Нябось чужое? Га? Каб сваё, інакш бы глядзеў, басота! Ых ты!

Ён кінуў касу, аберуч схапіў касавільна, замахнуўся і, крычучы і ўсё болей звярэючы, пачаў біць хлопца па галаве, руках, якія той узняў, каб бараніцца.

Іван адчуў, як самлелі ад страху, а болей ад узрушлівай непрыемнасці яго ногі. Хлопец і хацеў, і баяўся закрычаць на бацьку, каб спыніць тое яго шаленства, яму шкада было ціхага, нядужага дзецюка,

аматара рыбнай лоўлі, зайздроснага знаўцу ўсіх навакольных лесавых спраў. Але Іван не закрычаў, а паціху ішоў да іх, хоць яму хацелася ўцячы адсюль, каб не бачыць і не чуць нічога.

За зламаную касу Яшка працаваў у іх яшчэ лішні тыдзень, — стагаваў, сушыў, звозіў сена, затым яшчэ памагаў у жніво. Іван да яго ставіўся добразычліва, пасля таго выпадку на пожні ён маўкліва адчуваў і сваю вінаватасць і таемную невыразную крыўду. Яны пасябравалі, хадзілі разам купацца, ставілі на кратоў пасткі і ніколі не гаварылі пра бацьку. Іван ведаў, што Яшка ненавідзіць гаспадара, гэтая яго непрыязь неўпрыцям перадалася і маладому Пшанічнаму, ён адчуваў, што бацька — сквапны, злы, несправядлівы чалавек, а гэта нядобра.

Мінула некалькі год. Іван улёг у сялянскую працу, і наперакор сабе ва ўсім цягнуўся за бацькам, які бязлітасна школіў сына ў той няхітрай земляробчай навуцы, якую здужаў на практыцы сам.

Яшка неўзабаве пайшоў на службу ў Чырвоную Армію, адслужыў там два гады і вярнуўся ў вёску інакшым — пасталелым і паразумнелым чалавекам. Праз нейкі час ён стаў завадатарам усіх маладзёжных спраў у вёсцы, пачаўшы гэтую сваю дзейнасць з гуртка ваяўнічых бязбожнікаў.

Іван жа старанiўся вясковых дзецюкоў, у вёску хадзіў калі ў святы на вечарынкі, а так жыў дзікавата — сваім хутарам, гаспадаркай, пад штодзённым бацькоўскім кантролем. Але ўзаемная прывязанасць маладога Пшанічнага і былога батрака Яшкі, відаць, захавалася ў сэрцах абодвух, і вось аднойчы ў познюю восень, сустрэўшыся на вясковым выгане, Якаў запрасіў прыйсці ўвечары паглядзець рэпетыцыю «бязбожнай» п'есы. Іван не падумаў тады, як да таго паставіцца бацька, згадзіўся, увечары намазаў дзёгцем юхтавыя боты, апрануў паддзёўку і пайшоў. Там яму спадабалася, хоць ён сам не ўдзельнічаў у п'есе, але затое паглядзець на іншых было цікава. Пасля ён зачасціў у тую пахілую ўдовіну хаціну, бліжэй сышоўся з дзецюкамі і дзеўкамі, якія яго не крыўдзілі, хоць часам нязлосна кпілі і жартам абзывалі маладым падкулачнікам.

І вось аб усім гэтым неяк даведаўся бацька. Аднойчы ўранку, заходзячыся ад злосці, ён накрычаў на Івана, выцяў аброццю маці, калі тая заступілася за сына, і пагразіў выгнаць з хаты бязбожніка, які ганьбіў на старасці бацькаву годнасць. Івану было вельмі пакутна, але даўняя закаранелая прывычка ва ўсім падпарадкавацца бацькавай волі ўзяла сваё, і ён перастаў хадзіць у вёску. Якаў гэта заўважыў, і аднойчы, разам вяртаючыся з млына, яны шчыра разгаварыліся.

Гаварыў, праўда, Яшка, Іван слухаў, бо па натуры быў маўклівы. Якаў расказваў пра класавую барацьбу, пра тое, што стары Пшанічны — вясковы міраед; што ён змардаваў яго, Іванаву, маці; бы батрака, заездзіў самога Івана; што ён гатовы задушыцца ад сквапнасці.

— Слухай, як ты жывеш з ім? Я б уцёк ад такога злыдня. Хіба ён бацька табе?

Івану было непрыемна. Яны ішлі тады па ціхай пясчанай дарозе за нагружанымі вазамі, і ў ягоных вачах, наганяючы непераадольную млосць, мільгалі і мільгалі абады. Ён верыў Яшку і разумеў, што лепей было б яму пакінуць бацькаў хутар, пайсці на свой хлеб, як-небудзь пражыў бы, — але на тое не хапала адвагі. Так, як след не самкнуўшыся, назаўжды разышоўся яго шлях з грамадой, з тымі, якія далі б яму веру

ў жыццё, уласную годнасць і, можа, засцераглі б душу ад нясцерпных пакут адзіноцтва.

Далей, праз які год ці два, бацьку раскулачылі — забралі ў сельсавет увесь іхні набытак, апісалі будынкі, а сам ён з маткай вымушан быў пакінуць хутар. Іван тую зіму жыў у мястэчку ў дзядзькі і вучыўся ў сямігодцы. Дзядзька быў не благі чалавек, майстар на ўсе рукі; з'пляменнікам ён абыходзіўся, як са сваімі трыма дочкамі, і нічым не дакараў яму. Але па няўлоўных прыкметах і дробязях юнак згадваў, што ён усё ж лішні тут, што ён чужы, і ад таго Івану не было радасці. Вучыўся ён не блага, разумеў і любіў матэматыку, і пасля сямігодкі падаў дакументы ў педагагічны тэхнікум. Ён чакаў экзаменаў, чакаў і марыў, бачыў у сваім студэнцтве адзіны шчаслівы выхад з таго ліха, у якое яго загнала жыццё. Але на экзамены яго не выклікалі, дакументы неўзабаве вярнулі, і ў казённай паперы холадна тлумачылася, што прыняць яго ў тэхнікум нельга, бо ён — сын кулака.

Гэта было вялізным горам для маладога Пшанічнага, большым за тое раскулачванне, якога яму не давялося бачыць, першай сапраўды незагойнай крыўдай душы. Іван падумаў, што ён не такі, як усе, што бацькаў цень, як праклён, цяпер будзе засціць жыццёвы шлях сына. Але перайначыць што, здавалася яму, ужо было позна.

Пасля няўдалай спробы пачаць вучыцца далей Пшанічны — ужо рослы, прывычны да працы дзяцюк — з год прызвычайваўся каля дзядзькі да мулярскай справы, а затым пайшоў у горад шукаць свайго хлеба і свайго шчасця.

У Бранску ён паступіў у мулярскую арцель, трапіў у брыгаду такіх, як сам, маладых хлопцаў, мураваў фабрычныя гмахі, па вузкіх дашчатых сцежках ганяў тачкі з растворам, па трапах цягаў на паверхі цэглу. Сябе ён не шкадаваў, працаваў з запалам, з бацькавай цягавітасцю, і тое неўзабаве заўважылі. Яго хвалілі на сходах, ставілі ў прыклад іншым, і хлопец пакрысе пачаў забывацца на сваю няшчаснасць. Пра бацькоў ён не гаварыў нічога, пісьмаў ад іх не атрымліваў і не ведаў, дзе яны і што. Часам, калі ўначы снілася што-небудзь з дзяцінства, тады агортвала жаласлівасць да ціхай, прыгнечанай маткі, бацьку ён не спагадваў, ведаў: ён і там гэткі ж сквапны, злы і зацяты.

У той час на будоўлі стварылі камсамольскую ячэйку, многія хлопцы паўступалі ў камсамол і, вядома, пацягнулі туды і Пшанічнага. Ён падумаў, паразважаў, а пасля, заахвочаны давер'ем і павесялелы ўжо ад былое нягоды, паверыў, што і ён можа стаць чалавекам, і напісаў заяву. На сходзе запатрабавалі расказаць усё пра сябе, бацькоў і радню і калі пачулі, што ён сын кулака-хутаранца, у прыёме Пшанічнаму аднагалосна адмовілі.

Ён цяжка перажываў тое, дзён колькі не хадзіў на працу, пластам ляжаў у інтэрнаце. Здарылася так, што не знайшлося нікога, хто быў бы да яго бліжэй за ўсіх, суцешыў у тую хвіліну, абнадзеіў. Да яго раптам перамяніліся ўсе дружбакі, пачалі чужацца хлопца, трымацца асобна сваёй, камсамольскай кампаніяй. Гэта была незабыўная да смерці крыўда, яна нарадзіла глыбокую злосць.

Ён паехаў з Бранска, жыў колькі часу ў Растове, працаваў на шахтах і ўсюды памятаў, што ён не раўня іншым, што ён — класавы вораг, што між ім і людзьмі пралегла глыбокая праваліна ў жыцці. Часам ён імкнуўся забыцца на тое ў працы, часам — у гарэлцы, але яно не забывалася, не міналася ніяк і нідзе. Аб тым яму напомнілі ў ваенкамаце,

калі прызывалі ў войска: «Ты сын кулака і будзеш служыць у рабочым батальёне». І Пшанічны стаў чырвонаармейцам працоўнага батальёна — трохі вучыўся вайсковай справе, а больш працаваў: будаваў чыгункі, масты, тунэлі. Гэта было ў Сібіры. Узімку ён налаўчыўся ездзіць на лыжах, у спаборніцтвах аднойчы заняў першынство. І калі неяк сталі арганізоўваць лыжны агітацыйны прабег на 200 кіламетраў, то ў ліку лепшых лыжнікаў запісалі і Пшанічнага. Ён быў рады вылучыцца хоць гэтай сваёй вартасцю, але і тут чорнай кошкай з'явілася на яго дарозе мінулае. Ужо са старту яго вярнуў камісар, сказаў, што яму ехаць нельга, бо ў яго, чырвонаармейца Пшанічнага, не ўсё ў парадку з біяграфіяй.

Пасля было яшчэ многа дробных і вялікіх крыўд, якія нараджаліся яго мінулым, і Пшанічны скарыўся, саступіў убок, не лез болей туды, дзе былі не такія, як ён, людзі. Толькі сам сабе, сам для сябе, наперакор усім — такі воўчы дэвіз засвоіў пакрысе Іван Пшанічны. Ён не грэбаваў нічым,— калі трэба было,— хлусіў, краў, ашукваў, да слабейшых у яго заўжды з'яўлялася кплівасць, дужэйшых пабойваўся і ненавідзеў. Ён разумеў, што рабіўся нягодны, нялюдскі, злы і нядобры, як бацька, але перайначыць сябе ўжо не мог і каціўся ўсё болей туды, куды гнала чалавека ягоная крыўда і злосць.

Калі пачалася вайна і нямецкія войскі шыбанулі на рускія землі, сярод вялізнага мора гора і слёз быў чалавек, які таемна радаваўся ёй. Гэтым чалавекам быў баец запаснога батальёна Іван Пшанічны, які затым стаў франтавіком і сёння вось канчаткова намерыўся здацца ў палон.

5

К ночы вецер памалу сціхаў, але затое аднекуль з шумлівай цемрадзі пачаў накрапваць дождж. Адразу намоклі пілоткі на галовах байцоў, пакрысе набрыньвалі вільгаццю і цяжэлі каляныя шынялі. Свежа раскапаная зямля хутка бралася граззю і наліпала да чаравікаў.

Поўныя маўклівай невясёласці, байцы зноў улеглі ў працу. Болей вобмацкам, чым што-небудзь бачачы, яны скрэблі ў цемры лапаткамі — капалі траншэю, каб злучыць ёю ўсе стралковыя ячэйкі. Тая трывога, што нечакана ўзгарэлася ў іх ад нядаўняй перастрэлкі ў тыле, спакваля сціхала, наткнуўшыся на суровую непахіснасць старшыновай упэўненасці ў сваю сілу і ўдачу. Карпенка, здаецца, быў спакойны, ранейшы, хіба толькі меней пакрыкваў на людзей. Іншыя таксама працавалі моўчкі, болей прыслухоўваліся — ці мала што магла прынесці гэтая франтавая непагодная ноч.

Напрацаваўшыся і аддаўшы лапату Аўсееву, старшына прысеў на бруствер і сцішыўся. Чым болей мінала часу з моманту іхняй ростані са сваім батальёнам, тым усё шчыльней агортвалі яго клопаты-думкі.

За дзень яны адарваліся ад ворага. Знясілены бамбёжкамі полк спяшаўся адступіць за лес, акапацца, наладзіць абарону і як-небудзь утрымацца на тым лясным рубяжы. Дарогу — подступ да гэтай абароны — камбат загадаў абараняць суткі: ноч дык стаіць вось ціхая, а хто ведае, які будзе заўтрашні дзень? Ці немцы пойдуць дзе іншым шляхам, ці наваляцца на гэтую дарогу, і тады, вядома, ім, шасцярым, прыйдзецца сербануць гора. Гэтая думка ўвесь час грызла старшынова нутро, пакуль ён памагаў Аўсееву капаць ці сядзеў, услухоўваючыся ў гукі ночы. З выгляду спакойны і заўжды ўпэўнены ў сваіх учынках, Карпенка на самай справе быў не такі. Але за працяглы час камандзірства ён узяў сабе за правіла: усё няпэўнае ўтойваць, а напаказ выстаўляць толькі каменную ўпэўненасць і непахісную цвёрдасць. «Праўда твая ці не, а сказаў — трымай сваё», — так некалі вучыў яго старшына звыштэрміновай службы Бровараў, і Карпенка на ўсё жыццё запомніў тыя мудрыя словы старога служакі.

Дождж усё капаў і капаў рэдкімі дробнымі кроплямі, ад якіх макрэў твар, і на скронях, сцякаючы да шыі, непрыемна варушыліся сцюдзёныя струмені. Старшына ўстаў з бруствера і агледзеўся ўначы, дбаючы пра асцярогу, забывацца аб якой ім тут не выпадала. Усе капалі. Побач — Свіст і Аўсееў, па той бок каравулкі — чутна было — варушыўся ў зямлі Глечык, а з усіх бакоў абкладвала зямлю глухая ноч, непагадзь, халадэча і цьмяная, неўразумелая трывога.

Нічога не ўчуўшы, Карпенка ўзяў з бруствера свой мокры «ручнік» і, каб засцерагчы яго ад дажджу, паставіў пад сцяну каравулкі. Пасля ён туды ж перанёс дзве скрынкі патронаў і спыніўся ля гразкай накапанай зямлі над траншэяй, дзе, сапучы і пакрэктваючы, варушыўся Аўсееў. Баец пачуў старшыну і, не разгінаючыся і ўсё дзяўбучы лапаткай, паскардзіўся:

— Сізіфава праца... Дзяўбеш, дзяўбеш і ніякага выніку.

— Дрэнна дзяўбеш, значыць, — думаючы пра іншае, сказаў Карпенка.

Аўсееў кінуў у цёмную яму лапатку і выпрастаўся.

— А, наогул, на якога д'ябла гэта? Полк адышоў, а намі прыкрыўся? Як гэта называецца?

Ён быў змораны, цяжка дыхаў і гаварыў з даўно набалелай злосцю.

— Гэта называецца: выставіць заслон, — спакойна адказаў старшына.

— Ага, заслон? А чым канчаецца такі заслон, табе, камандзір, вядома?

— На што ты намякаеш? Га? — раззлаваў Карпенка. Аўсееў заварушыўся ў траншэі, шпурнуў у цемру глыж і сказаў тонам, які падкрэсліваў марнасць спрэчкі аб тым, што і так было зразумела.

— Што намякаць! Ты і сам ведаеш: смяротнікі мы, вось хто!

— Ведаеш што, Аўсееў, — памаўчаўшы, зацята сказаў камандзір.— Ты думай, што хочаш, але балбатаць не балбачы! Чуеш?

Ён не хацеў болей размаўляць з гэтым байцом, які дужа хутка здагадваўся аб усім, чаго лепей было б не ведаць яму, і пайшоў прэч. Боты коўзалі па размоклых камяках зямлі, зморанае цела бралі зыбкія дрыжыкі. У нябачным чорным наваколлі ўжо густа і спорна шумеў дождж, — дробна бубніў на даху каравулкі аб ададраны кавалак бляхі.

Старшыну было непрыемна, што яго затоеныя ад самога сябе здагадкі і падазрэнні так лёгка разгадаў гэты хітры і разумны баец. За колькі дзён службы з ім Карпенка так і не ведаў, які на самай справе гэты Аўсееў і як яму, камандзіру, ставіцца да яго. Было б гэта ў мірны час, дык бадай з Аўсеева выйшаў бы неблагі баец — такі на палітзанятках атрымліваў бы адны пяцёркі, лепей за многіх упраўляўся б з фізпадрыхтоўкай ды і наконт іншых навук таксама шмат каму даялося б пазайздросціць яму. Але цяпер, у ліхі час вайны, Аўсееў сваёй хітрасцю, празмернай здагадлівасцю і кемнасцю наконт розных ходаў-выхадаў не

падабаўся старшыні. Праўда, прычын для абурэння яшчэ не было, і таму не было цвёрдай упэўненасці ў справядлівасці таго пачуцця.

— От, добра,— задаволена сказаў Карпенка, падыходзячы да Глечыкавай пазіцыі. У цемры ночы невыразна чарнеў высокім хрыбтом ладны бруствер, які накапаў гэты баец, і недзе ў глыбіні траншэі ўсё шоргалі і шоргалі з лапаты новыя камякі зямлі.

Карпенка памаўчаў, задаволены стараннем маладога байца, хацеў пахваліць яго, але стрымаўся. Такія паслухмяныя, як Глечык, у мірны час пры некаторых здольнасцях таксама бываюць добрымі салдатамі. Дысцыпліны яны не псуюць, за іх учынкі да начальства не выклічуць. Але які ён будзе заўтра, гэты ціхмяны, пакорлівы Глечык? Пэўна ўткне голаў у кут сваёй глыбокай траншэі і будзе дрыжаць, пакуль наўкола адгрыміць бой, а мо' і горш. Самае цяжкае ў такім выпадку, як гэта старшына ведаў па сабе, — пачатак. Перажыць яго, вытрываць, а ўжо там стане гартавацца баец.

— Ты скуль, Глечык? — запытаў Карпенка, стоячы над траншэяй.

— Я? З Беларусі. Бешанковіцкага раёна, калі чулі, — сціпла адказаў баец.

— А як жа ты тут апынуўся, у Расіі?

— Уцёк. Быў у Віцебску, у ФЗН вучыўся, а як немцы падышлі, уцёк. У Смаленску пайшоў у ваенкамат — прынялі ў армію.

— Дабраволец, значыць, — знарочыста здзівіўся старшына.

— Ды не. Мой год пачалі прызываць ужо. Якраз у той дзень у ваенкамат загад прыйшоў — браць дваццаць трэці год.

— Дык колькі ж табе?

— Ну, лічыце — з дваццаць трэцяга года, ужо васемнаццаць год.

— Так, не багата,— задуменна зазначыў Карпенка. — А чаго гэта ты адзін капаеш? Дзе Пшанічны?

— Ды нічога, я і адзін спраўлюся, — сціпла адказаў з цемры Глечык.

— Пшанічны! — паклікаў старшына. — Давай памагай. Што на аднаго хлопца наваліў столькі капаніны.

Недзе побач, не дужа паспешна вылазячы з ячэйкі, заварушыўся ў быльнягу патрывожаны Пшанічны. У гэты раз ён не пярэчыў, паслухмяна ўскочыў у Глечыкаву траншэю, пераняў з яго рук лапату.

А дождж спарнеў. Усё цяжэйшым рабіўся на плячах шынель, чоўкалі боты ў набрынялым вільгаццю доле. Ад чыгункі старшыну клікнуў Свіст — Карпенка падышоў да яго.

— Прымай работу. Усё, — абвясціў баец.

Старшына ўлез у траншэю, прайшоў некалькі крокаў. У адным месцы яна была да пояса, не болей.

— Давай глыбей, так не пойдзе.

Віцька Свіст вылаяўся, пастаяў, адсопся і, заўзята папляваўшы на далоні, зноў пачаў капаць.

6

Ужо, відаць, пад поўнач выгнутая дугой траншэя злучыла пяць стралковых ячэек. Не ўсюды яна была патрэбнай глыбіні — на дзялянцы Пшанічнага, якому разам з Глечыкам выпаў яшчэ і Фішараў участак, яна даходзіла не болей чым да калена. Выйшла яна крывая і няглад-

кая — ведама ж начная работа, ды на гэта цяпер не дужа зважалі і байцы, і іх камандзір.

Яны ўсе вельмі намоклі, і апоўначы Свіст, першы скончыўшы сваю працу, зайшоў у каравулку, затуліў нейкім рыззём абодва акенцы і ўзяўся распальваць у грубцы. Старшыну, які прыйшоў туды следам, гэтае самаўпраўства не вельмі падабалася, але ён усё ж не пярэчыў ні Свісту, ні Аўсееву, калі той неўзабаве далучыўся да суседавага занятку. Карпенка разумеў, што як-ніяк, а людзям трэба адпачыць да ранку, бо заўтра чакае іх нямала іншага клопату і іншай, куды больш цяжкай, працы.

Так спакваля ў гэтую пакінутую людзьмі збудоўку сышліся яны ўсе ўпяцёх. У расчыненай грубцы ладна гарэлі хвойныя сухія аскалёпкі, а дбайны Свіст усё нешта трушчыў на падлозе сваёй пехацінскай лапаткай.

Утулку тут было не багата: дзьмула з вокан, дым не хацеў ісці ў комін і, расплываючыся пад нізкай столлю, выядаў людзям вочы, але ўсё гэта здалося ім раем пасля той непагадзі, з якой яны пасходзіліся сюды. Галоўнае — тут было суха, макрэдзь і сцюжа засталіся па той бок дзвярэй і напаміналі аб сабе толькі невыразным шорхатам ветру і лёскатам кропель на даху.

Карпенка прылёг на тапчане, выцяг аблепленыя гразёй ногі. Цела адразу адолела салодкая знямога, так і карцела заплюшчыць вочы і сціхнуць, задрамаць колькі хвілін. Каля печкі, бы зачараваныя, уставіліся на мігатлівы агонь Аўсееў і Свіст, у прыцемках, ля парога, крэкчучы і сапучы, пераабуваўся Пшанічны. Ззаду за ўсімі прыткнулася цьмяная постаць Глечыка.

— Эх, ярына зялёная, думаеш і дзіву даешся, як гэта бязладна чалавек зроблены, — разважна сказаў Віцька Свіст, калупаючы трэскай прысак. — Калі ёсць многа, дык хочацца яшчэ больш. А калі няма нічога, дык усякая драбніца — мара. Надоечы пад Шчарбакамі, калі нас пласталі танкі, я толькі і марыў, каб сцямнела хутчэй. Здавалася, усё б аддаў за адну толькі хвіліну цемры. А цяпер вось і немца няма, і танкаў не чуваць, дык хочацца яшчэ і цяпла, і сухога месца...

— Адкрыў Амерыку, — буркнуў Аўсееў. — Яшчэ Шэкспір пісаў: «Каня, каня! Паўцарства за каня!» Разумееш? За каня. Прыпячэ, дык мусіш...

Ён ашчаперыў калені белымі пальцамі і сядзеў так, пазіраючы ў грубку — зморaны, раздражнены і невясёлы.

— А што гэта немец сёння: ці не заблудзіўся? Не чуваць нешта, — накручваючы абмотку, асцярожна зазначыў Пшанічны.

Свіст злосна зірнуў на яго.

— Гэ, чакай, заблудзіцца ён табе. Прыдзе ранак — пачуеш.

Ён яшчэ папароў трэскай у печы і раптам ускрыкнуў:

— Хлопцы. Ідэя! Давайце вячэру згатуем. А то, брат, кішка з кішкой сварыцца. Пшанічны, даставай свой кацялок.

— А што зварым?

— Ну, браце, — што ў каго ёсць. У мяне — паўпачка пшонкі.

— У мяне гарохавага канцэнтрату трохі было, — азваўся Глечык.

— Цудоўна! Давай кашаварыць на згубу фашызму, — заахвоціўся Свіст. Яго белабрысы танкагубы твар поўніўся захапленнем ад новай справы. — Мурло, нясі вады, ды чыстай набяры, як з-пад крана.

— Дзе яе набярэш цяпер, чыстай. Усюль гразь.

— Гэх, дзівак, ярына зялёная! Пад дах падстаў. Забыўся, як баба начоўкі налівала, а ты салдацкага кацялка не набярэш?

Пшанічнаму не хацелася рушыць з месца, але не было ахвоты і заводзіцца з гэтым Свістам, і ён нязграбна ўзняўся з падлогі, завязаў сваю торбу і выйшаў. Як толькі за ім зачыніліся дзверы, Віцька ўраз падхапіў гэты ладна напакаваны мяшэчак і спрытна запусціў туды руку.

— Так, рамень камандзірскі пад канец вайны Мурло прыпасае, нейкая банка, новая кашуля, сухія анучы — на, Салага, на падмену трымай, — ён тыцнуў Глечыку пару ануч і зноў расхінуў торбу. — Ага, вось ён, акрайчык, так, так... цукру драбок... О, братва, сала! Ура Пшанічнаму, от малайчына, не ўсё з'еў. Каша будзе з салам.

Ён хуценька завязаў лямкі торбы і шпурнуў яе у цемру.

— Слухай, Свіст, нядобра робіш, — сказаў з тапчана Карпенка. — Трэба б спытацца.

— Ого, спытацца! Скулу ты з яго возьмеш: жадоба.

Неўзабаве прыйшоў з вадой Пшанічны, ён падаў кацялок Свісту і ціхмана сеў на сваё месца ў куце. Свіст, міргнуўшы белымі павекамі, хітравата паглядзеў на яго.

— Братачка Пшанічны, ці няма ў цябе якога куса да агульнай кучы?

Пшанічны моўчкі пакруціў галавой, Свіст зноў падміргнуў сябрам:

— Ну, што ж... Абыдземся грэчка-аўсянай сумессю.

Хутка кацялок з вадой, уціснены ў грубку, зашыпеў на вуголлі, а Свіст на разасланым крысе шыняля пачаў церці ўсохлыя кавалкі канцэнтрату. Аўсееў панылa глядзеў у агонь, спаважна туліўся за спіной Свіста Глечык, і ў куце невыразна варушыўся шырокі Пшанічны. Старшына, падпёршы голаў рукою, ляжаў на баку, пазіраў на свой маларікі ўзвод і думаў. Хто ведае, як ім пашанцуе заўтра справіцца з той задачай, дзеля якой іх пакінулі тут? Ці хопіць у іх сілы і ўмельства? Ці ўсе адолеюць страх? Каму суджана будзе датрываць да канца? Камандзір усё не мог пагадзіцца, што людзей яму далі без выбару, першых, якія трапіліся камбату, а тое, на яго думку, было няправільна. Старшыну не падабалася сённяшняя надзьмутасць Аўсеева, не шмат чаго чакаў ён ад Глечыка, ведаў, што заўтра трэба будзе яго, камандзірскі, нагляд за ўсім і за ўсімі. Яму да спадобы быў Свіст, ён нядрэнна паводзіў сябе за гэтыя тыдні адступлення, але хто яго ведае?.. Чалавек сядзеў у турме, і хоць з выгляду вясёлы і адданы, але невядома, што ён носіць у душы. Яшчэ думалася пра Фішара. На момант старшыну чамусьці стала шкада таго вучонага, разумнага чалавека, не прызвычаенага да нягод ваеннага жыцця, слабага і кволага. Як яны ад батальёна, так і Фішар ад узвода падстаўлены цяпер пад першы ўдар, ад якога, хто ведае, ці будзе які паратунак. Зноў жа думалася, каб ён хоць не заснуў там пад ранак, бо тады можа здарыцца ліха, ад якога і ім не мінуць бяды. Пра сябе Карпенка дбаў не багата, ён сам сабе быў зразумелы і просты і, без ніякіх сумненняў ці ваганняў, ведаў, што калі панадзеяліся на яго камбат і камандзір палка, дык ён спраўдзіць тыя надзеі. Можа заб'юць яго, можа параняць, але калі застанецца цэлы, дык ён зробіць усё, што ад яго патрабуецца.

Гудзела, пырскала іскрамі грубка, за сцяной недзе цурчэла з даху вада, шумеў у завуголлі вецер і вельмі хацелася спаць. Але старшына

напружаннем волі адганяў дрымоту і ляжаў. Байцы сядзелі на падлозе і пільна назіралі за кацялком у грубцы.

— Так, так... Уліплі мы на гэтым чортавым пераездзе,— панылa сказаў Аўсееў, кладучы падбародак на скурчаныя калені.

Яму ніхто не азваўся — не запярэчыў, не падтрымаў тых невясёлых думак, толькі Глечык уздыхнуў у цішыні ды Пшанічны гучна высмаркаўся.

— Аўсееў, — ціхаватым, але рашучым голасам пасля паўзы сказаў Карпенка. — Бяры вінтоўку і — на варту.

Аўсееў крута павярнуўся на падлозе.

— А чаму я? Што я, горшы за ўсіх?

— Не размаўляць!

— Давай, давай, паніч, — загаманіў Свіст. — Не бойся, кашы не празяваеш. Пакінем, клянуся салёным агурком і хвастом сялёдкі.

Аўсееў пасядзеў яшчэ, пасля нетаропка зашпіліўся і неахвотна выйшаў, мацней, чым трэба, стукнуўшы дзвярыма.

Каша выдалася на дзіва смачная. Свіст неўпрыцям паклаў на спод кацялка выцягнутае з торбы Пшанічнага сала, ад чаго ўсё гэта несалёнае варыва атрымалася вельмі тлустае і наварыстае. Елі ўсе разам, з адной пасудзіны, згодна скрэбаючы драўлянымі і алюмініевымі лыжкамі, а Свіст — нават трафейнымі відэльцамі на тронку лыжкі. Калі ўжо на сподзе засталося нямнога, Карпенка аблізаў лыжку і сказаў:

— Годзе. Рэшта Аўсееву.

— Ну, братка Мурло, як кашка? — хітравата спытаў Свіст.

— А нішто. З галадухі сама ў роце тае, — задаволена сказаў Пшанічны. На яго шчакасты твар з тлустымі вуснамі лягла ленаватая ўхмылка.

— Во гэта дзякуй самому сабе. Ладнае ў цябе было салца.

Пшанічны здзіўлена залыпаў вачыма, здагадаўся і адразу ўхапіўся за торбу.

— Зладзюга ты, Свіст, вось хто, — злосна кінуў ён з цемры, мацаючы свой напакаваны мяшок. — За такія ўчынкі табе трэба морду біць, блатняга.

— Для твайго ж бруха, дзівак, — жартаваў Свіст. — А то вось кокнулі б цябе заўтра, галоднага, і які-небудзь Ганц пакроіў бы тваё сала тоненькімі пласцікамі на свой бутэрброд. А так і жысць павесялела, бы стограмешнік прапусціў.

Пшанічны яшчэ бурчэў нешта ў сваім куце. Свіст соладка разлёгся на падлозе, раскінуў крываватыя ў нізка накручаных абмотках ногі.

— Ну, вось і цудоўна, — казаў ён агладжваючы свой жывот. — Даўно такога шчасця не меў. Хіба тады, як з лагера выпусцілі, от.

— Слухай, Свіст, а завошта ты ў лагер трапіў? — спытаў Карпенка, скручваючы цыгарку. Ён зноў размясціўся на тапчане, таксама падабрэў ад цяпла і ежы і стаў па-хатняму просты, свойскі, такі, як і ўсе тут.

— Ат, гэта даўгая гісторыя. Гісторыя з геаграфіяй. Была справа, ага.

— Што, можа, нізавошта?

— Не скажу, — адразу пасур'ёзнеўшы і нешта ўспамінаючы, прамовіў Свіст. — Было за што. Маглі б і болей прышлёпаць, расплаціўся трыма гадамі. Магу расказаць, калі цікава.

Ён памаўчаў, пазіраючы ў закапцелую, задымленую столь, услухаўся

ў шамаценне непагоды знадворку, пасля ўздыхнуў і паварушыў у грубцы. Там нешта стрэльнула ў прысаку, ярчэй загарэліся дровы, асвятліўшы насупленага ў куце Пшанічнага і цікаўны да ўсяго кірпаты твар Глечыка.

7

— Дурны я чалавек... вось. Шалёны, безгаловы... — казаў Свіст. — Наогул, абармот. Толькі цяпер зразумеў гэта. Як кажуць, не вошы мяне заелі, а маладосць загубіла. Жыў у Горску, на Манастырцы. Любата гарадок, скажу вам, першы сорт — Горск... так... — ён памаўчаў, летуценна прыпамінаючы штосьці і ўсё пазіраючы ў грубку. — Чатыры гады ўжо як не быў, душа занылася. Так... Дык вось, вучыўся троху. Вучыцца не любіў. Ды і з дысцыплінай не ладзілася. Матка, бывала, ходзіць, ходзіць у школу па выкліках, лупіць, лае мяне, а толку мала... А наогул мала біла. Трэба было б болей, тады можа і чалавекам стаў бы, а так — аскалёпак.

Падрос крыху, трапіў у кампанію — дружкі-мілушкі, ярына зялёная. А ўсё ж ладныя былі часы. Раздолле, асабліва ўлетку. Маці на працы (на камбайнавым заводзе рабіла), а я — бы ў раю. Па могілках гойсаем, — гаварыў Свіст, павяртаючыся да Карпенкі. — Такі помнік вялізны, бы будан, стаіць. Дык вось — на могілкі, на Лысую гару, у сасняк, а калі вырвемся і — на Волгу. От, браце, шчасце, ярына зялёная, сто чарцей і бочка рому. Ніхто не бачыў Волгі? Не? Ёсць на што паглядзець! Шырыня, прастор, вада, сонца, неба, і, каб вы ведалі, райскі куток — Зялёны востраў на сярэдзіне. Схопім чыю лодку, перабярэмся туды і — забаўляемся дні два. Маці шукае — і ў міліцыі, і ў працоўнай калоніі, і ў турме, а мы на востраве кінжалы выстругваем і разбойнікаў корчым.

Пасля пайшоў працаваць,— Віцька ўздыхнуў, запхнуў у грубку канец нейкай дошкі, заклапочана пашураваў там трэскай. — Спачатку Рыгор Сямёнавіч, сусед наш, мяне да сталярства прыладзіў. Працаваў у тым жа камбайнавым, матавілы рабіў. Спярша нішто, а пасля надакучыла — гарчэй за рэдзьку. Уранку — матавілы, увечары — матавілы, учора — матавілы і заўтра — матавілы, зімой і летам — адны матавілы. Ужо гэтыя планкі ды дзіркі сніцца ўначы пачалі — атрута! З прыкрасці да гарэлкі прынадзіўся. Выпіваў. Аднойчы ў піўной пазнаёміўся з адным чалавекам — Фраловым звалі, каб яму дышла ў пуза! Так лоўка да мяне пад'ехаў, і так, і сяк, гляджу — мілы чалавек. І грошай не шкадуе. Пілі. Спрытна ён мне жытуху атруціў. І не прыкмеціў я, як ахмурыў ён мяне, дурня. «Ты, — кажа, — свой парень, пошто тебе мозоль натруживать? Хошь — устрою, работенка — лафа». І што ж? Устроіў прадаўцом у хлебны магазін. Працую месяц-другі. Не скажу, каб вельмі падабалася. Праўда, сыты быў (а тады галаднавата было на Волзе), а так амаль, як і на камбайнавым — аднастайная праца, знай рэж кілаграмы. Пяць тон сёння, пяць тон заўтра. Не глядзі, што хлеб, а нарэжашся за дзень, дык горш, чым у сталярцы, знямогаш.

Хацеў ужо ўцякаць ад гэтага шчасця, як аднойчы з'явіўся гэты Фралоў. Кажа, прыходзь у «Паплавок», справа ёсць. Прыходжу. Сядзяць у куце пад пальмай — мой Фралоў і яшчэ адзін, дзядзькам Агеем

звалі. Што, думаю, за справа? Выпілі, закусілі, нічога не кажуць, яшчэ выпілі, закусілі — маўчаць. Яшчэ і яшчэ. А пасля Агей і кажа: так і так, маўляў, падкінем пару пудзікаў звыш накладной — прадасі? Прадам, кажу, не залежыцца: тавар ходкі. «Ну, вось, парадачак, хлопец свойскі», — цешыцца Агей. А мне з п'янкі і неўпрыцям, што гэта — першы мой крок быў чорту ў зубы. Добра на душы, смеласць так і прэ, дагадзіць хочацца людзям — вось і згадзіўся. А не ведаў таго, ярына зялёная, што сёння — пару пудоў, а заўтра — дзесятак, а пасля — тонамі падкідваць мне будуць. Прыйдзе машына, пачнуць згружаць, — гэты самы Агей і яшчэ адзін, — гляджу, на вагах — дзве тоны, а накладную даюць на паўтары. Астатняе — наша. Грошы лішкі — усе ім аддаваў. А яны дзяліліся. Спачатку загрызла ў маім сэрцы, думаю — да дабра не дойдзе. Але пасля грошы тыя збілі з панталыку. Грошы павалілі кучай. Не прывык столькі мець. Што рабіць з імі? Не прап'еш: паўлітэрка шэсць рублёў і толькі.

— Ну, гэта ты брэшаш, — уставіў Пшанічны. — З грашмі яшчэ ніхто не меў клопату.

— Не меў? — з'едліва азірнуўся Свіст. — Што ты разумееш, Мурло, душа капеечная...

— Ладна, годзе вам. Давай далей, — абарваў сварку Карпенка.

— Ага. Ну, тут разгарэлася мая фантазія, захапіўся я фота. Купіў апарат, усякія да яго прычындалы, пачаў псаваць паперу і пласцінкі. Здымаў. І на Волзе, і на Зялёным востраве, і ў парку. Налаўчыўся з часам — нішто выходзіла. Падумаў было — ці не паступіць мне ў фотаарцель? Сказаў аднойчы Фралову — той толькі зубамі заскрыпеў. Спрабуй, кажа.

Так, жыву далей. Абрыдла фота, купіў байдарку і ўвечары ды ў выхадныя дні — на Волзе. О, гэта я любіў. Відаць, душа такая: заўсёды на прастор лезе. Фралоў з Агеем таксама, калі прыходзілі, катаў. Пасля прадаў байдарку, купіў маторку. Зноў Зялёны востраў. П'ём, рыбу ловім. Туды ж адзін раз прывезлі яны Лёльку. Дзеўка, брат, такая, ярына зялёная, во! Пальчыкі абліжаш. Агнявая, баявая, вясёлая, і захмялела мая галава ў адзін вечар, што і гарэлкі не трэба. Купаліся, пілі, і там у кустах налаўчыўся я, згроб яе і пацалаваў, Думаў, у морду ляпне, а яна куды там — абхапіла мяне аберуч за шыю, упілася ў вусны, і дух мне заняло, быццам у якое правалле рынуў.

Закруціла мяне любоў з гэтай Лёлькай, месца сабе не знайду. Кажу, давай пажэнімся, жыць будзем па-чэсці, а яна толькі смяецца. Ходзіць да мяне на спатканні, цалуецца, але ўсё тайком, каб Фралоў не ведаў. Што ты, кажу, малая ці ён — бацька твой, чаго баішся? Нельга, кажа, каб ведаў, і ўсё. Не ведаю, чым бы гэта скончылася, каб аднойчы такая гісторыя не сталася.

У нейкае свята дамовіліся сустрэцца, прыходжу, а яна стаіць ля танцпляцоўкі ў парку з гэтым самым Фраловым. Пачуў я нядобрае, але падышоў, а Фралоў бярэ мяне за локаць і выводзіць на бакавую алейку. Думаю, нешта будзе, а ён гэтак мне кажа: «Кінь Лёльку, не чапай, не твая». Лютасць мяне ўзяла. «А чыя, кажу, мо' твая?» «Мая», — кажа, і вочы, як у воўка, гараць, а рука ў кішэні нешта намацвае. Ну, я не паглядзеў на гэта, злаўчыўся ды ладна яму садануў у скулу. Распачалі мы бойку, пырнуў ён мяне фінкаром у лапатку, але я кулака не пашкадаваў. Пазбягаліся людзі, закрычала Лёлька, ну, мільтоны нас і ўзялі.

Прывялі ў аддзяленне — пратакол і так далей. Гляджу, гэты сабака чужое нейкае прозвішча падстаўляе за сябе і дакумент у яго адпаведны ў кішэні. Узбунтавалася мая лютасць — ах ты, гад, думаю, зноў некім заставіцца хочаш. Вядзі, кажу канвою, да галоўнага. Паклікалі начальніка, узяў я і расказаў усё — і пра хлеб, і пра Агея, і пра нашы шахер-махеры. Нічога не ўтаіў — утаіў толькі Лёльку. Чула маё сэрца, што і яна не так сабе ў гэтым кодле, а назваць не мог. Не назваў...

Свіст чагосьці прымоўк, задумаўся, угледзеўшыся ў грубку. Наўкола, чакаючы, сядзелі таварышы. Карпенка, падпёршы галаў рукою, ляжаў на тапчане і таксама чакаў. Свіст яшчэ памаўчаў, агладжваючы гарачыя калені і, відаць, нанова перажываючы колішнюю сваю бяду.

— Пасадзілі нас у КПЗ, пачалі следства. Да мяне не блага адносіліся ўсе — і міліцэйскія, і турэмшчыкі, і следчыя. А тут аднойчы заўважаю: нешта перамяніліся, падазрона гэтак паглядаюць і ўсё ловяць на чымсьці. У чым справа, пытаю, я ўсё вам па-шчырасці. А ці ўсё? — кажа адзін чорны такі, каўказскі на выгляд чалавек. А чаму пра Злотнікаву маўчыш? Якую Злотнікаву? Пра Лёльку, — адказвае і гэтак углядаецца, бы праз вочы хоча нутро бачыць. Аказваецца, гэты гад Фралоў ужо выдаў яе.

Ну і вось, судзілі. Цэлую шайку. Як глянуў я на судзе, дык аж спалохаўся. Ярына зялёная, аказваецца, я толькі кончык ніткі падаў, а ўвесь клубок разматалі без мяне. Чалавек дваццаць розных зладзюг. І Лёлька. Трудна мне было, паверыце, бачыць яе там. За сябе не так крыўдна, як за яе. А яна ў вочы мне не глядзіць, не размаўляе. Няўжо, думаю, мяне даносчыкам лічыць? Маўклівасць гэтая мне душу выварочвае, карціць загаварыць, а нельга.

Ну, далі каму колькі. Фралову — 10, Лёльцы — 3, мне — 5. Пасля папаўзла жысць турэмная, лагерная. У Сібіры лес пілаваў. Піхта, елка. Снег да пояса, сопкі, мароз. Дым ад кастроў аж цяпер уначы чую — сніцца ўсё. Усё, здаецца, ім прасмярдзела. Тралявалі ў распадак. Пайкі хлеба, баланда, нормы. Люд розны. Каторыя нішто, душэўныя, каторыя — сволачы. Ахова таксама. Трудна было. Пасля прывык. З залікамі адбыў два гады. Выпусцілі. Куды падацца? Кажуць бывалыя: на захад не ткніся. Цяпер ты з блямбай на векі-вечныя. Там ты — як воўк у аблаву. Усе атукаць будуць — судзімы. Гайда на ўсход. Паверыў, падаўся на ўсход. На Сахалін прыбіўся, парабіў на шахтах — не спадабалася. Успомніў Волгу — пайшоў матросам на сейнер. Крабаў у Татарскім праліве лавіў, сялёдку, у пуціну — ласосяў. Трудная жытуха марская, а прывык — нішто. Мора яно ваблівае, — і муштруе, і не адпускае, як капрызная каханка. Часам дапячэ за шторм, свет белы праклянеш, а сціхне, улагодзіцца — лепшага і не трэба: прастор, вецер, — мілая душа, ярына зялёная.

І тут — вайна. Ага, забыўся вам расказаць. Быў яшчэ ў маім жыцці чалавек, любіў я яго, паважаў. Не шмат каго паважаў, а яго паважаў, гэта па-шчырасці. Уладзімір Кузняцоў. Лётчыкам быў. Капітан. Яшчэ, помню, я малым падшывальцам на Манастырцы ў садкі лазіў, а ён прыязджаў у водпуск — у шызай гімнасцёрцы, жоўтых рамянях і фуражцы з залатым крабам. Але асабліва нам падабаліся яго значкі на грудзях. — Памятаю — Варашылаўскі стралок, ППХА, ГСА і парашутысцкі. Любілі мы, пацаны, за ім бегаць, і ён не сараніўся, дружыў з намі. Аднойчы я запіску ад яго Інцы Галашчокавай насіў — была та-

кая ў нас прыгажунька. Ну вось, а пасля гэты самы Уладзімір і знік — ні слуху, ні духу. Бацька яго, Рыгор Сяменавіч — той самы, што мяне да сталярства прызвычаіў — ходзіць маўклівы, сярдзіты, маці ўсё бядуе, а дзе ён — ніхто не ведае. Але праз год ці два з'яўляецца наш Уладзімір Рыгоравіч. Ужо, брат, тры шпалы на пятліцах, замест значкоў — два ордэны Чырвонага Сцяга, але, ведаеш, нешта са здароўем нелады. Паранены, аказваецца быў і, думаеш, дзе? У Іспаніі. З французамі ваяваў, за рэспубліку. Пасля ён сам мне гэта па сакрэту расказваў. Звольнілі яго са службы з-за той раны, і пачаў ён чарнець ад нейкага гора, як той кацялок ад копаці. Стаў сумны, маўклівы і ўсё адзін. А ўбачыць калі самалёт над горадам, дык, паверыце, зажмурыць вочы, пазірае, пазірае — той ужо схаваецца дзе ці пасадку зробіць, а ён усё стаіць і ўзіраецца ўгору. А на вачах слёзы. От, брат, гора было чалавеку! Калі я спутаўся з гэтай чортавай фралоўскай кампаніяй, ён штосьці заўважыў — вядома, па суседству нядоўга што ўтоіш, — і ўсё казаў мне: кінь ты, Віцька, не тое робіш. Ну, а я не паслухаў. Хацеў і не мог. Ну, а любіў я яго вельмі. І цяпер так шкадую, што не паслухаў яго, хоць, канешне, ён не ведаў усяго, а толькі здагадваўся.

І вось палучаю на Сахаліне пісемцо з Горску ад пляменніцы, піша — таго ўзялі, таго прызвалі, а Кузняцова сын на другі дзень вайны сам пайшоў. Не хацелі браць у лётчыкі, бо здароўе непрыгоднае, дык ён у пяхоту выпрасіўся. Ну, думаю, карціна — ярына зялёная! Што, думаю, за гады, тыя фашысты, калі ўжо такі чалавек гатовы ў пяхоце з імі біцца? Ну, і вось, усе мае знаёмыя, былыя дружбакі — на фронце, адзін Свіст у тыле. То быў у турме, а цяпер у цёплым месцы на рыбфлоце. Не, думаю, я таксама чалавек, не скаціна. Падаў заяву — давайце разлік. Не пушчаюць. Кажа начальнік кадраў: «Кінь, Свістуноў, — усё мяне Свістуновым зваў, — кажа, кінь глупства. Тут ты за мілую душу да канца вайны адседзішся, чаго табе перціся фашысту на ражон?» — «Ах ты, сабака, кажу, там людзі жыцця не шкадуюць, а ты тут — сядзі. Не ў турме ж я, адсядзеў сваё — давай грошы!»

Усё ж выбіў у іх касую і прыкаціў у Маскву. Па старой звычцы пайшоў да начальніка НКВД — так і так: былы заключоны, хачу на фронт. Памажыце.

І памаглі. Даў палкоўнік паперку, з ёй мяне — на папаўненне ў стралковую дывізію і на фронт. Пад Полацкам акружылі... Ледзьве з дружбаком адным — Алёшкам Гарэлікам — ногі вынеслі. Вось на вас наткнуліся. Узяў ваш камбат. Распытаў усё, як і што, куды і адкуль, і ўзяў.

У каравулцы пацямнела, пад столлю клубіўся дым, часам задзімаў у вокны вецер. Карпенка курыў, лежачы на спіне, усе маўчалі.

— Так, зазнаў ты, відаць, ліха, — сказаў старшына. — Гэта не соладка — турма. Але было за што: вінаваты, як ні круці.

Свіст неяк заварушыўся ад тых слоў, відаць было, яны блізка краналі нешта набалелае ў яго затоенай, захаванай углыб душы.

— Было за што — гэта праўда. Было. Далі пяць — згадзіўся. Далі б дзесяць — ні слова б не сказаў. Усё б адбыў. Чорт з ім: заслужыў — атрымай па справядлівасці. Толькі, ведаеш, не хачу, каб увесь век папракалі. Што было, то мінула, трэба — яшчэ адсяджу, стрываю, толькі без біркі, без штэмпеля — чалавек я, ярына зялёная... І хоць злыдзень,

безгаловы, дурны, але чую — не горшы за многіх, ціхенькіх, роўненькіх... Вось...

Карпенка на тое не сказаў нічога, усе маўчалі, і чуваць было, як выў у завуголлі нясціхны восеньскі вецер.

8

Выйшаўшы з каравулкі, Аўсееў спыніўся і прыслухаўся. Пасля якога-ніякога святла з грубкі ў гэтай цемрадзі нічога не было відаць — адно шапаценне дажджу на даху ды сутаргавыя парывы ветру. Хлопца адразу ахапіла восеньская начная няўтульнасць, цела скаланулася ад золкіх дрыжыкаў, ён наставіў каўнер і нерашуча ступіў у змрок ночы.

Пад гамашамі чоўкала гразь, лапацеў і лапацеў дождж па намоклай спіне, пілотцы, і невясёлае злоснае прадчуванне ўсё глыбей і глыбей забіралася ў душу байца.

Адно з двух, думаў Аўсееў, ці ўсе яны на чале са старшынёй — круглыя асталопы, ці ён сам — ныцік і трус. Але баязліўцам ён не палічыў бы сябе ніколі, бо памятаў у жыцці выпадкі, калі Алік Аўсееў наважваўся на такія ўчынкі, на якія іншыя зусім не былі здольны. Проста ён разумеў такое, што не хацелі або не маглі разумець ні старшына, ні Свіст, ні Глечык, ні Фішар, і тое, уразумелае байцом, не на жарт трывожыла яго. Ну, вядома ж, іх пакінулі ў заслон не для таго, каб яны, пасядзеўшы ў спакоі суткі, маглі затым спакойна дагнаць батальён. Ужо калі паставілі на гэтай дарозе, то, значыць, тут ёсць небяспека — пойдуць нямецкія сілы, ад якіх хоча засцерагчыся полк. Але што яны, шасцёра, могуць зрабіць той фашысцкай навале, калі з ёй чацвёрты месяц не зладзіць уся армія? З першага ж удару іх тут прыхлопнуць, як таго камара на ілбе. І хто гэта надумаў такое ахвяраванне? Яўны праліК, нікчэмная мара і толькі. І гэты цвердалобы, недалёкі Карпенка ўпёрся, як баран у новыя вароты, і толькі ведае: загадана — дык выконвай.

Аўсееў прайшоў разы два па ўзмежку, далёка не адыходзячыся ад каравулкі, прыслухаўся і зайшоў пад падстрэшак. Калі так прыціснуцца да самай сцяны, дык трошкі можна засцерагчыся ад мокрадзі і ветранай сцюжы. Азяблыя рукі самі шукаюць цяпла за пазухай і ў кішэнях, з каравулкі чуецца размова, пра нешта там апавядае балбатун Свіст. Нейкі незразумелы ён чалавек, гэты Свіст. Сам быццам і нішто — разумны, спрытны і свету пабачыў, а ніякага крытычнага падыходу да абставін. Дзіўна нават, як ён, блатняк па натуры, можа так згодна падпарадкавацца? Спачатку, калі ён толькі з'явіўся ў іх роце, Аўсееў хацеў пасябраваць з ім, бо болей нікога здатнага тут не было — усё нейкія нехлямяжыя дзецюкі, з якімі — ні паразважаць, ні ўспомніць. Але спакваля Аўсееў пераканаўся, што гэты Свіст болей горнецца да іншых, любіць трымацца кампаніі, і Аўсееў махнуў рукой — чорт з ім.

Аўсееў у палку жыў сам па сабе, гэта было не дужа вясёла, але хлопец проста не бачыў паблізу нікога вартага, усё здавалася яму, што ён куды разумнейшы, вышэйшы густам, пачуццём, чым усе тыя, хто ў гэтым армейскім жыцці быў побач з ім. Многімі ён пагарджаў, на іншых, такіх, як Глечык, проста не звяртаў увагі.

Пакрысе прызвычаіўшыся да цемры, Аўсееў стаў бачыць цьмяную лінію чыгункі, невыразныя слупкі на пераездзе, чуў, як маркотна шумелі

ўначы маладыя пасадкі. На гары, на дарозе ўсё было ціха, сапраўды немцы чагосьці замарудзілі ці мо' заначавалі дзе па такой непагодзе — а то было б ліха. А можа было б лепш? Уначы дык яны яшчэ здолелі б адарвацца ад ворага, схавацца ў цемры, адысці, а вось заўтра, бадай, заўтра будзе пагібель — гэта пэўна.

А гінуць, пражыўшы толькі дваццаць год неблагога жыцця, Аўсееў зусім не хацеў. Усё яго нутро, кожная часцінка цела нема пратэставалі супраць пагібелі і прагнулі — жыць, жыць. На д'ябла гэта вайна, на д'ябла мукі і кроў, калі чалавеку трэба адно толькі — жыць. Столькі асалод у гэтым жыцці — пазнаных і яшчэ непазнаных — столькі радасці і шчасця, што гінуць у самым яго пачатку — злачынства ў адносінах да сябе. Гэты цвердалобы Карпенка гатовы разбіцца ў шчэпкі, каб толькі выканаць які бязглузды загад. Аўсееў жа заўжды прывык разважаць, рэвізаваць, думаць і знаходзіць што лепшае для сябе з усёй сумы магчымага.

Такія звычкі ён набыў даўно, яшчэ ў школе, калі ўразумеў, што большага, часам, можна дасягнуць малымі сродкамі. Ён шмат чытаў, вучыўся лёгка і сярод настаўнікаў і таварышаў лічыўся здольным, развітым вучнем. Без асаблівых турбот даваліся яму гуманітарныя навукі, матэматычныя ён таксама ведаў, але чым далей вучыўся, тым болей іх недалюбліваў. Яны патрабавалі карпатлівасці, настойлівасці, уедлівасці да дробязей, а гэта было не па нутру лёгкадумнай натуры Аліка. Бясконцыя хатнія заданні па алгебры, трыганаметрыі, фізіцы атручвалі яго вольны час, які патрэбны быў для спорту, асалод і забаў. І ён змовіўся з аднакласнікам Шугайлам — недалёкім перарослым вучнем, які нядрэнна спраўляўся з матэматыкай і другагоднічаў у восьмым класе з-за абсалютнай няздольнасці да моваў. Гэты Шугайла рабіў за Аліка ўсе хатнія заданні па матэматыцы, пісаў за яго кантрольныя, аблягчаў усе яго матэматычныя абавязкі. Алік дапамагаў яму на дыктантах і сачыненнях, але рабіў гэта хітра, і калі па матэматыцы адзнакі ў іх былі аднолькавыя, то па мове ацэнка ў Шугайлы рэдка калі ўзнімалася да «4». Алік жа чацвёркі меў рэдка, ён быў выдатнік.

Бацька яго, ваенны ўрач падпалкоўнік Аўсееў, у справы юнака-сына ўмешваўся мала, ён быў поўны ўласных клопатаў, затое маці, ужо не маладая і вельмі сардэчная жанчына, апякала адзінага свайго сынка за пяцярых бацькоў і пяцярых матак. З маленства яна бачыла ў Аліку тысячу талентаў і незвычайных здольнасцей. Варта было малому, дурэючы, крануць клавішу піяніна, як маці ўжо захаплялася і хвалілася перад бацькам, суседзямі, знаёмымі: «Ён жа цуда-дзіця — узяў акорд! О, ён будзе кампазітар!» Калі Алік пэцкаў на паперы паслюненым алоўкам якія крывулякі, — маці падхоплівала тую паперку і бегла паказваць іншым — во якія здольнасці ў яе сына! Калі сынок крыўдзіў каго з малых на двары і маці скардзіліся на яго, тая, зачыніўшы дзверы, казала: «Малайчына, сынок. Не дазваляй, каб цябе крыўдзілі».

Падросшы, Алік пайшоў у музычную школу, няблага правучыўся там два гады, але потым кінуў. Маці вельмі пакутавала ад таго, здзіўляліся педагогі, чаму гэта ён, здольны да музыкі хлопец, раптам страціў да яе ахвоту. Аўсееў нікому не тлумачыў нічога, але сам ведаў пэўна, што зрабіў правільна. «Лепш быць першым у Галіі, чым другім у Рыме», — вычытаў некалі Алік і зразумеў, што ў музычнай школе яму ніколі не быць першым. Першай там была Ніна Машкова, а на іншае месца сваім здольнасцям Алік не мог пагадзіцца.

Праз месяц ці два Аўсееў запісаўся ў студыю выяўленчага мастацтва, купіў вялізны альбом, мядовыя акварэльныя фарбы і ўсю зіму пісаў нацюрморты. Аліку здавалася, што ягоныя малюнкі не горшыя за працы іншых студыйцаў, але выкладчык Леанід Яўгеньевіч, старэнькі чалавек у зашмальцаванай таўстоўцы, часам спыніўшыся ля яго мальберта, з хвіліну церабіў вузенькую бародку і затым невядома чаму пытаўся:

— Вы, Аўсееў, спорт паважаеце?

— Паважаю, — жвава паварочваючыся да яго, казаў Алік, і настаўнік згодна ківаў бародкай:

— Правільна. Футбол, напрыклад, цудоўны занятак для юнака.

Спярша Аўсееў не разумеў, а пасля здагадаўся пра тыя цьмяныя намёкі і перастаў наведваць студыю. Якраз пачыналася вясна, прыгравала сонца, на дзіцячым стадыёне да позняга вечара бухалі мячы — і Алік Аўсееў аддаўся спорту.

Пасля некалькіх трэніровак яго залічылі ў юнацкую футбольную каманду раёна, якая затым у спаборніцтвах на першынство горада заняла першае месца. Здымак каманды-пераможцы надрукавалі ў мясцовай газеце. Алік у рашаючым матчы забіў два голы і адчуў у сабе такое, быццам ён намнога сталейшы за свае 16 гадоў. Яго перасталі цікавіць аднакласнікі і нават настаўнікі, якія выказвалі да юнака-спартсмена прыкметную павагу, ён убачыў, як дзяўчаты пазіралі на яго закаханымі вачыма і таварышы згаралі ад зайздрасці да яго поспехаў. Усё тое прыемна казытала яго адчуванні, і Алік пачынаў ужо думаць, што знайшоў сваю каляіну ў жыцці, калі ў пачатку лета на іхнюю каманду пасыпаўся шэраг няўдач. Тры разы запар на адказных спаборніцтвах яны ганебна прайгралі, аднойчы Аліка вывелі з ігры за грубасць і ўрэшце замянілі другім юнаком.

Доўга пасля таго Аўсееў самотна перажываў свае жыццёвыя хібы, але маці суцяшала сына, даводзячы, што ён вельмі здольны, усебакова таленавіты, трохі ленаваты, а калі пастараецца, то будзе проста геніяльны чалавек. Гэты засвоены з дзяцінства довад пакрысе супакойваў Аліка, напаўняў яго пагардай да іншых і даваў падставу глядзець на сябе, як на выключнасць. Але людзі чамусьці ўпарта не хацелі заўважаць выключнасці Аўсеева і зусім не так, як таго патрабавала яго натура, ставіліся да маладога чалавека. Асабліва гэта праявілася, калі Алік Аўсееў прыехаў у Ленінград і паступіў у артылерыйскае вучылішча.

Вучачыся ў дзесятым класе, Алік зразумеў, што мастацтва, музыка, жывапіс, а таксама спорт — гэта не яго стыхія, бо там трэба фанатычная бязлітаснасць да сябе, упартасць і праца. А ўсё тое, што даецца вялізным намаганнем, праз цяжкасці, тое — ведаў Аўсееў — перастае несці асалоду, радасць таго засмучваецца цяжарам дасягнення. Вайсковае ж вабіла яго рамантычнасцю дзеяння ў і прыгажосцю формы.

Але сталася так, што з першых жа дзён свайго вайсковага жыцця курсант Аўсееў і тут адчуў расчараванне. Камандзірам таго аддзялення, у якое залічылі Аўсеева, назначылі мешкаватага тугадума Тодарава. Гэты няўклюдны чалавек з тупой упартасцю і асаблівым стараннем імкнуўся выканаць усё, што ад яго патрабавалася, не зважаючы ні на чые і ні на якія турботы. Ён зусім не хацеў бачыць, што Аўсееў разумнейшы за яго і за многіх курсантаў, што ён болей развіты і спрытнейшы, куды лепш выхаваны. Дарэчы, гэта не хацеў заўважаць і старшына, і камандзір узвода, — яго школілі нароўні з усімі. І калі ён спрабаваў вылучыцца, паказаць свае веды і здольнасці, даказаць тым, што ён варты лепшага, тады яго неўзлюбілі таварышы.

Праўда, тыя нягоды хутка скончыліся. Улетку, калі пачалася вайна, яго ў ліку вялікай групы курсантаў з маршавай ротай накіравалі на фронт. Аўсееў спачатку ажно парадаваўся і, па пыльных дарогах дабіраючыся да перадавой, быў поўны рашучасці на які геройскі ўчынак — усё карцела яму паказаць людзям, на што ён здатны. Але ў першым жа баі яго аглушыла грымоццем страляніны, асляпіла страхам блізкай смерці, апаліла болем няўдачы. «Не, — сказаў сабе Аўсееў, — гэта не для мяне» і далей ужо толькі і дбаў, каб як уцалець.

Дагэтуль як-кольвечы яму шанцавала, але, здаецца, прыйшоў канец яго ўдачы. Аўсееў вельмі непакоіўся за заўтрашні дзень, чула яго сэрца — будзе непапраўнае ліха, і ўсё думалася, што зрабіць, каб як адхіліць пагібель.

Так, стоячы пад застрэшкам і марна згадваючы, як выйсці цэлым з гэтай бяды, Аўсееў і не заўважыў, калі сціх дождж. У начы пацішэла, перасталі ляскатаць кроплі па даху, здаецца, патроху ўймаўся і вецер. Невядома, колькі было часу, Аўсееў адчуваў млявую знямогу ва ўсім целе і, злосна падумаўшы пра тых, у каравулцы, якія не змяняюць яго, адчыніў дзверы.

9

З каравулкі шугнула цяплом, дымам, кіслай парнасцю мокрых салдацкіх шынялёў. Не пераступаючы парога і трымаючы насцеж расчыненыя дзверы, Аўсееў запытаў:

— Ну што? Вы мяне зменіце сёння?

— Нешта ты хутка хочаш, — сказаў з тапчана Карпенка. — Яшчэ, мабыць, і двух гадзін не мінула.

Ён нетаропка выцяг з кішэньчыка старую «кіраўку» на ланцужку, угледзеўся, павярнуўшыся да скупога святла з грубкі.

— Эге, пяць ужо! Хутка і світанак. Ну, хто? Глечык, давай на варту! Глечык з гатоўнасцю ўзняўся, але побач усхапіўся Пшанічны.

— Пачакай. Я пайду. Хай адпачне Глечык. Ён капаў многа, так што...

Не чакаючы камандзіравай згоды, баец захінуў шынель і палез у дзверы. Аўсееў паставіў у кут вінтоўку і пачаў ладкавацца ля грубкі.

— Дождж сціхае, здаецца? — спытаў Карпенка.

— Сціх, — сказаў Аўсееў, выцягшы да агню счырванелыя рукі.

Побач, размораны гарачынёй і падкурчыўшы пад сябе ногі, масціўся Свіст. Ён усё, відаць, не мог пераадолець свайго развaжлівага настрою і з раздумнай ціхасцю ў светлых вачах, скіраваных на вуголле ў печцы, казаў:

— Паглядзеў я на людзей і там, і тут, смерцяў нагледзеўся і думаю: эх, чалавек, чалавек, не знаеш ты, што табе трэба, пакуль цябе гарачы певень у зад не дзеўбане. А дзеўбане, тады ўраз розум дойме. Тады не ўцяміш, як жыць трэба. Гэта я з самога сябе, вось, ярына зялёная.

— Яно так, — азваўся Карпенка, выцягваючы на тапчане ногі. — Але хай яна згарыць, вайна тая. Колькі ліха, колькі гора! Мне дык яна ўсё жыццё парушыла. Толькі я на ногі ўзняўся, на сваю каляю ўзбіўся, а тут трах-бах — павяло...

— Гэта праўда, — згадзіўся Свіст. — І калі ўжо мы яго адужаем, гада? Прэ і прэ, паразіт!

— Нічога, здужаем. Да Масквы не пусцім. Гэта пэўна.

Аўсееў, грэючы мокрыя пальцы, непрыязна бліснуў на старшыну чорнымі сцюдзёнымі вачыма.

— Гэта мы ўжо чулі. А тры месяцы адступаем?!.

— Ерунда, — жыва азваўся Свіст. — Кутузаў таксама адступаў. Тут, брат, план, можа, такі — як з французам. А што? Завабіць глыбей у лясы, балоты, акружыць і кокнуць к чортавай матары, каб ніводнага не засталося.

Карпенка курыў, пускаў у столь шырокія струмені дыму і думаў нешта сваё. Аўсееў, нагрэўшыся, узяўся даядаць кашу, Віцька зграбаў ля печкі апошняе паліва, а Глечык, поўны ўвагі на круглявым хлапечым твары, абапіраўся на руку і слухаў. Дровы ў грубцы дагаралі, зіхацела ўнутраным жарам куча вуголля, змрок завалакваў постаці людзей, невыразна свяціліся толькі твары, рукі.

— Ах, гады, гады! Што зрабілі з Расіяй, — сказаў Свіст, падбіраючы ў цемры рэшткі паліва. — Ну, чакай, дабярэмся — нікому літасці не будзе.

— Нашто так, — падумаўшы, заўважыў Карпенка. — Усіх не трэба пароўну мераць. Ёсць і ў немцаў людзі. Падпольшчыкі. Яны сваю работу робяць.

— Што, можа, пралетарскую рэвалюцыю рыхтуюць? — невясёла ўсміхнуўся Аўсееў. — Я чуў, адзін палітрук пра рэвалюцыю ў Германіі агітацыю разводзіў. Кажа, хутка нямецкі пралетарыят падымецца супраць Гітлера.

— А што? Можа і падымецца. Што ты думаеш? Мы не ведаем, а там, мажліва, справа ідзе. Не можа ж таго быць, каб усе рабочыя там — за Гітлера.

— Ага, чакай, — буркнуў Аўсееў.

— Эх ты, разумнік, — зазлаваў Карпенка. — Нешта ты дужа знайка вялікі, гляджу. Усё ты знаеш, усё разумееш.

— І разумею, а што ж?

— Разумееш! Вось я пагляджу заўтра, які ты будзеш разумны.

Аўсееў змаўчаў. Стала ціха. Глечык насупіўся, Свіст разважна казаў:

— Гэта нічога, нічога. Хай! Канешне, ліха, але няма ліха без дабра, а дабра без ліха. Перамучымся, але бяда жыць навучыць. Эх, ярына зялёная, — ён раптам змяніў тон на свой звычайны гарэзна-жартоўны. — Слухайце анекдот на закуску, ды трэба трохі камара прыдушыць.

Карпенка ўсміхнуўся ў цемры, павяртаючыся на бок, Глечык падсунуўся бліжэй да грубкі і да Свіста, Аўсееў грэбліва скрывіў вусны.

— Дык вось, пра бабскую цікаўнасць. Хто супраць, хто за? Згода. Дык вось, ярына зялёная, слухайце.

Ён увесь неяк пераменіўся, жвавай цікаўнасцю заблішчэлі вочы, дробнымі зморшчынкамі ўзяўся лоб, зухаватая гарэзнасць з'явілася на ўсім твары. Гэта ўжо быў іншы, не летуценны, разважны баец, а звычайны Віцька Свіст, — свойскі хлопец, весялун і прайдоха.

— Быў чалавек і яго знаёмец. Сустракаюцца неяк: — «Як жысць?» — «Нічога». — «Гляджу, нешта худы ты, ледзь душа ў целе. Што такое?» — «Ды жонка заела». — «Эге, а жонка што, таксама схуднела?» — «Дзе там: печ-баба». — «Ну, я памагу, адвучу яе ад згрызоты». І вось прыходзіць гэты знаёмец у выхадны. Стук-стук. «Дзень добры». — «Заходзьце, калі ласка». — «Ды я па справе к гаспадару». — «Ну, што ж». — «Толькі па сакрэту, сам ведаеш». — Гаспадар прыціх, вядзе ў асобны пакой, дзверы на ключ. Жонка нервуе: што за справы? Ну, і пад дзверы, вока ў дзірку — што такое? А знаёмец бах перад гаспадаром на калені. Чуе баба, просіць нешта даравацъ. «Не магу, — кажа гаспадар, — сам ведаеш, не магу». — «Хрыстом прашу: даруй, малады быў, памыліўся». — «Не прасі, не ў маіх сілах гэта». — Так паўгадзіны. Урэшце выйшлі абодва сумныя, знаёмец за капялюш ды ў дзверы, не развітаўшыся. Жонка да мужа: «Што такое?» — «Не магу, кажа, дарагая: не мая тайна». Яна і так і гэтак, а ён: «Не магу і ўсё, не прасі». Жонка не спіць ночы, перастала есці, усё думае, гадае і просіць сказаць тайну. Але муж — ні за што. У другі выхадны зноў тая ж гісторыя. Прыходзіць знаёмец, запіраюцца, і зноў адзін просіць, а другі ўпарціцца. Жонка ўсё распытвае, сохнуць пачала, абеда не гатуе. Але муж упёрся і ўсё. Так тры тыдні ўсё прыходзіў чалавек і ўсё ўпрошваў даравацъ, а на чацверты высахлую, як шчэпка, жанчыну адвезлі ў бальніцу.

— Здорава, — сказаў Карпенка. — Не дужа смешна, але — правільна. Ну, а цяпер — пару мінут маўчок.

Заскрыпеўшы тапчаном, ён павярнуўся на другі бок і адразу сціх. Седзячы, прытуліўся да цёплай печкі прамоклы Аўсееў, на падлозе з галавой ухутаўся шынялём Свіст. Глечык падсунуўся бліжэй да грубкі і, ашчаперыўшы калені, маркотна глядзеў у чэрава яе.

Калі зусім дагарэлі дровы, яшчэ доўга яркай чырванню зіхацела вуголле, па ім дзе-нідзе прабягалі сінявата-празрыстыя агеньчыкі, але іх усё меншала і ўсё гусцеў мрок у гэтай хаціне. Пасля на вуголлі пачала ўвачавідкі расці тоненькая смуга попелу, яна шавялілася, гойдалася, усё шырэй распаўзалася ў грубцы. І ад гэтага патухання агню ці ад чаго іншага ўсё жаласней сціскалася ў грудзях Глечыкава сэрца, поўнае даўніх, балючых турбот.

10

За гэтую страшную пару незлічоных людскіх пакут Глечык ужо агрубеў нутром і перастаў заўважаць дробныя нягоды жыцця. Не вельмі дапякалі хлопцу маршы і акопы, сцюжа, голад, прызвычаіўся ён да злоснай патрабавальнасці камандзіраў, і толькі адно вялікае перажыванне, ніколі не сціхаючы, дзень і ноч тачыла яго.

Ён быў нясмелы і маўклівы, зважлівы да старэйшых і байчэйшых за яго, ніколі нікому не адкрываў сваіх пакут, усё слухаў другіх, думаючы, што ягонае гора — не гора. Праўда, ад таго не было лягчэй, і ўсё чарнела, парахнела душа ад нязбыўнага вялікага болю ў жыцці...

Эх, каб можна было спыніць час, пачаць жыццё спачатку. Не нарабіў бы тады Глечык тых крыўд роднаму, найбліжэйшаму чалавеку — маці, крыўд, ад якіх так балюча ў ягонай душы.

Ціхае і прыгожае было маленства Васількі Глечыка. Цагельны завод на краю пасёлка, агромністыя старыя кар'еры з шырокімі лужынамі жоўтай вады, доўгія сушыльныя павеці і мноства цэглы — сырой,

падсохлай і абпаленай. На сырой можна было напісаць сваё прозвішча, намаляваць зорку: абпал чырванеў, як медзь, быў шархоткі і звонкі. У кар'ерах пасялковыя падшывальцы лавілі ўлетку палонікаў, дурэлі, купаліся, прападалі ля вады з ранку да вечара, пакуль на абрыве не з'яўляўся Васяў бацька і не гнаў іх дадому.

Глечыкаў бацька, вядома, працаваў на тым жа заводзе абпальшчыкам — гаспадаром доўгай, як пячора, гофманскай печы, якая заўжды патыхала пылам і жарам. Бацька быў добры, ніколі не лаяў Васю, у палучку прыходзіў трошкі пад хмелем, прыносіў яму цацкі і цукеркі. Маці тады хмурылася, і малы Васілька ніяк не мог зразумець, чаму яна сярдуе на бацьку — ён жа ў такія часы быў яшчэ ласкавейшы, дабрэйшы і весялейшы, чым заўсёды. Ну, але калі маці крыўдзілася, то і Васілька не мог адчуваць сябе шчаслівым, і ён таксама перажываў тое і трохі наракаў на бацьку. Васілька надта любіў маці — дужа ласкавую, прыгожую, маладую і статную жанчыну, з якой усе людзі ў пасёлку абыходзіліся вельмі прыветна. Яна ніколі не ведала злоснага, грубага слова, была заўжды вясёлая, усмешыстая, бывала, кожны, хто сустракаўся з ёю, адразу радасна і светла ўсміхаўся. Ім вельмі шчасліва жылося тады на гэтым заводзе. Васілька вучыўся так сабе, але быў па матцы старанны, сумленны і зважлівы, і да пятнаццаці год не ведаў, што такое сапраўднае гора.

Але гора здарылася — нечаканае, недарэчнае і страшнае. Аднойчы ў даждлівы, як сёння, восеньскі вечар яны ўсе — бацька, маці, Васілька і трохгадовая Настачка — сядзелі ў пакоі за сталом і слухалі тыдзень таму куплены патэфон. Бацька асцярожнымі няўмелымі да драбніц пальцамі ўстаўляў у мембрану іголкі і беражна апускаў яе на пласцінку. Маці слухала, аблакаціўшыся на падаконнік — яна была вельмі прыгожая тады, нейкая летуценная і ціхая. І вось у такі час знадворку пачуўся дзікі, нечалавечы крык.

Яны ўсе здрыгануліся, бацька кінуўся да акна, затым — да дзвярэй, сунуў ногі ў боты і як быў — у адной кашулі, без шапкі — скочыў на вуліцу. Васілька таксама выбег следам і адразу за вуглом ля плоту ў святле недалёкага ліхтара ўбачыў страшнае. З мокрага ад дажджу невысокага слупа электрасеткі спаўзаў уніз чалавек, іх сусед Трошкін, а на зямлі, распластаўшыся ў гразі, ляжаў нерухомы бацька. Васілька кінуўся да яго, закрычаў, выбегла маці, збегліся людзі. Але ўжо нічога нельга было зрабіць, — бацьку забіла токам.

У той жа вечар скончылася Васількава шчаслівае дзяцінства, і ён зазнаў пачатак вялікага гора. Бацьку пахавалі, маці счарнела ад пакут і слёз. Васілька таксама плакаў, але рабіў гэта, хаваючыся ад усіх, нечакана ён адчуў сябе мацнейшым з характару ў гэтай асірацелай сям'і і стрымліваўся, як мог. Ім стала трудна, сумна і пакутна. Ён тады скончыў сямігодку, але маці хацела, каб сын вучыўся далей, а сама пайшла на завод фармаваць чарапіцу. Зарабляла не шмат, грошай на ўсё не хапала, і яны ашчаджалі кожную капейку і як-небудзь жылі. Васілька таксама зарабляў, дзе мог: збіраў металалом, памагаў рамантаваць ваганеткі, грузіў на машыны цэглу. Маці патроху ўнялася ад плачу, супакоілася і калі-небудзь, паклаўшы спаць Настачку, садзілася да сына і казала: «Нічога, не бядуй, сынок, як-небудзь пражывём. Усё ж нас двое, работнікаў». Поўная замілаванай ласкавасці, яна гладзіла яго па каротка астрыжаных віхрах, а Васільку было вельмі ніякавата ад тае яе ласкі, і ён сарамяжліва ўхіляўся. Але

ў тыя хвіліны хлопец гатовы быў на ўсякія турботы, каб хоць трошкі аблегчыць спакучанае жыццё маці. Пасля смерці бацькі ён стаў любіць яе яшчэ болей.

Толькі маці неўзабаве павесялела сама. Неяк у пагодны выхадны дзень яна добра прыбралася, надзела свае белыя, некалі купленыя бацькам туфлі, узяла маленькую сумачку і пайшла, наказаўшы Васільку дагледзець Настачку і нікуды не ісці з дому. Вярнулася яна пад вечар, вясёлая, жвавая, па-ранейшаму прыгожая і ласкавая. Яна доўга і радасна забаўлялася з Настачкай, пагладзіла па галаве Васільку, але ў сынавай душы раптам узнялася да яе незразумелая, крыўдлівая варожасць. Ён тады не сказаў ёй нічога, пайшоў да кар'ера і праседзеў на абрыве аж да цямна.

Праз колькі дзён тая крыўда забылася, маці была добрая, шмат працавала, увечары прыходзіла зморaная і суцішаная. Але аднойчы на нейкае свята яна ўстала дужа раненька, збегала ў краму, старанна прыбрала ў пакоі, нарыхтавала посуд і сказала Васільку, што ён, калі хоча, можа пагуляць, бо да іх прыйдзе госць. Васілька адчуў нядобрае, насупіўся, гуляць не пайшоў, а, залезшы на дах хлеўчука, пачаў выглядаць таго ненавіснага госця. Госцем гэтым аказаўся Кузьмічэнкаў — бухгалтар іхняга завода, не дужа ўжо малады чалавек, які заўсёды ездзіў на веласіпедзе з прышпіленым да рамы партфелем. Васілька зноў уцёк на кар'ер і да поўначы не паказваўся дадому.

А маці ў той вечар доўга не клалася спаць: усё чакала яго. Яна, пэўна, ужо нешта згадала ў настроі сына, уздыхнула, калі ён, прыйшоўшы, моўчкі заваліўся на ложак, пасля паплакала крыху і сказала, што ён яшчэ малы і не разумее, што трэба б яму зразумець. Тады нейкая жаласць да маці коратка шавяльнулася ў ягонай душы, але зразумець яе зусім ён, сапраўды, не мог, а галоўнае — не хацеў.

Нешта ў ім заўпарцілася, ён страціў сваю былую шчырасць, пазбягаў заставацца з маці адзін-на-адзін. І калі год назад маці прывяла да іх таго Кузьмічэнкава і сказала, што ён цяпер будзе іх бацька, Васілька зразумеў, што тут яму жыць нельга.

Праз дзень ці два ён узяў сваю новую кашулю, зімовую бацькаву шапку, тры чырвонцы надоечы атрыманых ім грошай і пайшоў на станцыю. Там ён сеў у прыгарадны цягнік і прыехаў у Віцебск. У кішэні яго была пацёртая газета з аб'явай аб прыёме навучэнцаў у школы ФЗН. Так праз пару дзён Васіль Глечык узбіўся на свой хлеб і адцураўся матчынай ласкі.

Дома ён не сказаў нікому, куды паехаў, чаму і на каго пакрыўдзіўся. Маці, відаць, нямала перажыла, пакуль знайшла яго ў Віцебску, прыехала, прасіла вярнуцца, а галоўнае — не крыўдаваць, але ён маўчаў, ні слова не сказаў ёй пры сустрэчы, не адказваў на пісьмы. Калі ж пачалася вайна, ён даведаўся, што Кузьмічэнкаў пайшоў у войска, а маці з Настачкай засталіся адны. І хлопец тады завагаўся. Ён ведаў, што ён патрэбны там, што неяк трэба ратаваць маці ад той навалы, якая няспынна кацілася на ўсход, але былая крыўда не давала яшчэ забыцца на яе.

Пакуль ён разважаў і вагаўся, немцы падышлі да Віцебска, і трэба было ратавацца самому. Васілька прычапіўся на станцыі да апошняга вагона апошняга цягніка і дзе пехатой па шпалах, а дзе ў эшалонах дабраўся да Смаленска. Відаць, у людскіх нягодах вялікай буры пакрысе

растварылася хлопцава крыўда і засталося толькі балючае ўсведамленне ягонай несправядлівасці да маці, якая так любіла яго.

... Глухая цемра запанавала ў каравулцы, патухлі апошнія іскрынкі ў грубцы, пахаладала. Дружна сапелі хлопцы, прыхрапваў старшына, а Глечык шырока раскрытымі вачыма нерухома пазіраў у змрок і нудзіўся. Заўтра можа здарыцца з ім нешта цяжкае, ён можа загінуць, гэта будзе першы яго бой з ворагам, але не страх, не шкадаванне сябе дапякалі хлопцу ў гэтыя апошнія хвіліны спакою.

— Маці, адзіная мая, дарагая матуля, — шаптаў у бяздонную цемру Глечык, — ці даруеш ты мне калі маё аслушэнства? Чаму я быў дурны, не разумеў твайго сэрца, якое хацела свайго чалавечага шчасця, навошта пакінуў цябе — родную, адзіную маю? Як ты цяпер там, у варожым палоне, адна? Што з табой зробяць крывавыя вылюдкі і хто заступіцца за цябе?..

11

Тым часам старшыну Карпенку сніўся маркотны доўгі сон.

Прывярэдзілася яму, быццам у гэтай вось каравулцы ля грубкі, на тым месцы, дзе выцягся Віцька Свіст, сядзіць яго, Рыгора Карпенкі, бацька. Ён — строгі, заклапочаны, згорблены ад нялёгкай жытухі стары — закручвае раскудлачаны сівы вус і сіпатым надтрэснутым голасам гаворыць камусьці:

— Вось што, сыны. Як сабе хочаце, а зямлю болей дзяліць не будзем. Пакуль я жывы — не дам. Дадзяліліся — з сахой вывернуцца недзе. Ляксей хай жыве, астатнія гэць у свет — свайго хлеба шукаць.

І тут, бачыць Карпенка, з цемры выступаюць ягоныя браты — старэйшы Ляксей, кульгавы Цыпрон, сварлівы Мікіта і з гэтага боку — ён, малодшы, Рыгорка. Як і некалі, гадоў пятнаццаць назад, злосны гарласты Мікіта ў адказ на тыя бацькавы словы сарваў з галавы зашмальцаваны ад поту картуз і гэпнуў яго вобзем.

— Ага! Любімчыку, старэйшанькаму — чорта яго матары! А мы што? Куды мне чацвярых блазнюкоў дзяваць? Куды? Кажы, бацька! — б'ючы сябе кулаком у расхрыстаныя грудзі, крычаў Мікіта.

Браты загулі, заварушыліся, незадаволеныя бацькам, выцяглі жылаватыя рукі і пачалі насоўвацца на яго, гатовыя разарваць старую згорбленую постаць ля грубкі. Але бацька сядзеў спакойны, строгі, зусім не баязлівы, быццам ён ведаў нейкую сілу, якая магла абараніць. Грышка спалохаўся, што станецца страшнае, і, кінуўшыся да старога, засланіў яго.

Тады браты ўзмахнулі ўгары доўгімі, як гэты абламаны шлагбаум, рукамі, растапырылі над ім кіпцюрастыя кашчавыя пальцы, прагна пацягнуліся да яго шыі.

— Ага, — шыпеў з цемры Мікітаў голас. — Добра табе: ты ў армію пойдзеш, ты да камандзіра даслужышся, ты жалаванне палучыш, а мы што? Што мы-ы-ы?

Тыя кіпцюрастыя братавы пальцы ўхапілі Грышку за горла, за грудзі, за ногі і рукі, сціснулі, ён стаў задыхацца, але адбіваўся, як мог. А бацька ўсё сядзеў ля грубкі і, пазіраючы на бойку, агідна хіхікаў:

— Ага, ага! Во, так яго, так, так, так...

Рыгор ірвануўся неяк, выслізнуў з гэтых кашчавых абдымкаў і кінуўся прэч.

Пасля нешта перайначылася ў сне, ён апынуўся ўжо за станкавым кулямётам пад агромністым заснежаным валуном, на беразе таго безназоўнага возера ў Фінляндыі, дзе сержант Карпенка зрабіў свой першы вайсковы подзвіг. За другім такім жа каменем туліўся з «ручнікам» узводны — лейтэнант Хіль. Болей ужо ў іхняй роце не засталося нікога, і яны трэція суткі з двух кулямётаў адбіваліся ад фінаў. Толькі цяпер, у сне, на іх чамусьці наступалі не лыжнікі асобага батальёна «Суомі», а нямецкія эсэсаўцы — яны роўным густым ланцугом хутка беглі па заснежаным лёдзе возера. Карпенка страляў і страляў, але яго кулі недзе знікалі, не робячы ворагу шкоды. Ён спахапіўся, што не паставіў на планцы прыцэл, і тады аказалася, што няма і самой планкі, што яе адбіла асколкам, а кулі з перагрэтага ствала падаюць на снезе перад самай яго пазіцыяй. Ахоплены жахам трапіць у рукі немцаў, Карпенка схапіў у абедзве рукі апошнія дзве лімонкі і з крыкам «За Радзіму, за Сталіна!» замахнуўся на ворагаў. І тады ён пачуў ззаду знаёмы прастуджаны голас камандзіра батальёна, які ўчора пакінуў іх тут, на гэтым пераездзе:

— А здарова ты, Карпенка, разышоўся!

Здзіўлены старшына павярнуўся з занесенымі гранатамі і чамусьці ўбачыў Аўсеева, які спакойна даядаў з кацялка згатаваную Свістам кашу і казаў:

— Ты дзівак, камандзір. Чаго так артачышся. Давай лепш есці кашу з катлетамі. Хіба не бачыш — то ж нашы.

Яшчэ болей здзівіўшыся, ён угледзеўся ў ланцуг на лёдзе і зразумеў, што гэта сапраўды ішлі нашы, чырвонаармейцы ў будзёнаўках, Аўсееў жа, аблізваючы лыжку, казаў далей:

— Ну, вось, камандзір, цяпер у цябе мядальку і адбяруць. Нашто ў сваіх страляў?

Спакучаны такімі жахамі, ён баязліва зірнуў на свае грудзі, дзе побач са значком «Выдатнік РСЧА» заўжды вісеў яго мядаль «За баявыя заслугі», і адчуў там нейчую руку, што ласкава гладзіла яго. Ён узняў голаў — побач стаяла Каця, Кацярына Сямёнаўна, яго маленькая маладая жонка, якая нямаведама як апынулася тут. Яна гладзіла яго грудзі, роспачна чаплялася за яго шыю і плакала, плакала, як у той дзень, калі праводзіла яго ў ваенкамат — на другую, куды болей страшную вайну з немцамі.

— Дык глядзі ж, — казаў Карпенка, вялікімі рукамі мацаючы худыя, вострыя плечы Каці. — Народзіцца — беражы, шануй яго...

— Ой, родненькі, ніколі ж ён для цябе ўжо не родзіцца, — закінуўшы голаў, праз слёзы і енкі прагаварыла жонка. — Загінеш ты, прападзеш, любы, харошы мой...

Гэта было нясцерпна. Адолены жахамі сну, Карпенка неяк намогся, каб пазбыцца іх, і прачнуўся.

У каравулцы панаваў суцэльны сляпы змрок, мерна сапеў на падлозе Свіст, недзе стрымана і роўна дыхаў Аўсееў. Карпенка спусціў з тапчана ногі. Цела стала халоднае ад сцюжы, якая ўжо запанавала ў гэтай дзіравай будыніне, і старшына зябка захінуўся ў шынель. Ён намацаў кішэні, выцяг закурку, згарнуў цыгарку. Запальніца чамусьці не хацела паліцца, толькі выпстрыквала маленькія сінаватыя іскрынкі і гасла. Карпенка схаваў яе назад у кішэню і, намацваючы ў цемры людскія целы, ступіў да грубкі. У прысаку яшчэ дзе-нідзе выгортва-

лісія вугалькі, старшына дастаў адзін і, узняўшы яго пальцамі, прыкурыў. Папяровы кончык цыгаркі ўспыхнуў зыркім палахлівым агеньчыкам, асвяціў на момант сонны насуплены твар старшыны, бліснуў у насцярожаных, панылых вачах скурчанага ля печкі Глечыка. Старшына кінуў вугаль у грубку, зацягнуўся і зноў адступіў да тапчана.

— Ты чаго не спіш, Глечык? — запытаўся ён з цемры.

— Так, не спіцца.

— Дарма. А заўтра, бадай, не ўдасца, — заўважыў Карпенка і, памаўчаўшы, зазначыў сабе, думаючы пра сон: — Ат, лухта! Прывярзецца ўсякае.

Ён зноў разлёгся на тапчане, курыў і думаў аб тым, што навеяў яму гэты благі, недарэчны сон.

Так, нялёгкае было жыццё сялянскага хлопца Карпенкі. Адслужыўшы тэрміновую памкамузводам, ён застаўся яшчэ і год з дзесяць служыў старшыной роты. Неспакойная гэта служба, хто ведае — не пазайздросціць старшынскаму хлебу. Трудна было Карпенку, але неяк прывык, уцягнуўся ў пастаянныя, нязбыўныя казарменныя клопаты. Ды і мусіў цягнуцца, бо вяртацца дадому на Арлоўшчыну не выпадала, у бацькавай хаце жыў з сваёй вялікай сям'ёй Аляксей, усе астатнія браты разбрыліся па свеце. Праўда, пасля стаў калгас, не трэба была свая гаспадарка, зямля, хоць калгас той толькі станавіўся на ногі. І ўсё ж да мірнага працоўнага жыцця вельмі цягнула старшыну Карпенку. Пакрысе жыццё наладжвалася, станавілася лягчэй і ў вёсцы і ў горадзе, але тады распачалася вайна з фінамі. На ёй Карпенку давялося сербануць ліха, яго параніла, пасля ён атрымаў баявы медаль і ўрэшце здзейсніў свае даўнія мары — звольніўся ў запас. Як удзельніка вайны і ўзнагароджанага, яго прызначылі намеснікам дырэктара ільназавода, далі ладную кватэру ў другой палавіне папоўскага дома, дзе была заводская кантора, і Карпенка неўзабаве ажаніўся з Кацяй, або Кацярынай Сямёнаўнай, маладзенькай настаўніцай тутэйшай пачатковай школы.

Заводскія справы яго захапілі. Па старой вайсковай прывычцы ён не шкадаваў сваёй працы, часу, стараўся разам з дырэктарам, аднарукім чырвоным партызанам Шорцам, і іх завод быў адзін з лепшых у раёне. Карпенка стрымана, па-свойму, без асаблівай ласкі, але моцна кахаў сваю Кацю, Кацярыну Сямёнаўну, і з незвычайнай, ніколі не адчуванай пяшчотай чакаў неўзабаве малое.

І тут зноў — вайна.

Гаротна пачалася яна, кожнага дня гінулі сотні людзей, але Карпенку на фронце ўсё ж шанцавала. Іхнюю дывізію ўлетку разбілі пад Лепелем, аднак рэшткі палка, у якім служыў старшына, неяк выкараскаліся з акружэння, вынеслі зброю і сцяг. Праўда, загінулі ў баях тры камандзіры ягонай роты, змянілася некалькі камбатаў, ужо зусім мала засталося тых, з кім старшына вытрымаў першы бой, а Карпенка ўсё быў цэлы. Урэшце, ён ужо прывык да таго, дбаў больш пра іншых і ніколі асабліва не клапаціўся аб сабе. Здаралася, ён заставаўся на нядоўга камандзірам батальёна, даўжэй — камандзірам роты, асабліва яго нідзе не білі, звычайна выходзіла так, што і Карпенка, налаўчыўшыся, даваў добрай здачы. Ён не вельмі палохаўся сам, пільна сачыў за боем, не даваў спуску баязліўцам, байцы трошкі крыўдавалі на яго залішнюю строгасць, але ў баях цанілі крыклівага старшыну.

Карпенка дакурыў цыгарку, паляжаў яшчэ. Сон болей не ішоў, у каравулцы па-ранейшаму было цёмна, але, чуйны да часу, старшына згадваў, што хутка ранак. Ён зноў узняўся, захінуўся ў шынель і, пераступіўшы ў цемры Свіста, расчыніў дзверы.

На двары марудна світала. Змрок паволі радзеў, адпаўзаў з пераезда, ужо прыкметны быў насып чыгункі, дарога з блішчастай лужынай. Чорнай расплывістай паласой цягнуліся пасадкі. Вецер уціх, пацяплела, з лагчыны цераз пуці сунуліся шэрыя космы туману.

Старшына агледзеўся, шукаючы вартавога Пшанічнага, але таго нідзе не было. Ён абышоў каравулку, зазірнуў у траншэю, гукнуў. «Дзіўна, — падумаў Карпенка, — няўжо задрамаў дзе?» Ён яшчэ паазіраўся, вылаяўся ад прыкрасці, і тады на шляху за бярозамі чуйную ранішнюю ціш прарэзала гулкая кароткая чарга.

12

Застаўшыся адзін у вячэрнім ветраным полі, Фішар нейкі час слухаў далёкую страляніну за лесам, глядзеў на палахлівае мільгаценне ракет і думаў, што іх справы тут, відаць, кепскія. Калі ўжо немцы зайшлі з тылу, дык утрымаць тую дарогу наўрад ці будзе магчыма. Праўда, зайсці ў тыл магла і невялікая група фашыстаў, асноўныя ж іх сілы не мінуць гэтай адзінай прыгоднай для аўтамабіляў дарогі. Калі толькі рынуцца яны і якія гэта будуць сілы, ці ўдасца ім, шасцярым байцам, утрымаць пераезд на суткі? — вось гэтыя думкі-сумненні ўсё настойлівей турбавалі байца.

Калі страляніна за лесам сціхла, Фішар схамянуўся ад сваёй трывожнай задуменнасці і схапіў лапатку. Ужо зусім сцямнела: неба, поле, дарогу з бярозамі завалакло туманным змрокам, трохі відаць было іржышча ля ботаў і ў ім — няроўная баразёнка старшыновай адмецiны акопа. Фішар узяўся капаць — імпэтна, бязладна разгортваць у бакі мяккую ад вільгаці глебу з іржышчам. Неўзабаве ў яго атрымалася нейкая ямка, накшталт невялічкай варонкі, далей зямля стала цвярдзейшая і не хацела паддавацца. Баец змарыўся, расшпіліў рамень, зняў працівагазную сумку, паслухаў трохі, адпачыў і далей пачаў працаваць спакойней.

Ад тае аднастайнай працы і ветранай начной цішыні да Фішара прыйшла прывычная патрэба разважаць — дабірацца да сэнсу з'яў і акалічнасцей яго вайсковага лёсу.

Супярэчлівае і незразумелае пачуццё мроілася ў яго адносінах да старшыны Карпенкі. Фішар не паважаў гэтага чалавека, яго прыгнятала пастаянная нязменная патрабавальнасць старшыны, крыклівая злоснасць ягонай грубай салдацкай натуры. Часта, калі старшына грубым, бесцырымонным тонам за якія дробязі крычаў на байцоў, Фішару карцела абурыцца, патрабаваць добразычлівых, роўных адносін да людзей. Так, карцела, але ні Фішар, ні хто іншы з тых, хто моўчкі абураўся старшыновымі наскокамі, не наважваўся зрабіць гэта. Самаўпэўненасць старшыны абяззбройвала, блакіравала волю і намер, і Фішар адчуваў часам, што ён проста пабойваецца ўзводнага. Карпенка, відаць па ўсім, не любіў інтэлігентаў-разумнікаў і, як натура элементарна простая, ніколі не таіў сваіх адносін да іх. Фішар часам пагарджаў старшыной, часам ненавідзеў, але варта было таму хоць на хвіліну проста, па-люд-

ску наблізіцца да яго, стаць Карпенкам-таварышам — і Фішар ужо забываўся на сваю непрыязнасць і гатовы быў даравацъ яму ўсе ранейшыя крыўды.

Вось і цяпер, пасля кароткай іх сутычкі на пераездзе, сутычкі, у якой, накапіўшыся, крыўдліва выбухнула даўняе Фішарава абурэнне, варта было Карпенку загаварыць з байцом проста і зважліва — і той адразу абмяк. І хоць яму было вельмі няёмка тут, у гэтым сцюдзёным ветраным полі — і самотна, і боязна, і гарэлі на далонях свежыя мазалі ад лапаты, і недзе марнела маленькая крыўда, чаго на такую справу прызначылі яго, а не іншага — але баец маўкліва трываў. Ён ведаў, што гэта трэба палку, батальёну, тым пяцярым на пераездзе — ён разумеў гэта, але яшчэ было затоенае жаданне — дагадзіць камандзіру.

А дагадзіць было трудна. Чым глыбей у зямлю, тым усё больш няспрытна было капаць у цеснаце вузкай ячэйкі — ні сагнуцца як след, ні выкінуць поўную лапату, якая стукалася аб сцены і рассыпала зямлю. Фішар усё часцей выпростваўся і, цяжка дыхаючы, услухоўваўся ў ноч.

Але тады ён адразу пачынаў зябнуць на ветры, які ўсё не сціхаў, поўніў ноч шамаценнем бяроз на шляху, шорхатам іржышча і яшчэ нейкімі невыразнымі гукамі; пачаў накрапваць дождж. Ужо можна было як-кольвечы ўкрыцца ў гэтым акопчыку-ямцы, але старшына загадаў акапацца як мае быць, і баец, адпачыўшы, згінаўся ў чорную цеснату сховішча.

Дзіўна, думаў Фішар, як гэта атрымліваецца, што ён, малады, здольны, як некалі прызнавалі многія, вучоны, таемна, але напэўна жадае дагадзіць нейкаму малапісьменнаму грубаму салдату, якім здаваўся яму старшына. Няўжо справа ў грубай сіле, ці ў тых дысцыплінарных правах, якія дае камандзіру Статут, або ў нахабнаватай самаўпэўненасці гэтага чалавека? Здавалася, што гэта не так. Цьмяна неяк адчувалася, што Карпенка мае нейкія сапраўдныя перавагі над ім, нейкую патэнцыяльную сілу, на якую абапіраецца і ён, баец Фішар, але ў чым была тая сіла, Фішар зразумець не мог. Не мог жа дапусціць ён, што гэты старшына разумнейшы за яго, ці болей і лепш разбіраецца ў вайсковых абставінах, ад якіх шточас залежаў іх лёс. Фішар хоць і не быў вайскоўцам, але за час франтавога жыцця навучыўся ўжо разумець у ваенных абставінах, як ён думаў, не горш за Карпенку.

Дождж усё настойлівей сцёбаў па спіне, пілотцы, па твары сцякалі сцюдзёныя кроплі, змокла перавязка на шыі. Фішар выпрастаўся, выцер гарачай далонню мокрыя калючыя сківіцы і жаласліва паглядзеў у неба, нібы там можна было што ўбачыць. Затым ён прымераўся да глыбіні — бруствер яшчэ не дасягаў і грудзей, але ўжо ўзяўся граззю. У той гразі выпэцкаліся мокрыя полы шыняля, рукі; пудовыя камы наліплі да чаравікаў. Нідзе не было ў гэтую ноч паратунку ад сцюдзёнай агіднай мокрадзі, якая напоўніла сабой усё наваколле.

Фішар пастаяў хвіліну, аддыхаўся і вырашыў, што ўжо годзе. Тады ён, не вылазячы на ветранае буйства, з ямы разгарнуў як-кольвечы бруствер, дастаў з іржышча амаль засыпаную зямлёй вінтоўку, наставіў каўнер і скурчыўся на дне сховішча.

Непераадольная, усеабдымная стома апанавала чалавека, адразу пахіліўся яго галаў — вельмі захацелася спаць. Але спаць было нельга, ды і зморанае разагрэтае цела неўзабаве скаланулі першыя дрыжыкі. Сцюжа з кожнай хвілінай усё далей запускала сваю ледзяную руку,

прымушала сціскацца, туліцца і дробна несціхана дрыжэць. Дождж гусцеў, ужо зусім змокла пілотка, зябла на ветры нядаўна астрыжаная галава. Счапіўшы ў рукавах рукі, Фішар дрыжаў, шавяліў плячыма, тупацеў нагамі і паныла згадваў, як бы паменшыць свае пакуты. Але сагрэцца не было як.

І з часам, пэўна, прызвычаіўшыся да таго з-за адсутнасці выйсця ці мо' ад сцюжы, ён неяк зміруўся з тымі пакутамі, і хоць мёрз усё болей, але ўвага яго аддалася новым адчуванням-развагам.

Вось ужо некалькі дзён у прывычныя пакутныя пачуцці яго, — пачуцці гора і болю за вялікія няўдачы вайны, адступлення, — неяк паступова ўваходзіла невыразная нотка незадаволенасці сабою, цьмянае адчуванне нейкай сваёй памылкі. Як след разабрацца ў тым усё было некалі — то бамбёжкі, то марш, кароткія баі на выпадковых рубяжах і зноў адступленне. Ён баяўся ў тым прызнацца сабе самому, але, здаецца, недзе надкрышыліся несакрушальныя дагэтуль устоі яго быцця, устоі, якія змалку засвоіў сабе Барыс Фішар і на якіх ладзіў сваё жыццё.

Ён ужо быў не дужа малады — нядаўна мінуў чалавеку трэці дзесятак, і за ўсе пражытыя гады ні на адзінае імгненне не з'явілася ў яго сумненне ў спрадвечнай сіле мастацтва. Усё самае цудоўнае, самае вечнае бачыў ён у вышэйшым праяўленні чалавечага духу — у мастацтве.

Ён гадаваўся ў Ленінградзе. У яго бацькі, старога доктара Фішара, была каштоўная бібліятэчка манаграфій пра вялікіх мастакоў свету, і першыя малюнкі, якія захапілі хлопчыка, былі рэпрадукцыі з альбомаў шэдэўраў жывапісу і скульптуры. Барыс рос ціхім, не па гадах сур'ёзным хлопчыкам, неахвотна і рэдка спускаўся ў цесны двор, у якім заўжды было сцюдзёна і сыра, і часта падоўгу разглядаў малюнкі ў бацькавых кніжках.

Пасля ён сам з трапяткой нецярплівасцю ў сэрцы ўзяўся за фарбы, маляваў тое, што бачыў з акна кватэры — дамы, вуліцу, коней, сабак. Людзі хвалілі, а хлопчыку карцела плакаць ад прыкрасці, што так прыгожа было ва ўяўленні і так дрэнна выходзіла на паперы. Наперакор людскім запэўненням аб яго здольнасцях, Барыс ведаў, што мастака з яго не выйдзе ніколі. Але канчаткова ўпэўніўся ў гэтым ён, відаць, позна, тады, калі ўжо ўся шчырая душа яго была без рэшты захоплена вялікай сілай мастацтва і хлопец ужо не мог існаваць без яго. Незразумелым болем замілавання душылі яго слёзы перад босымі нагамі «Блуднага сына», немы крык гневу і жаху заўжды іраваўся з горла перад «Катастрофай Пампеі», хлопцу хацелася маліцца на «Джыаконду», бясконца разглядваць незвычайныя твары, позы, адзенне славутай івано ўскай «Месіі», буйная сарамяжная радасць жыцця ахоплівала яго ля палотнаў Рубенса.

І ён, не стаўшы мастаком, усё ж звязаў сваё жыццё з мастацтвам. Падросшы, вучыўся, чытаў, думаў, даследаваў сам, і ў 25 год абараніў дысертацыю на званне кандыдата мастацтвазнаўства. Бліжэй за ўсіх у гэтую пару яму стаў Іваноў з яго бескарыслівай самаадданай душой, што згарэла ў шматгадовых пошуках вышэйшага сэнсу жыцця, з яго фанатычнай прыхільнасцю да мудрасці і праўды. Фішар схіляўся перад яго «Месіяй», любаваўся паветранай тонкасцю яго італьянскіх пейзажаў, але асабліва захапілі яго біблейскія эскізы мастака. Ён знайшоў

у іх куды болей, чым спадзяваўся, — Іванова, цудоўнага майстра-графіка, і Іванова-філосафа, нястомнага шукальнікага вечнага. Яго «Версавія» здавалася Фішару нечуваным гімнам жыццю, зенітам акварэльнага майстэрства — шэдэўрам генія, які стварае, не падазраючы пра веліч свайго стварэння.

Мастацтва здаўна і назаўжды зачаравала яго істоту, напоўніла дух няўтольнай прагай цудоўнага. Пасля дысертацыі ён некалькі год даследаваў італьянскае Адраджэнне, напісаў манаграфію пра Мікельанджэла. Ён не дужа цікавіўся палітыкай, тым неспакойным, шматтурботным жыццём, што бурліла, плыло, абганяла яго. Вучонага не кранала планы і падзеі надзённасці — змалку ён адасобіўся ад усяго, што не складала чароўнай прывабы мастацтва. З гэтай, відаць, прычыны ён не разумеў і не дужа цікавіўся братам — інжынерам-канструктарам самалётаў. Яшчэ з юнацтва яны ўзаемна аддаліліся, сустракаліся рэдка і па духу былі адзін аднаму чужыя. Апошні раз яны з'ехаліся гады два назад на пахаванне бацькі і тады ж пару дзён правялі разам.

Брат быў зусім не такога, як ён, характару. Энергічны, жвавы, учэпістага, увішнага розуму, ён ва ўсякай справе адчуваў сябе звыкла і ўсё разумеў адразу. Тады яны збіраліся ўжо расстацца і ў апошні той вечар паціху ішлі па праспекту. Было парна, з Фантанкі прыемна патыхала прахалодай, адна за другой на яе сярэдзіне выслізнулі з-пад Анічкава маста тры байдаркі. Браты спыніліся і лена пазіралі на згодныя рыўкі весляроў.

— Вось так і ў нас з немцамі, — працягваў ранейшую размову брат. — Быццам і згода, і дружба, і мір, а на самай справе...

Ён не скончыў, змоўк, гледзячы ў рачную каламуць, а Барыс думаючы аб тым, не мог зразумець, што азначала гэтае «на самай справе». Яму здавалася, што брат не мае падстаў так гаварыць, бо даўняя варожасць з Германіяй уладжана, дагавор заключаны, газеты друкуюць германскую інфармацыю аб вайне на Захадзе, развіваецца гандаль. Чаму ж тады гэтае «на самай справе»?

Ён сказаў аб тым брату, а той толькі ўсміхнуўся і, зацягнуўшыся папяросай, не адказаў. Пасля, памаўчаўшы, вытлумачыў:

— Адстаў ты, Барыс, ад часу. Занафталініўся ў старажытнасці. Вядома, твая справа, але ў наш час гэта нават дзіўна. Свет коціцца к вялікай вайне, зразумей, брат.

Ён тады не паверыў, а яна неўзабаве навалілася, тая страшная, вялікая вайна. Усчалася нечакана, неспадзявана, знянацку — Фішар прыпыніў на 48-й старонцы новую сваю манаграфію і ўжо болей не ўзяўся за яе.

Апынуўшыся ў войску, ён адчуў сябе белай варонай, няўмекам, самым няўдалым з усіх у гэтай гаманлівай, асаблівай, ні на што вядомае яму не падобнай ґрамадзе разнастайных людзей. Ён ніяк не мог навучыцца хадзіць у нагу, хутка ўскокваць на пад'ёме, няўклюдна пад рогат таварышаў аддаваў чэсць, занняткі па штыхавому бою ўшчэнт знясільвалі яго. Спярша ён горка пераживаў тое, балюча зносіў крыклівых сержантаў, каяўся за няўвагу да вайсковай справы ў інстытуце і думаў, што ён самы няздольны чалавек на зямлі. Пасля трохі асвойтаўся, трапіў на фронт, іншыя большыя страхі і клопаты зацямнілі яго інтэлігенцкае самалюбства. Ён быў чалавек удумлівы і разумеў, што гэта пакутна і марудна нараджаўся ў ім той, на каго ён менш за ўсё рыхтаваў

сябе — нараджаўся баец. І яшчэ Фішар з вялікай тугой заўважаў, як усё меней і меней заставалася ў ім ад яго былога — ад мастацтвазнаўцы Фішара. Грубае, страшнае жыццё штодзённа і няспынна сцірала з яго душы вялікае значэнне мастацтва, якое ўсё болей і болей саступала сваё месца інстынктам барацьбы — выходзіла, што тое высокае і нязменнае, чым дыхаў ён трыццаць гадоў, цяпер проста было непатрэбнае ў гэтым страшным хаосе вайны. І тады прыйшло гэтае таемнае сумненне, у якім ён сёння ўрэшце прызнаўся сабе: ці сапраўды яно, тое адзіна вялікае і вечнае, чаму ён аддаў свае лепшыя маладыя гады? Ці не памыліўся ён, узяўшы яго за адзіны свой крыж, ці не болей выйграваў брат, які аддаў веку і людзям свае намаганні іншага парадку — намаганні, што ўвасобіліся цяпер у рэальную сілу, здольную ўратаваць свет?

Невядома, колькі мінула часу, чорнае ветранае неба ўсё сыпала ў ноч спорны дождж. Фішар зусім скалеў, аж балела нутро ад няспынных сутаргаў, крывіла сківіцы, але нейкае змярцвелае здрантвенне не давала варухнуцца, каб сагрэцца. На спіне і плячах баец адчуваў сцюдзёнае і ліпкае мокрае адзенне, па сценах з бруствера плылі струмені гразі, у якой, усё глыбей тонучы, на дне агідна хлюпалі ногі. Фішар падкурчыў іх 'шчэ болей, затульваў калені мокрымі крысамі шыняля і стыў, ледзь жывы ад няспынных дрыготкіх пакут. Калі ад нясцерпнай сцюжы асабліва моцна скаланалася цела, ён абуджаўся з сваёй змярцвеласці і трывожна ўслухоўваўся ў ноч. Наваколле па-ранейшаму поўнілася густым шамаценнем ветру і дажджу.

Так пакрысе мінала гэтая пакутная, мокрая ноч. Пад ранак Фішар, атупелы ад катавання сцюжы, зноў праваліўся некуды ў мутнае бяздоннe думак — пра сябе, старшыну Карпенку, пра гістарызм Вазары, наватарства Мікельанджэла і пра тое, як страшэнна трудна зрабіцца здатным байцом.

13

Прычыніўшы за сабой дзверы каравулкі, Пшанічны з рашучай выразнасцю адчуў, што ён назаўжды ўжо адарваўся ад гэтых пяцярых людзей, з якімі звёў яго недарэчны вайсковы лёс. З самой гэтай хвіліны, як ён ступіў у мокрую цемру ночы, ён апынуўся адзін, не звязаны ўжо ні з кім на ўсім белым свеце. Усё яго нязграбнае мінулае засталося адрэзанае на парозе той цёмнай задымленай будкі, засталося па сваёй волі пакінутае ім, будучае было недзе на гразкай дарозе ў лагер ворагаў-немцаў.

Нейкі нядоўгі час Пшанічны пераборваў нечаканае хваляванне ад таго, што гэтак шчыльна наблізіўся да ажыццяўлення даўняй сваёй задумы. Яшчэ нечакана для яго самога непрыемна заварушылася ўнутры нейкае шкадаванне, нібы нясмелы боязны дакор сабе, і ён, адчуўшы, што тое мімаволі можа спляжыць намер, у думках аблаяў сябе:

— Не кісні! Няма па кім.

Ён выправіўся да чыгункі, пераскочыў цераз траншэю, узышоў на невысокі насып і ўгледзеўся ў цемру. Дождж перастаў, патроху слабеў і вецер. Ноч асабліва счарнела, утапіўшы ў восеньскай глухамані ўсё наваколле. Пшанічны ведаў, што хутка пачне світаць, а на світанні, маг-

чыма, з'явяцца на дарозе немцы, і тады ўжо будзе позна. Тады ён можа апынуцца між двух агнёў, і таму трэба было спяшацца.

Ён пастаяў, услухаўся, азірнуўся на каравулку, з якой даносіўся сцішаны Свістаў гоман, і сказаў сабе: «Давай!» Потым паспешлівым крокам злодзея збег са жвіровага насыпу, пераскочыў канаву і, не выбіраючы шляху, па гразі і лужынах пайшоў дарогай.

Узышоўшы на гулкі насціл мастка ў нізінцы, Пшанічны яшчэ азірнуўся і зноў адчуў у сабе самотную тугу і з асаблівай сілай — пачатак невядомае сваёй адзіноты. Гэтае адчуванне міжвольна ахапіла яго так моцна, што ён аж спыніўся, але потым зноў зазлаваў на сябе і, прыпамятаўшы злосную заклапочанасць Аўсеева, прыбадзёрыўся. Так, ён не памыляецца, ён удумаў правільна ўжо хоць бы таму, што яны там аддадзены смерці. А ён урэшце памкнецца асядлаць свой лёс, заслужыць, даказаць сваё права на людское жыццё, жыццё, якога ён варты, нягледзячы ні на якія няўдачы.

З гэтымі думкамі, якія пакрысе запанавалі ў яго галаве, ён шпарка крочыў, распырскваючы чаравікамі лужыны, коўзаючыся ў гразі і асцерагаючыся збочыць у канаву. Тым часам пачало днець, мутным святлом наліўся краявід, патроху заблішчала гразкая мокрадзь дарогі. Пшанічны ўзнімаўся на пагорак з бярозамі, ён ведаў, што тут недзе ў сакрэце павінен быць Фішар, і трохі прыцішыў крок. Фішара ён не баяўся, з гэтым «вучоным» няўдакам управіцца яму, калі б што здарылася, было б няцяжка, але ўсё ж лепей, каб усё абышлося ціха. Баец зняў з пляча вінтоўку, павярнуў галаў, прыслухоўваючыся, — нідзе нікога.

Так ён паціху мінуў бярозы, што выніклі на яго шляху, адышоўся далей, зрэдку насцярожана азіраючыся. Усё болей святлела, цьмяная шэрань золаку адслойвала зямлю ад неба, расхінала туманны прастор, паступова адваёўвала ў цемры дарогу, канавы, рэдкія кусты хмызняку.

Ужо аддаліўшыся ад пераезду і бяроз, Пшанічны адзначыў, што самае страшнае пройдзена. У яго адчуванні павальнела, з'явілася лёгкасць, некаторая зухаватасць у думках. Ён перакінуў з рукі ў руку вінтоўку і падумаў, што зброя ўжо не спатрэбіцца, а пры сустрэчы з немцамі можа толькі пашкодзіць яму. Не прыпыняючы кроку, баец ухапіў яе абедзвюма за штык, размахнуўся ў паветры і шпурнуў за канаву ў поле. Пачуўшы яе пляскаты ўдар аб зямлю, — крыва ўсміхнуўся. Цяпер яго ўжо зусім нічога не звязвала з арміяй, якой адцураўся ён, з абавязкамі грамадзяніна Савецкай краіны, цяпер ён стаў зусім адзінокі між небам і зямлёю. Гэта было куды як добра — адчуваць сябе адзінокім, без найменшай залежнасці ад людзей — эх, каб так можна было пражыць век! Але ён ведаў, што так не пражывеш доўга, каб уратавацца ад смерці і прыдбаць якую-ніякую долю, наважыўся ён аддацца немцам — на іх літасць і ўладу.

Ад паспешнай хады чалавек разагрэўся, расшпіліў каўнер шыняля і трохі суцішыў крок. Тым часам ранак ужо рассеяў цемру, можна было выбіраць дарогу, і Пшанічны, абыходзячы лужыны, ішоў па абочыне. Аднастайнасць хады ўжо зусім суняла яго кароткую ўзрушанасць, ён захацеў есці і, падумаўшы, што трэба скарыстаць спакой і адзіноту, на хаду развязаў свой рэчмяшок. Нядобрым словам яшчэ раз памянуў Свіста, які выцягнуў сала, але хлебны акрайчык з цукрам здаўся смачным, і ён, жуючы, паглыбіўся ў свае думкі.

Перш за ўсё цікавіла, як да яго паставяцца немцы. Добра, калі б

адразу сустрэўся які інтэлігентны, разумны афіцэр. Пшанічны паказаў бы яму нямецкі пропуск-лістоўку, некалі знойдзеную ў полі і рупліва прыхаваную на здатны выпадак. Пасля ён папрасіў бы адвезці яго ў штаб, і там ён расказаў бы якому начальніку, хто ён і чаму добраахвотна здаўся ў палон. Калі б патрабавалі даць звестку пра свой полк, ён не таіўся б. Навошта? Усё роўна раней ці пазней яго разаб'юць канчаткова, гэта зусім не залежыць ад таго, пасведчыць аб ім Пшанічны ці не. Калі запатрабуюць яшчэ чаго, ён зробіць усё, бо ўсё гэта будзе для яго і супраць іх — тых, ад каго ён досыць напакутаваўся на сваім вяку. Не можа быць, каб немцы не ацанілі, як трэба, яго шчырасці і не аддзячылі яму. У лагер яго, як добраахвотнага перабежчыка не павінны адправіць, відаць, адпусцяць на волю, а можа нават паставяць на якую кіраўнічую пасаду ў горадзе ці сельскай мясцовасці. Гэта было прывабліва. О, тады Пшанічны паказаў бы свае здольнасці, даказаў бы яго апекунам, што яны не памыліліся ў ім! Немцам, вядома, патрэбны адданыя людзі, каб кіраваць вялізным абшарам заваяванай Расіі, і Пшанічны, калі добра возьмецца, магчыма дарасце да якіх чыноў. Скончыцца вайна, і тады няблага было б прыдбаць невялічкую ды ладную сядзібу і ў спакоі, па-людску зажыць хоць на старасці год.

Сярод гэтых мараў-разваг блізка наперадзе пачуўся нейчы абрывісты голас. Пшанічны насцярожыўся, да болю ў зрэнках імкнучыся пранікнуць у затуманены працяг дарогі, намагаючыся што-кольвечы ўбачыць у ім, і паціху ішоў над канавай. Неўзабаве з туману цьмянымі постацямі выніклі стрэхі хацінак, голае вецце дрэў, пасля плот з забытай анучай на жардзіне. За рогам крайняй хаты, куды павяртала дарога, чулася прыцішаная туманам прысутнасць людзей, і Пшанічны яшчэ болей паныла ўстрывожыўся ад думкі — хто там? Яму страшна было зноў напаткаць сваіх, рускіх, якія нямаведама як аднесліся б да яго, бяззбройнага. Зноў жа стала вельмі боязна і немцаў, чалавек коратка і ўпершыню адчуў невыразную прыкрасць сваёй паспешнасці, але ўжо было позна.

З-за вугла хаты раптам высунуўся танклявы, падперазаны, у казыркастай шапцы чалавек — упіраючыся нагамі ў зямлю, ён ускаціў на сухое матацыкл і, не выпускаючы з рук руля, паставіў нагу на завадную педаль. Пшанічны, не адразу зразумеўшы, хто перад ім, спыніўся ад нечаканага страху, матацыкл тым часам загуркатаў, і тады немец убачыў яго. Устрапянуўся, крыкнуў, схапіўся за аўтамат, што боўтаўся на грудзях. З-за хаты выбег яшчэ адзін немец у плямістым, як жаба, кам-

бінезоне, і Пшанічны, адчуўшы, як у грудзях яго абарвалася нешта, няспрытна і з нейкай раптоўнай нязладнасцю ў душы ўзняў рукі.

Немцы стаялі ля матацыкла, трымаючыся за аўтаматы, а ён, ледзьве перастаўляючы замлелыя ногі, боязна ішоў да іх. Яны не стралялі, толькі гыркнулі — злосна і варожа — нешта незразумелае, і адзін, той, што заводзіў матацыкл — белатвары з абвіслай губой мужчына — ступіў да яго насустрач. Ён нешта закрычаў па-свойму, Пшанічны не зразумеў і, не апускаючы рук, паспрабаваў вытлумачыць:

— Рус капут. Я — плен, плен...

Апусціў адну руку, спрабуючы дастаць з-за пазухі недаравальна забыты ў такую хвіліну пропуск-лістоўку, але немец пагрозліва крыкнуў і тыцнуў яго аўтаматам у грудзі. Другі, маладзейшы, стаяў зводдаль і, наставіўшы на яго зброю, цікаўна аглядаў сваімі лянівымі вачыма.

Так Пшанічны стаяў з узнятымі рукамі над скіраванымі на яго аўтаматамі. На гоман з двароў гэтай вёскі яшчэ выбягалі немцы, падкаціла некалькі матацыклаў з каляскамі, у якіх тырчэлі ручныя кулямёты. Той, маладзейшы, салдат і яшчэ адзін падступілі да яго, сарвалі з плячэй рэчмяшок, абмацалі кішэні, бесцырымонна сарвалі з ланцужка ножык. Пшанічнаму не шкада было свайго барахла, яго прыгнятала толькі гэтая беспрычынная злосць іх рухаў і твараў, насцярожаная пададзронасць да яго. Ён усё спрабаваў пераканаць то аднаго, то другога, што ён не мае дрэннага намеру і па сваёй волі здаецца ў палон. Для таго чалавек крыва ўсміхаўся з непатухлым страхам у вузкіх вачах і бубніў:

— Я плен, камарад немец... сам плен, сам...

Ён аглядаў гэты дзесятак салдат з матацыкламі, што акружалі яго, спрабуючы згадаць дабрэйшага або пазнаць дзе афіцэра, і яго позірк сустрэўся са змрочным поглядам немца ў фуражцы і шынялі з чорным аксамітным каўняром. Адчуўшы, што ўсё пайшло непапраўна, не так, як марыў ён, і ад таго ўжо не могучы пераадолець уладарнай панылласці, ён кінуўся да гэтага немца-камандзіра.

— Пан афіцэр, — узмаліўся Пшанічны. — Я ж сам, я ж плен, плен...

Афіцэр, аднак, не глядзеў на яго, ён нешта казаў салдатам, нацягваючы на жылістую руку рудую скураную пальчатку. Пшанічны тады ўжо зусім спалохаўся — ён адчуў упершыню, што сталася нешта непапраўна благое.

ПЕРШЫЯ ТВОРЫ

Барыс Аракчэеў нарадзіўся ў 1926 годзе ў вёсцы Турбанава Яраслаўскай вобласці. Працаваў у калгасе, а пасля службы ў Савецкай Арміі паступіў у Мінскае мастацкае вучылішча. Закончыўшы ў 1953 годзе вучылішча, паступіў у Беларускі дзяржаўны тэатральна-мастацкі інстытут. Дыпломная карціна — «Этапы вялікага шляху». Цяпер працуе метадыстам па выяўленчаму мастацтву ў Рэспубліканскім доме народнай творчасці.

Немцы загергеталі між сабой, абыякава пазіраючы на яго, камандзір яшчэ нешта сказаў, і той, з абвіслай губою, што першы ўбачыў яго, тузануў Пшанічнага за рукаў і махнуў уздоўж дарогі. Ён зразумеў, што трэба ісці і, азіраючыся, пайшоў, думаючы, што немец пойдзе за ім канваірам. Але салдаты засталіся на месцы і, бачачы яго нерашучасць і, відаць, жадаючы падбадзёрыць, замахалі рукамі ўздоўж пустой ранішняй вуліцы. Ён здзівіўся, што яны не хацелі суправаджаць яго, нешта жахлівае і незразумелае сціснула яго душу, у балючай грымасе скрывіўся твар, і ён, што раз азіраючыся, баязліва пайшоў, куды паказвалі яму.

Так ён аддаліўся крокаў на сотню, немцы ўсё стаялі ззаду, адзін матацыкл, гаркнуўшы маторам, зрабіў паўкруга і скіраваўся за ім. Ад благога прадчування Пшанічны ўжо траціў уладу над сабой і, не ведаючы куды і навошта, віхлява крочыў па гразі, скрамсанай слядамі гумавых колаў. У паваленых варотах загароджанага парканам двара нечакана паказалася спалоханая кабета ў тоўстай хустцы з пустымі вёдрамі на каромысле. Пшанічны аж здрыгануўся ад нечаканасці гэтай нядобрай у такі момант сустрэчы, і ў той жа час ён скалануўся другі раз ад кароткага грымоцця кулямётнай чаргі ззаду. Грудзі яго маланкай пранізаў пякельны боль, і ён, падламаўшыся ў каленях, асеў на гразкі дол вуліцы.

Напаследак, сутаргава хапаючы ротам паветра, Пшанічны ўчуў роспачны лямант кабеты і нема замычэў ад болю, усведамлення канца і апошняй лютай нянавісці да немцаў, якія забілі яго, да тых на пераездзе, што яшчэ заставаліся жыць, да сябе, ашуканага сабою, і да ўсяго белага свету....

14

Тая кулямётная чарга, што прыкончыла зацятае жыццё Пшанічнага, вывела з паўсоннага забыцця і Фішара. Яшчэ не ўсвядоміўшы таго, што сталася, ён прахапіўся, ускочыў у акопе і зноў зваліўся на дно, не ўтрымаўшыся ад болю ў заседжаных нагах. Ужо добра развіднела, але поле і лес засцілаў рэдкі туман, было ціха і золка. Ля шляху нерухома і расплывіста стаялі бярозы, дарога ляжала пустая, і з-за лагчыны белым бокам ледзьве праглядвала каравулка. Вёскі, завалочанай туманам, адсюль зусім не было відаць.

Іван Раманоўскі нарадзіўся ў 1928 годзе ў Мінску. Працаваў шафёрам, а пасля паступіў у Мінскае мастацкае вучылішча. Вышэйшую адукацыю атрымаў у Беларускім тэатральна-мастацкім інстытуце на аддзяленні графікі. Тэмай дыпломнай работы выбраў вобраз народнага паэта Беларусі Янкі Купалы, стварыўшы серыю каляровых літаграфій. Адна з іх мае назву — «У дні вайны».

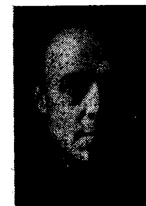

І тады з туманнай далечы, дзе знікала дарога, бязладна маторны трэск прарваў цішыню. У Фішара маркотна заныла ў грудзях, аслабелі рукі, насцярожаным позіркам уставіўся ён у далячынь і з тугою адчуў, што надышоў той час, калі вызначыцца ўвесь сэнс яго жыцця. Ён саўгануў затворам і ўжо не зводзіў блізарукага позірку з затуманенага пачатку дарогі, дзе павінны былі паказацца немцы. Але ці то ворагі ехалі завельмі марудна ці зусім ужо аслаб зрок байца, ён нічога не бачыў там, а матацыклы ўсё прадаўжалі трашчаць. Некалькі гэтых хвілін далі Фішару магчымасць прыдушыць хваляванне, і чалавек зразумеў, што яму тут прыдзецца кепска. Але ў такіх абставінах, калі ўся яго дзейнасць у гэтым полі была на віду ў старшыны, ён, сам таго не ўсведамляючы да канца, хацеў, каб старшына ўрэшце перамяніў сваю думку аб ім. Відаць, за гэтую пакутную ноч роздуму немудрагелістая старшынова мерка салдацкіх вартасцей у нейкай меры стала і для Фішара мерай жыццёвай годнасці.

Так ён чакаў, ад напружання і ўвагі дробна ляскаючы сківіцамі і да болю ўціскаючы ў плячо прыклад вінтоўкі. Схіліўшыся, ля мушкі далікатна трымцела на лёгкім ветры нейкая ўсохлая сцяблінка, ад частых гарачых выдыхаў пацелі шкелцы акуляраў, але Фішар баяўся зняць, каб працерці іх. Ён вельмі дакладна адчуваў свой абавязак і ўжо набраўся рашучасці да канца выканаць яго.

А ўвогуле яму было дужа нялёгка, і кароткімі намёкамі думак ён намагаўся падбадзёрыць сябе, суцешыць тым, што і тыя геніі, якія стваралі мастацтва вечнага — і Мікельанджэла, і Чэліні, і Верашчагін, і Грэкаў — у свой час браліся за шпагу, мушкетон ці вінтоўку. Відаць, барацьба за права жыць была на першым плане, перш за мастацтва... Гэты нечаканы вывад трохі супакоіў Фішара, і баец адчуў ужо болей сілы ў сабе.

Калі ўрэшце ў канцы дарогі з дымчатай завесы туману выніклі невыразныя прынізістыя цені матацыклаў, Фішар уставіў локці ў гразь бруствера і прыцэліўся. Але ад доўгага напружання зрок яго ўсё болей мутнеў, туман і праклятая блізарукасць не далі як трэба разгледзець цэль. Фішар перавёў дыханне, прыклаўся яшчэ раз і тады сцяміў, што пацэліць зусім няма ў яго шансаў.

Тое адкрыццё было жахлівым, баец спалохаўся і зноў збянтэжыўся. А матацыклы тым часам, усё болей набіраючы хуткасць і што раз акрэсліваючыся ў тумане, шпарка сунуліся па гразі дарогі.

Не ведаючы, што зрабіць болей, каб як спыніць ворагаў, баец усё ж як-кольвечы прыцэліўся і стрэліў. Прыклад балюча штурхнуў у плячо, у твар патхнула гаркатой пораху, а матацыклы на дарозе каціліся сваім шляхам. Перажыўшы нядоўгае змярцвенне, Фішар хуценька паразарадзіў і зноў стрэліў, пасля яшчэ і яшчэ.

Выпусціўшы абойму, ён шырока расплюшчыў вочы і ўгледзеўся. Нідзе ва ўсёй калоне не было ніякага знаку ад яго стрэлаў — ніхто не спыніўся, не паглядзеў у яго бок, быццам нікога і не было тут, у гэтым полі. Пярэдні матацыкл ужо шпарка набліжаўся да бяроз, і байцу трэба было ўцякаць ці стаіцца. Але тут Фішару з незвычайнай выразнасцю ўявіўся строгі, скуласты Карпенкаў твар, і ён амаль што чуў яго звычайны зняважлівы вокліч «Разява!». Гэта балюча сцебанула Фішара. Не ведаючы яшчэ, што зробіць старшына, Фішар увапхнуў у магазін новую абойму і скіраваў вінтоўку ў бок недалёкіх бяроз.

Гэта было самае пэўнае і самае небяспечнае з усяго магчымага ў тых пякельных абставінах. За нядоўгі час, пакуль баец, душачы ў грудзях трапяткое сэрца, прыцiскаўся да бруствера і вёў, вёў ствалом за матацыклам, ніводнай выразнай думкі не з'явілася ў яго галаве. Ён канчаткова страціў тады з свайго адчування і жыццё, і мастацтва, і развагі аб годнасці сваёй асобы, — увесь свет у той час абмежаваўся для яго толькі дакорлівым позіркам злосных старшыновых вачэй і гэтым імклівым ланцужком матацыклаў.

Пярэдні матацыкл, стрымана пагойдваючыся ў калдобінах і віхляючы з боку ў бок, старанна аб'язджаў лужыну і не дужа імкліва, але ўсё шпарчэй набліжаўся. Ужо стаў відзён на ім плячысты вадзіцель у шынялі і казыркастай шапцы, які, здавалася, зліўся заадно з машынай: бачны быў другі немец — у калясцы. На ім высока тырчэла фуражка і цямнеў чорны каўнер шыняля. Баец не думаў тады, што яго могуць прыкончыць раней, чым паспее стрэліць ён сам, ён не дужа хаваўся ў акопе і ўсё вёў, вёў ствалом за тым блізкім пярэднім ворагам, пакуль ён не параўняўся з бярозамі, і тады стрэліў. Той, што сядзеў у калясцы, адразу хіснуўся на сядзенні, аберуч ухапіўся за грудзі і размашыста дзёўбнуў ілбом аб жалеза каляскі. Нейкім абвостраным, ненатуральным слыхам Фішар учуў у грукаце матораў той гук, і зараз жа страшэнны гром вострым болем расшчапіў яго галаву. Баец выпусціў з рук вінтоўку і, абцярушваючы рукавамі мокрую зямлю, споўз на дно акопа.

Нейкі час ён яшчэ быў жывы, але ўжо не адчуваў нічога. Не бачыў, як кінуліся немцы да першага і адзінага забітага ім ворага, як беражна ўклалі яго, акрываўленага, у калясцы, як двое ці трое саскочылі з матацыклаў, шорхаючы ў іржышчы ботамі, падбеглі да акопчыка і разрадзілі ў яго свае аўтаматы. Малады аўтаматчык у плямістым камбінезоне нагнуўся над ім, ірвануў за мокры каўнер шыняля і гідліва кінуў, мякка стукнуўшы скроняй аб мокрую сцяну акопа. Ён пастаяў над нябожчыкам, не ведаючы, што б зрабіць яшчэ, і пасля са злоснасцю размашыста ляпнуў ботам па працівагазнай сумцы, з вечара забытай на брустверы. З сумкі вылецеў кавалак счарсцвелага хлеба, некалькі абоймаў патронаў і пашкуматаная старая кніжка ў чорнай вокладцы — «Жыццё Бенвенута Чэліні, фларэнційца, напісанае ім самім». Адляцеўшы ў іржышча, яна расхінулася, і ранішні вецер, які пачаў ужо разганяць туман, паціху заварушыў яе зачытаныя, пашкуматаныя старонкі...

15

Учуўшы далёкую, знаёмую па тэмпу чаргу нямецкага кулямёта, Карпенка ірвануў дзверы і грымотным голасам, здольным узняць полк, закрычаў у каравулку:

— У ружжо!!!

Глечык і Свіст, жмурачы заспаныя вочы, кінуліся ў дзверы. Свіст спрасонку не мог трапіць у рукаў шыняля, няспрытна распінаў яго і так выскачыў з каравулкі. Аўсееў бліснуў спалохам на раптоўна збялелым твары, хуценька скочыў у траншэю і прытуліўся ў ячэйцы. Карпенка тым часам заняў сваё ўкрыццё і залязгаў затворам, зараджаючы кулямёт.

Нейкі час яны ўсе чакалі, баючыся патрывожыць цішыню, але наперадзе не было нікога. Тады трывога пакрысе ўлеглася, байцы агле-

дзеліся, пачалі меркаваць, і Карпенка, прыпамятаўшы знікненне Пшанічнага, гучна і злосна вылаяўся.

— Дзе Пшанічны, чортава морда? Што такое?

Свіст і Аўсееў, якія ўпершыню ўчулі, што прапаў баец, здзіўлена паглядзелі на старшыну. Гэта падзея з Пшанічным непрыемна ўразіла іх, але трэба было сачыць за дарогай, бо, чулі яны, там здарылася нешта важнае.

Абапіраючыся рукамі аб невысокі ўскраек акопа, старшына пільна ўзіраўся ў туман і злосна думаў пра гэтага Пшанічнага, няўмеку Фішара, які маўкліва сядзеў у полі, не падаючы ніякага знаку, і тую невядомую падзею наперадзе, што прарвалася стрэламі. Карпенка не сумняваўся, што ў вёсцы ўжо немцы, ён толькі не ведаў, калі яны пакажуцца з туману, і баяўся, каб Фішар, заснуўшы, не трапіў у іхнія рукі. Ні на якое там стойкае супраціўленне гэтага няўмелага байца-вучонага камандзір і не спадзяваўся, ён палічыў бы за лепшае, каб той проста цяпер прыбег да сваіх.

Але Фішар не бег, і яшчэ праз трохі часу на пераезд данеслася далёкае фыркатанне матацыклаў. Карпенка зірнуў на Свіста, які, высунуўшыся з акопа, азіраў дарогу, на Аўсеева, што нізка прыхінуўся да бруствера і таксама ўпіўся ў далячынь. Глечыка за рогам каравулкі яму не было відаць, і старшына ўладарна скамандаваў:

— Увага! Да мяне не страляць! Затаіся!!!

Ён і сам прыпаў да прыклада свайго «дзегцяра», драпежна звёў над пераноссем шырокія абвіслыя бровы і напружана сцяўся. І ў той час усе ўчулі, як на пагорку затахкалі рэдкія адзіночныя стрэлы і з туману выпаўзлі матацыклы.

— Нашто? Нашто? — не разумеючы, чаму не ратуецца Фішар, закрычаў старшына. — Цікай давай! Эх ты, разя...

Ён не дасказаў свайго папроку, бо стрэлы ў той час сціхлі, а матацыклы шыбавалі сабе далей. Карпенка чакаў, што Фішар, можа, яшчэ выбежыць у нізінку, а пасля стаў думаць, што баец стоіцца, прапусціўшы немцаў, але неўзабаве грымнуў адзінокі стрэл, які, відаць, і затрымаў усю матацыклетную калону. Старшына здзівіўся, зусім не ведаючы, як разумець тое, і скамянеў з крыху адкрытым ротам, збянтэжаны незвычайнай сутычкай, што неўзабаве сталася ў полі ля дзвюх закаржэлых бяроз.

Яго вывеў з тае недаўменнай змярцвеласці пагрозлівы воклiч Свіста:

— Ах вы, сабакі! Я ж вам зараз уляплю!

Ён ухапіўся за свой ПТР, але было яшчэ рана, і старшына крыкнуў:

— Стой! Я табе ўляплю!

Бранябойшчык незадаволена азірнуўся, але паслухаўся і, відаць, зрабіў добра. Не прайшло і хвіліны, як ля бярозы выплылі з туману два бронетранспарцёры, яны спыніліся ля пярэдняга матацыкла, нешта пастаялі і пасля цішэй, чым дагэтуль, відавочна асцерагаючыся, пачалі спускацца па дарозе ўніз. За імі рушыла чарада матацыклаў.

Ужо зусім развіднела. Скрозь разарваны ветрам туман паказалася ўгары кудлачча невысокіх аблокаў, дзе-нідзе між іх густой завалачы сіратліва бліскалі прагалы блакіту.

Карпенка зразумеў, што яно пачынаецца. Транспарцёры нямала занепакоілі яго, але старшына сабраў усю немалую сілу сваёй натуры і толькі сцяў скiвіцы. Каб ударыць пэўна і з карысцю, трэба было падпусціць іх як найбліжэй, і Карпенка вызначыў для таго рубеж на дарозе — масток крокаў праз дзвесце ад пераезду.

— Свіст, — гукнуў ён бранябойшчыку. — Глядзі, брат, пачнеш з задняга. Чуеш?

— Будзь спак!.. — каротка азваўся Свіст, наводзячы на машыны доўгі ствол пэтээра.

Пераезд сціх. За лініяй чыгункі ў траншэі стаілася яго чацвёра абаронцаў. Заклапочаны Карпенка ўжо не азіраў сваіх хлопцаў, і не бачыў, як самотна зморшчыўся за рогам каравулкі малады твар Глечыка, як засцярожліва стаіўся за бруствeрам Аўсееў, як напружыўся за нацэленым пэтээрам Свіст. Бегучы сюды, у траншэю, гэты баец недзе згубіў пілотку і цяпер уцяў у плечы галаву, на якой ва ўсе бакі тырчэлі яго нястрыжаныя ільняныя віхры.

Пярэдні транспарцёр яшчэ не дасяг мастка, калі з яго нечакана і глуха раздалося «бу-бу-бу-бу...» і адразу ж на чыгунцы, брустверы, даху каравулкі і яшчэ недзе ззаду, з імпэтнай лютасцю раскідваючы зямлю і трэскі, прагрукатала чарга разрыўных буйнакаліберных куль. Карпенка трохі схамянуўся, калі на яго шчаку сцюдзёна пляснула гразёй, але выцірацца ўжо не было калі. Падумаўшы, што ворагі заўважылі іх, старшына старанна прыцэліўся і даў першую доўгую чаргу.

Скрозь грукат стрэлаў ён чуў, як побач звонка стукнуў Свістаў ПТР і на бране пярэдняй машыны бліснула іскрынка. Транспарцёр крутануўся ўбок, тыцнуўся пярэднімі коламі ў канаву і стаў. Старшына адпусціў пад пальцамі курок, у той час другі транспарцёр выскачыў наперад, але побач, балюча аддаўшыся ў вуху, грымнуў другі стрэл Свіста, і машына, збавіўшы хуткасць, паволі спынілася. Матацыклы закруціліся на дарозе, бы растрывожаныя вадзяныя жукі, бязладна заляскалі іх кулямёты, і кароткі імпэтны посвіст куль зноў скрамсаў паветра над пераездам.

Карпенка вельмі хацеў крыкнуць Свісту, каб той хутчэй дабіў бранявыя машыны, але не мог адарвацца ад кулямёта, каб не ўпусціць момант панікі і не даць матацыклістам схавацца за транспарцёры. Жалезнай хваткай сцяўшы кулямёт, ён біў па іх кароткімі і доўгімі чэргамі і, здаецца, зрабіў сваю справу. Праз якую хвіліну два ці тры матацыклы ўжо скульнуліся ў канаву, адзін стаяў на сярэдзіне, пакінуты седакамі, толькі задні, спрытна завярнуўшы, паімчаў па дарозе ўгору. Карпенка павярнуў ствол і, спяшаючыся, каб не ўпусціць яго, разы тры націснуў спуск. Але матацыкл усё ж узляцеў на пагорак і, мінуўшы бярозы, выскачыў з-пад агню.

Тады старшына адарваў ад пляча кулямёт і зірнуў у нізіну. Транспарцёр на дарозе ўжо гарэў, ахоплены мільготкімі языкамі полымя, і слаў над полем касяк чорнага касмылявага дыму. Другі стаяў у канаве, задраўшы на ўзбочыну доўгую плямістую скрынку кузава, нечым падобную на труну, а ўздоўж канавы адзін за адным уцякалі к бярозам з паўдзесятка гітлераўцаў.

Старшына зноў схапіўся за кулямёт, але дыск ужо апусцеў і, мяняючы яго на зараджаны, камандзір азірнуўся на сваіх байцоў. Віцька Свіст торапка біў запальнымі кулямі, стараючыся падпаліць другі транспарцёр; з натхнёным тварам вытыркнуўся з акопа Аўсееў, а за рогам падзяўбанай кулямі каравулкі часта і нават неяк весела грукала і грукала вінтоўка Глечыка. Карпенка, не таячы сваёй радасці, загаманіў:

— Агню, агню давай! Бі, Аўсееў, ядрон корань! Палі гадаў!

І яны яшчэ білі ў нізінку, па ўцекачах на пагорку, пакуль некалькі ўцалелых ворагаў не схаваліся за бярозамі. На дарозе, у канавах, ля

транспарцёру засталіся нерухомыя целы, першая падбітая машына гарэла дымным, хісткім на ветры полымем.

Тады яны зразумелі, што адбілі першую атаку, перамаглі, і вялікая радасць ахапіла байцоў. Свіст вылаяўся, агледзеўся і з зухаватым выразам на ўсмешыстым твары падышоў да Карпенкі. Радасна і стрымана ўсміхаўся ў сваёй ячэйцы Аўсееў, недзе за каравулкай з відавочнай неахвотай спыніў страляніну Глечык.

— Віцька — малайчына, дай пяць,—сказаў Карпенка і моцным поціскам трухнуў руку бранябойшчыка. А той, ззяючы радасцю на кірпаносым твары, тлумачыў:

— Разумееш, думаў па заднім, а калі пярэдні даў чаргу... Не! Такой, гад, траскатні нарабіў. Чакай — галаву прадзіравіць. Ну, я яму проста ў лабэціну і звезануў.

— Халера, а мне пад самы ствол разрыўную ўсмаліў, ледзь вочы не заляпіў, — казаў Карпенка, выціраючы рукавом запэцканы твар. — Ну, цяпер уціхаміръліся.

— А я матацыкл падбіў, — зазначыў Аўсееў. — Вунь, што ў канаву зваліўся. Мая работа.

Яны пахваляліся, радуючыся першай перамозе, кожны быў поўны сваіх уражанняў, і ніхто не азірнуўся назад, дзе ля рога каравулкі стаяў са сваёй драгункай сарамяжлівы Глечык. Невядома, як вытрымаў ён гэ-

тае сваё першае выпрабаванне вайны, але цяпер у яго хлапечых вачах, звернутых да таварышаў, было сапраўднае шчырае захапленне.

Старшына Карпенка аднак не доўга радаваўся, хутка ён успомніў Фішара, які загінуў ля закаржэлых бяроз.

— Глядзі ты, а вучоны наш як выстаяў! Не збаяўся, — сказаў старшына і нахмурыўся. Свіст і Аўсееў паглядзелі туды, дзе ледзьве прыкметнай плямкай выдзяляўся ў іржышчы акопчык Фішара. Яны не сказалі нічога, толькі кароценькая самота варухнулася ў іхніх вачах.

— А я на яго наракаў, — разважна казаў Карпенка. — А ён малайчына, глядзі ты.

Аднак кароткае захапленне-радасць мінулася, людзі аддаліся новым развагам-клопатам пра сваё хуткае будучае. Старшына ведаў, што неўзабаве трэба яшчэ чакаць немцаў, ды ўжо куды большыя сілы, чым гэтыя, што былі, пэўна, разведкай. Ён загадаў Свісту, Аўсееву і Глечыку падрыхтавацца і сам пачаў набіваць патронамі два апусцелыя магазіны. Свіст адышоўся ў сваю ячэйку, стаў воддаль Аўсееў, а Карпенка, прыхіліўшыся спіной да сцяны траншэі, шчоўкаў у дыску патронамі і думаў.

Неяк трошкі прыкра было камандзіру ад таго, што надоечы накрычаў ён на Фішара, што, наогул, не раз пагарджаў гэтым байцом, можа нават зневажаў яго. Зноў жа не мог старшына зразумець, як гэта інтэлігент-кніжнік наважыўся на такую самаахвярную смеласць. І Карпенка, які

ўсё жыццё паважаў людзей простых, зразумелых і рашучых, як ён сам, цяпер у першы раз усумніўся, адчуўшы, што ёсць яшчэ нейкая невядомая яму сіла, апроч сілы мышцаў і знешняй відавочнай рашучасці.

— Але дзе ж гэты Пшанічны? Няўжо ўцёк?.. — сам у сябе запытаўся Карпенка і пакруціў галавой, падумаўшы, што, здаецца, і тут ён правароніў, недагледзеў у чалавеку галоўнае...

16

Аўсееву рыхтаваць, уласна, не было чаго: патронаў хапала, вінтоўка была ў спраўнасці, акоп даволі глыбокі, і хлопец, расшпіліўшы шынель, узваліўся грудзьмі на бруствер і пазіраў на дарогу.

Якіх паўгадзіны назад у грымоцці кароткага бою ніхто таго не заўважыў, што пасля першай чаргі з транспарцёра Аўсееў сунуўся галавой пад бруствер і там не крануўся ні разу. Баец зусім не бачыў дарогі, па якой ехалі немцы, і не страляў, толькі збочыў голаў, каб як-кольвечы бачыць Карпенку. Пакуль грукацелі стрэлы, Аўсееў пакутаваў і ўсё папракаў сябе, прадчуваючы хуткую пагібель, папракаў, што не знік ноччу, калі стаяў на варце, не ўцёк за лес, дзе можна было б далучыцца да якога падраздзялення і мінуць недарэчнай пагібелі. Нейкім асаблівым абвостраным пачуццём ён згадваў, што Пшанічны ўцёк назаўжды, і яму было дужа крыўдна за сваю нядаўнюю нерашучасць, за якую прыдзецца цяпер плаціць галавой. Супраць гэтай блізкай пагібелі ў ім роспачна пратэставала ўсё цела, настырны Алікаў дух, кожная клетачка крычала, патрабуючы выжыць.

Але мінула нямнога хвілін, а пагібелі ўсё не было ды і асаблівага страху — таксама. Стрэлы з дарогі сціхлі, толькі грукала збоч ПТР ды тарахцеў старшыноў кулямёт, і Аўсееў асцярожна выглянуў.

Тое, што ўбачыў ён па дарозе, адразу сагнала яго панічны настрой, зніклі пакуты, баец схапіў вінтоўку і пачаў страляць. Ён біў у немцаў якія ўцякалі канавай, аднойчы яму здалося, што адзін з іх упаў, забіты яго куляй. Гэта аказалася нават прыемна — змагацца і перамагаць, і хоць Аўсееў ведаў другое і даўно вызначыў свае адносіны да гэтай барацьбы, нешта ў ёй мімаволі захапіла яго. Але бой хутка скончыўся, і ён аж пашкадаваў, што гэтак мала дасталося яму зухаватай радасці.

Пасля, чым болей мінала часу, тым усё настойлівей пачалі з'яўляцца іншыя думкі — што добра зрабіў, застаўшыся тут, не паддаўшыся слабасці і страху, што цяпер і ён можа не толькі пахваліцца, але і адчуць у душы ніколі яшчэ не адчуванае і даволі прыемнае шчасце перамогі. Думкі ляцелі далей, і Алік згадваў ужо, што калі ім пашанцуе як выкараскацца адсюль, то ўсіх іх, відаць, узнагародзяць, і тады і ў Аўсеева будзе медаль або ордэн — гэта было незвычайна прынадна.

Так ішоў час, а навокал усё было ціха. Недзе за парадзелымі, прадранымі да нябеснай сіні аблокамі прагракаталі і сціхлі самалёты, аднекуль данесліся па ветры глухія выбухі бомб. Дзень зноў пачынаўся ветраны, па-асенняму няўтульны і сцюдзёны.

Свіст па-ранейшаму не мог зладзіць са сваім ажыўленнем. Некалькі не асцерагаючыся, ён вылез з гразкай траншэі і ў незашпіленым шынялі з настаўленым каўняром рассеўся на тыльным брустверы. Праўда, асцерагацца, можа, і не трэба было, бо дарога і поле наперадзе скрозь пуставалі. Транспарцёр яшчэ дыміў, але ўжо дагарэў, выставіўшы ветру закапцелы жалезны бок. Там жа стаялі пакінутыя падбітыя матацыклы, і Свіст, усё пазіраючы туды, не вытрымаў:

— Камандзір! — гукнуў ён Карпенку, які лапаткай выкідваў гразь з ячэйкі. — Давай туды дабягу на хвіліну.

Карпенка выпрастаўся, паглядзеў у поле, паморшчыўся, — відаць было, што ён не адабрае гэтай задумы, хоць і не хоча адмовіць Свісту.

— Га, камандзір? — пытаўся бранябойшчык. — Можа з жратвы што прыдбаем. А то пуставата ў нас, турэцкі бог, ярына зялёная.

Карпенка яшчэ агледзеўся і нехаця дазволіў:

— Ну, ідзі, толькі глядзі, каб дзе ранены не падстрэліў.

— О, мы яго хутка прыкокнем, — узрадаваўся бранябойшчык і пераскочыў траншэю. — Аўсееў, гайда са мной.

— Не, ужо ідзі сам.

— Эх ты, баягуз! — пагардліва кінуў Свіст і гукнуў Глечыку: — Пайшлі, салажонак, трафеі збіраць.

Глечык збянтэжыўся, не ведаючы, як быць: хацелася паглядзець і было боязна вылазіць з траншэі на паверхню, дзе нядаўна лютавала смерць. Але адмовіцца ён усё ж не здолеў, тым больш, што Свіст з пагардай сказаў:

— Чаго баішся? Пайшлі.

Тады ён узяў вінтоўку і вылез у вольны, вельмі прасторны і боязны свет. Яны перайшлі чыгунку і выправіліся па дарозе ў лагчыну.

Глечык даволі ніякавата адчуваў сябе тут, у гэтай прасторы, усё карцела адстаць ад Свіста, прыхавацца за яго спіну, думалася, што вось-вось ад тых варожых машын загрукоча чарга і смерць-боль праніжа цела. Аднак там пакуль не відаць было нікога, і хлопец стрымліваў, перамагаў свой страх і ішоў поплеч з таварышам. Так яны перайшлі масток і набліжаліся да пабоішча. Ніхто не страляў у іх, і Глечык паспакайнеў. Свіст жа досыць рашуча з гранатай за дзягай, на якой блішчэла вялікая флоцкая спражка, падышоў да транспарцёра, што стаяў на дарозе, абышоў яго, зазірнуў у адчыненыя ззаду дзверы. Жывога тут не відаць было нікога, воддаль на гразі ляжаў ніц забіты немец, ля яго ў канаве — другі, смярдзела паленай гумай, смылелым рыззём і фарбай. Не бачачы небяспекі, Глечык таксама падышоў да машыны.

Зірнуўшы сюды-туды, Свіст ухапіўся за дзверцы і скочыў у нутро транспарцёра. Глечык з нарыхтаванай вінтоўкай зазірнуў следам і аж адскочыў з перапуду. На чорным цыратавым сядзенні, адкінуўшы голаў і звесіўшы на дно нерухомую руку, ляжаў забіты гітлеравец. Пасля, трохі асмялеўшы, хлопец цікаўна і страхавіта ўгледзеўся ў яго бяскроўны белабрысы твар. Ён хацеў убачыць у ім які выраз, якую рысу — разгадку той ваяўнічай ockвапнасці, што несла ў Расію шматмільённая армія гэтых чужынцаў. Але твар немца быў звычайны, хударлявы, няголены, і ні следу болю, ні чаго іншага з былога пачуцця ўжо не было ў ім. Свіст жа, безуважны да забітага, бесцырымонна пераступіў яго і, лязгаючы нейкім жалеззем, пачаў сям-там корпацца ў чэраве машыны.

— Эй, Глечык, трымай!

Ён падаў у дзверы новенькі і вельмі зграбны варанёны кулямёт. Глечык узяў яго, а Свіст яшчэ пакапаўся нешта і саскочыў з бярэмкам патронных стужак. Іх ён таксама аддаў хлопцу, а сам падхапіў на дарозе пакінуты аўтамат, нагой перавярнуў на спіну яго забітага гаспадара і гідліва плюнуў. Глечык увесь час адчуваў сябе ніякавата і боязна. Забітыя былі зусім як жывыя: у шынялях, рамянях, з круглымі бляшанкамі процігазаў, толькі не рухаліся, але, здавалася, у кожнае імгненне яны могуць ускочыць з долу і кінуцца на іх. А Свіст тым часам, не звяртаючы на мерцвякоў асаблівай увагі, агледзеў матацыкл, абышоў другі транспарцёр, той, што засеў у канаве, і цераз борт таксама пералез у яго кузаў.

— Халера, няма нічога, — з прыкрасцю сказаў ён адтуль. — Пагарэў увесь харч, ярына зялёная.

Глечык дык аж узрадаваўся, што яды не знайшлося (якая там яда сярод гэтай гідоты!). Доўга тут расходжвацца яны не сталі і неўзабаве падаліся назад.

Хлопец валок кулямёт, цяжкі маток металічных стужак і цяпер ужо

не адчуваў таго страху, з якім ішоў сюды. Гэтая экскурсія нават спадабалася Глечыку, і ён усё перажываў захапленне яго сябрамі-хлопцамі, якія ўчынілі гэты вялікі разгром. Трудна было нават уявіць сабе, што гэтыя звычайныя, простыя людзі гэтак удала панішчылі магутную германскую тэхніку, пабілі на дарозе тых самых немцаў, якія заваявалі Еўропу і якіх ад самай граніцы не маглі спыніць нашы дывізіі. Хлопец не мог зразумець усяго, але адчуваў, што і Карпенка, і Свіст, можа, і Аўсееў за знешняй сваёй прастатой і нехлямяжнасцю маюць нешта ўмелае, дужае і надзейнае. І толькі ён, Глечык, відаць, не меў у сабе ніякай вайсковай сілы і таму баяўся і пакутаваў, і столькі страху у гэтым баі стрывала яго хлапечае сэрца. Але ён пяўся, душыў у сабе той страх, стараўся хоць чым-небудзь памачгы ў агульнай той справе, што рабілі яны. Цяпер жа, пазнаўшы першую перамогу і супакоіўшыся, ён нямаведама што гатовы быў зрабіць для камандзіра Карпенкі, для смелага слаўнага Свіста. Да слёз шкада было Фішара, з якім яны трохі нават пасябравалі ў апошнія дні і елі суп з аднаго кацялка. Маладая, адзінокая і шчырая душа Глечыка гарнулася да іх — гэтай маленькай купкі байцоў, у якой і ён пакрысе пачынаў адчуваць свой жыццёвы прытулак.

— От гэта ладна, — сказаў Карпенка, калі яны падышлі да траншэі. — От гэта хвалю.

Ён пераняў у Глечыка ягоную ношу, беражна агледзеў новенькі кулямёт, ухапіўшы вялізнай пяцярнёй, саўгануў рукаятку.

— Трафей, — засмяяўся Свіст, скакаючы ў траншэю да камандзіра. —А жэрці нечага. Была торба галет, ды і тая абгарэлая. А гэта табе, камандзір, — усё трохі лягчэйшы за твайго пудовіка «дзегцяра».

Карпенка ўсё круціў у руках кулямёт, аглядаючы яго з усіх бакоў, пакляцаў затворам, нацэліўся, ускінуўшы на руку. Кулямёт яму падабаўся, але старшына ўсё нешта разважаў з сабой.

— А патроны? — спытаў ён Свіста. — Гэта і ўсё? Не, брат, не падыдзе. На, Аўсееў, асвойвай, ваяваць будзеш, а мне мой болей здатны.

Свіст, здзівіўшыся, свіснуў і саўгануў на віхры пілотку.

— Ну, і дарма. Я б яго ўраз схапіў, ды ПТР — з двума не зладзіш.

Аўсееў без усякай радасці ўзяў кулямёт, а Свіст, запусціўшы руку ў глыбокую кішэню свайго шыняля, нешта выцяг у сцятым кулаку.

— Ну, а на гэта што скажаш? Ага?

Карпенка далікатна ўзяў з яго далоні круглы кішэнны гадзіннік на доўгім бліскучым ланцужку, заскарузлымі вялікімі пальцамі беражна расчыніў футляр, пакруціў галоўку. Гэта быў добры кішэнны гадзіннік з секунднай стрэлкай, выпуклымі фосфарнымі лічбамі на крэмавым цыферблаце.

— Пятнаццаць камянёў, анкерны ход — во, брат, трафей! — хваліўся Свіст.— Хочаш, бяры. На іменіны не дам, а цяпер — калі ласка.

— Глядзі ты, ладная штуковіна: пятнаццаць камянёў, кажаш? — ні то ўсур'ёз, ні то з ironіяй казаў старшына.— Маладзец ты, Свіст, малайчына. Так праз год-два з цябе выйдзе выдатны марадзёр, ці не так, ярына зялёная?

— Ну, ужо скажаш: марадзёр! — засмяяўся Свіст. — Не хочаш, давай сюды.

Ён працяг руку за гадзіннікам, але Карпенка, не зважаючы на тое, размахнуўся з усяе свае немалое сілы і так ляпнуў ім аб пашчэрбленую сцяну каравулкі, што аж пасыпалася тынкоўка і з тонкім звонам разляцеліся ў бакі, пэўна, усе пятнаццаць каменьчыкаў.

— Вось і ўсё, і маўчок. Справа скончана, — сказаў камандзір і адвярнуўся да свае справы ў ячэйцы.

Свіст пачухаў патыліцу, блазенна падміргнуў Глечыку і сапраўды не сказаў ні слова.

17

Зацікавіўшыся новай зброяй, Глечык падышоў да Аўсеева, і яны ўдвох пачалі даследаваць гэты трафейны кулямёт. Аўсееў чамусьці зноў стаў невясёлы і маўклівы, і нельга было зразумець, што рабілася ў ягонай душы. Дэманстратыўна не прыкмячаючы Глечыка, ён паставіў на бруствер трафей, здзьмухнуў пыл і расчыніў затворную каробку.

— ЭмГа трыццаць чатыры, апошняй мадэлі,— буркнуў ён.— У вучылішчы мы вывучалі. Хуткастрэльнасць велізарная — не раўня нашаму «дзегцяру».

Глечык уважліва глядзеў, слухаючы болей за яго спрактыкаванага таварыша і думаючы, што той пакажа, як абыходзіцца з кулямётам. Але Аўсееў з незразумелай варожасцю закрычаў на хлопца:

— А наогул, на якога д'ябла! Ты прынёс — ты і страляй! Чаму мне?

— Дык я ж не ўмею,— шчыра прызнаўся Глечык.— А чаму ты не хочаш?

Аўсееў памаўчаў, пашчоўкаў затворам і злосна гыркнуў:

— Мне яшчэ жыць хочацца.

Глечыку ён не хацеў казаць усяго, што разумеў сам — таго, што з кулямётам куды больш небяспечна ў баі, чымся з вінтоўкай, што ў першую чаргу б'юць кулямётчыкаў, што цяпер яму не схавацца ў траншэю, бо Карпенка запатрабуе агню і зноў Аўсееву прыдзецца рызыкаваць галавой. Адразу чорным ценем азмрочыўся яго ўжо было праяснелы настрой, зноў у галаў шыбанула шкадаванне, што, паддаўшыся нерашучасці і стоме, праспаў такую здатную для паратунку ноч. Трывожнае пачуццё асуджанасці ўсё пакутней ахапляла яго, і Аўсееў зноў узяўся шукаць выйсця.

Ён прыкінуў, што, калі б перадаць кулямёт Глечыку і дамовіцца з ім, дык можна было б, прыкрываючыся ад старшыны рогам каравулкі, па траншэі і канаве як-небудзь прабрацца да лесу. Думалася яму, што напалоханы ў першай сутычцы Глечык можа пагадзіцца на ўцёкі, а ён паабяцае, што паможа знікнуць і яму. Таму, раптам перамяніўшы свае адносіны да маладога байца, Аўсееў па-сяброўску спытаў:

— Слухай, хочаш кулямёт? Страляць я цябе навучу.

— Ага, навучы,— згадзіўся Глечык і падступіў бліжэй. Аўсееў ужо акрыяў ад першай удачы і ўзяўся тлумачыць, як зараджаць кулямёт, калі ад каравулкі раздаўся строгі Карпенкаў голас:

— Не хітруй, Аўсееў. Тут табе не кірмаш — таргавацца. Табе загадана, ты і выконвай.

Звузіўшы на ветры злосныя вочы, Аўсееў з нянавісцю паглядзеў на старшыну і прыкусіў губу.

— Чорта лысага ты тут да вечара пратрымаешся,— ціха сказаў ён скрозь зубы.— Паб'юць, як мышэй.

Галечык з раптоўнай трывогай у душы зірнуў на яго, памаўчаў, прыкідваючы сэнс благіх слоў, і не паверыў таварышу.

— Кажаш, паб'юць? А мы з кулямётаў... Ды пэтээр ёсць...

— З кулямётаў! — пагардліва чмыхнуў Аўсееў.— Прафан ты ў гэтых справах. Невук зялёны.

Глечык збянтэжана пацёраў рукавом варанёную сталь кулямёта. Настойлівая ўпэўненасць Аўсеева ў благім урэшце ўстрывожыла і яго, але хлопец не хацеў верыць у тое, бо ўжо звыкся з думкай аб іх удачы.

— Пшанічны вось змыўся,— змрочна паведаміў Аўсееў.— І, пэўна, зрабіў правільна.

— Як змыўся? — здзівіўся Глечык, узняўшы на хлопца вялікія чысцютка-сінія вочы.

— Так. Махнуў у тыл і цяпер дзе-небудзь у абозе анучы сушыць.

Глечык паныла змоўчаў, стараючыся зразумець таямнічае знікненне Пшанічнага. Як можна было пакінуць таварышаў, узвод, уцячы ў тыл — гэтага Глечык, як ні стараўся, ніяк уявіць не мог. У галаве паўставалі непераадольныя ў яго разуменні перашкоды для такога ўчынку — загад камбата, які належала выканаць, гнеў таварышаў, каторы ў такіх умовах нельга было стрываць, вечная ганьба баязлівасці, што разадрала б яго душу, урэшце — такія ўладарныя паняцці, як прысяга і абавязак перад Радзімай.

Пакуль хлопец пакутна варушыў свае разуменні, Аўсееў адступіў у траншэю і пільна пазіраў на яго. Першы план паратунку праваліўся

ў самым яго пачатку, і цяпер хітры Аўсееў думаў, што б тут зрабіць яшчэ. Згаворвацца з Глечыкам была, відаць, марная справа, бо хлопец ён недалёкі і цяпер трохі абстраляўся, пасмялеў і на ўцёкі, пэўна, не згодзіцца. Не адважваючыся канчаткова раскрываць яму свой намер, Аўсееў усё думаў, пакуль грымотны голас Карпенкі зноў не ўстрывожыў увесь пераезд:

— К бою!!!

Міжвольна падпарадкоўваючыся камандзе, Аўсееў ухапіўся за кулямёт, палахліва кінуўся на сваё месца Глечык, а старшына ўладарна і сурова распарадзіўся далей:

— Свіст, на прыцэл — танкі! Аўсееў — па пяхоце. Глечык — гранаты к бою! Замры! Агонь па камандзе!

Зноў смяротная небяспека падступіла да пераезду. У далечыні добра бачнай дарогі на выездзе з вёскі, стрэхі якой ледзьве тырчэлі з-за ўзгорка, паказаўся вораг. Гэта была вялікая, відаць, калона, яна марудна валаклася з некалькімі танкамі ўперадзе.

Над шэрым восеньскім полем, над скрыжаваннем дарог і далёкім лесам, за якім быў такі прынадны для гэтых людзей паратунак, сумнай усмешкай бліснула нізкае сонца. Толькі на адзінае імгненне яснай прасветлінай слізганула яно па сырой гліне траншэі, шэрай сівізне іржышча, полымем кранула рэдкае пажоўклае лісце бяроз, і гэта яго ціхая ласка вострым болем тугі працяла людскія сэрцы. Глечык скіраваў у далячынь вінтоўку, асцярожна даслаў у патроннік патрон і ўціснуў у плячо пашкрэбаны драўляны прыклад. Пабялеў, зябка ўздрыгваў і, каб суняць тую дрыготкасць, прыціскаўся да зямлі. Карпенка высунуў наперад цяжкую сваю сківіцу, схмурыў нізкі шырокі лоб. Аўсееў зморшчыўся, нібы ад зубнога болю, і здзічэлым позіркам лыпаў па абшарах, шукаючы, пэўна, ратунку. У гэтым пакутным напружанні раптам незвычайна і дзіўна прагучала заўзятая Свістава прымаўка:

— Эх, ярына зялёная, вышэй галавы!.. Слухай байку.

Глечык, якому за рогам каравулкі не відаць быў гэты дзівакаваты чалавек, аднак, учуў яго і здзівіўся. Здзіўлена варухнуў брывамі зацяты, заклапочаны камандзір, нервозна крутануўся да суседа Аўсееў. А Свіст, прыгарнуўшы да боку абшыты кірзай прыклад свайго ПТРа і сочачы за ворагам, казаў:

— Ось, браткі. Сядзяць у турме два басякі. Аблаялі ўрадніка, вось і сядзяць галодныя. Кажа адзін: «Давай, Ягор, зробім падкоп і ўцячом». — «Давай», — згаджаецца Ягор. «Пасля давай зламаем замок і ўлезем у хлебную краму». — «Давай», — кажа Ягор. — «Возьмем бохан і ўцякаць». — «Давай». — «Схаваемся дзе ў падваротню і па чарзе: я кусь, ты кусь...» — «Ага, — аблізваецца Ягор. — Ты кусь і я кусь ...кусь».— «Я кусь, а ты кусь-кусь! — як зараве Піліп. — Во табе!» — і кулаком у рыла Ягору. Той і завыў: «Ты ж сам два разы кусь-кусь». І давай яны біцца. Уляцеў наглядчык, разняў і абодвух у карцер — на адну ваду. Вось. Можна смяяцца, — жартоўна абвясціў Свіст.

Але і ў гэты раз ніхто не смяяўся. Карпенка не спускаў вачэй з калоны, якая ўсё расла і расла на дарозе. Ужо чуваць было, як дрыжэла зямля ад танкаў, як лязгацелі іх цяжкія шырокія тракі. Пяхоты, здаецца, было не багата — некалькі машын, а далей у калоне ішлі грузавыя аўтамабілі. Крыху не дасягшы бяроз, якраз на самым пагорку, пяхота пасаскоквала з кузаваў і на хаду пачала разбягацца абапал дарогі

ў няроўны мітуслівы ланцуг. Машыны спыніліся і далей уніз пайшлі танкі — тры грукатлівыя стальныя грамадзіны.

— Віцька! — сярод густога грукату ўстрывожана крыкнуў Карпенка. — Не спяшайся!

Свіст не спяшаўся. Недзе ўнутры яго маркотна заныла нядобрае прадчуванне, ведаў баец: пачнецца нялёгкае. Але гэта на адзін толькі кароценькі момант. Адразу ж ён перайначыў сябе на звычайны зухавата-дзелавы настрой і сачыў за ворагам. Трохі засмучала яго, што танкі ішлі ў лоб. Хоць бы адзін крутнуў дзе ў бок, падставіў борт, і тады б Віцька спрытна спляжыў яго. Але яны ішлі прама, а ля дарогі, не спраўляючыся за імі і адстаючы, разгортваўся ланцуг.

З сярэдзіны пагорка пярэдні танк, не спыняючыся, грымнуў стрэлам. Над пераездам нешта фыркнула, і ззаду ў полі скалануў зямлю выбух. Другі снарад ударыў у чыгунку перад траншэяй — хлопцаў аглушыла, абдало пылам, зямлёй, кіслым смуродам трацілу. На лініі ўздыбілася некалькі вывернутых з насыпу шпал, задраўся ўгору сагнуты канец перабітай рэйкі.

Пагойдваючыся і пашавельваючы гарматамі, танкі ішлі ў лагчыну, а пераезд маўчаў. Пярэдні ўжо набліжаўся да абгарэлых транспарцёраў, дасяг іх, сапхнуў у канаву пакінуты матацыкл і павярнуў крыху, каб абысці завернутую ўпоперак дарогі машыну. І тады без каманды Карпенкі, але вельмі ў час звонка грукнула Свістава ПТР, і танк стаў. Яшчэ нічога не відаць было — ні дыму, ні полымя, але з боку імпэтна адскочыла века люка, з якога, бы тараканы са шчыліны, кінуліся на дарогу чорныя танкісты. Старшына даў першую чаргу, і пераезд азваўся грымотным імпэтным грукатам.

Яшчэ праз хвіліну ўвесь гэты восеньскі панылы абшар напоўніўся бязладным страшэнным грымоццем. Трапіўшы пад кулямётны абстрэл, пяхота ў полі залегла і адкрыла па пераездзе агонь з сваёй ручной зброі. Другі танк асцярожна пасоўваўся па дарозе, адпіхнуў у бок транспарцёр і, прыпыніўшыся, павярнуў гармату.

— Лажыся!!! — галасіста крыкнуў Карпенка, і не паспеў яшчэ яго крык патануць у грымотах бою, як страшэннай сілы выбух чорнай земляной хмарай накрыў пераезд — траншэю, людзей, каравулку. Калі пыл здзьмула ветрам, стала відаць, што на месцы той дарожнай будыніны разваліліся ў бакі кавалкі дошак, тынкоўкі, ад даху не засталося і следу, а ў тым месцы, дзе некалі была грубка, курылася вялізная варонка з мучніста-мяккай зямлёй.

Пераезд сціх, змоўк, здавалася, нікога жывога ўжо не засталося ў траншэі. Аднак у самым канцы яе мільганула зацярушаная пяском постаць Свіста — ён ухапіў ружжо і ў роспачы злосна вылаяўся. Яго ўлюбёная зброя, якая не раз ужо выратоўвала людзей з бяды, недарэчна тырчэла з бруствера кароткім перабітым ствалом.

— Старшына, братка! Што нарабілі, гады паўзучыя! Ах, чортавы вырадкі! — ламантаваў Свіст, без патрэбы соўгаючы затворам сваёй сапсаванай зброі.

І тады са старшыновага акопа ўзнялася бледнатварая, дзіўна павольная і расслабленая постаць Карпенкі. Невідушчым позіркам змярцвелых вачэй ён паглядзеў на дарогу, дакрануўся рукой да разбітай галавы, з якой на плечы шыняля, на бруствер і прыклад кулямёта лілася густая неспатольная кроў.

— Свіст... Не пушчаць! — слабым дрыготкім голасам выкрыкнуў ён і паваліўся ў траншэю.

Свіст кінуўся да яго, мінаючы Аўсеева, які, уцяўшы галаў у плечы, корчыўся ў ячэйцы. Бранябойшчык падхапіў старшыну, прыўзняў, той цяжка дыхаў, круціў галавой і асіпла прасіў:

— Танкі, танкі... Бі, не спазніся...

Ён не ведаў, што біць танкі ўжо не было чым, і Свіст яму не сказаў пра тое. Крывавячы свае рукі, бранябойшчык пацёртым у кішэні індпакетам перавязваў яго галаву са зліплымі ад крыві валасамі, услухоўваўся у грукат бою і недарэчна супакойваў параненага:

— Нічога, нічога! Ты ляжы, ляжы...

Пасля баец ускочыў у траншэю, працяты благой думкай, што немцы побач ужо, а іх засталося двое. Але ў гэты час збоку ад руін каравулкі забахалі стрэлы Глечыка, Свіст узрадаваўся і схапіў кулямёт старшыны. Немцы ў полі пакрысе перабягалі ў нізіну, а два танкі вельмі асцярожна, адзін па правым баку дарогі, другі па левым мінулі транспарцёры і набліжаліся да мастка. Кулі з іх кулямётаў секлі зямлю, чыгунку, быльнёг, верашчалі ў вышыні, рыкашэцячы ад рэек. Разрывы і стрэлы поўнілі наваколле грымотным, жахлівым стогнам.

Свіст быў чалавек дзеяння, не ў яго характары было разважаць і думаць нават у спакойныя часіны. Цяпер ён бачыў, што, прарваўшыся на пераезд, танкі падушаць іх у траншэі і, нікім не затрыманыя, пойдуць далей, да лесу. Адзіна, дзе можна было затрымаць іх, гэта на мастку, абапал якога ляжала задожджаная балаціна. Гэтае разуменне ледзь не імгненна шыбанула ў яго галаў, калі пярэдні танк быў ад мастка ў якіх пяцідзесяці кроках.

Бранябойшчык кінуў кулямёт і, бегучы ў свой канец траншэі, крыкнуў скурчанаму ў ячэйцы Аўсееву:

— Да кулямёта. Прыкрый!

Ён ухапіў у абедзве рукі дзве цяжкія супроцьтанкавыя гранаты, на локцях і на каленях вылез з акопа, пераваліўся цераз бруствер, ускочыў, прыгнуўшыся, разы тры сігануў да чыгункі і кульнуўся ў выбітую снарадам варонку. Там ён агледзеўся. Танкі ўсё ішлі, б'ючы з кулямётаў, кулі коратка і люта фыркалі над самым насыпам. Ён трошкі марудзіў, цяжка дыхаў і збіраўся на апошні, рашучы скачок. Разбіваючы сырую зямлю, наўскасяк ад шпалаў да канавы прабегла чарга — жык, жык, жык! — і на абочыне застаўся роўны ланцужок чорных плямаў-адмецін. Свіст ускочыў і што было сілы кінуўся ўніз, пад прыкрыццё невысокага дарожнага насыпу.

Па сцягне яго ўсё ж сцебанула, хлопец адчуў, як пацёк да калена гарачы ліпкі струмень крыві, але боль быў невялікі, і баец не зважаў на яго. Прыгнуўшыся за насыпам, на каленях і локацях, ён кінуўся да мастка, на які, замарудзіўшы ход, быццам конь, які абнюхвае трываласць апоры, ужо выходзіў пярэдні танк. Удушлівая горыч перахапіла дыханне, ад стомы ў грудзях разрывалася сэрца.

Яны сышліся якраз на мастку — ушчэнт змораны, паранены баец і гэтае грымлівае крыжастае страшыдла. Свіст, слаба размахнуўшыся, шпурнуў пад гусеніцы абедзве свае цяжкія гранаты, але сам ні схавацца, ні адбегчы ўжо не паспеў...

18

Невядома, што здалося немцам, але пасля таго, як пярэдні іх танк, падарваны Свістам, праваліўся пад мост, уткнуўшыся гарматай у тарфяністую багну балота, яны ўзняліся са схілу пагорка і, адстрэльваючыся, пачалі адыходзіць назад. Другі танк даў задні ход і таксама папоўз угору. Страляніна паменшала, і абцярушаны зямлёй, замурзаны, спакутаваны Глечык адарваўся ад сваёй вінтоўкі.

Увесь ён аж калаціўся ад перажытага і ледзьве асільваў сябе, каб не заплакаць, не спарахнець ад пакут і мінулага жаху. Пачуццё і розум не маглі пагадзіцца, што няма ўжо і Свіста, што нерухомая яго постаць, выбухам адкінутая ў травяністую мокрую забалаць, ніколі ўжо не ўстане, не загамоніць, нават не варухнецца. Але самае страшнае было ў пакутным бяссіллі заўжды ўладарнага, руплівага старшыны, без якога Глечык адчуў сябе зусім маленькім, слабым і разгубленым. Ён не парадаваўся нават таму, што немцы пачалі адыходзіць. Агорнуты новай гаротай, хлопец падбег да Карпенкі.

Старшына, відаць, вельмі пакутаваў. Твар яго неяк раптоўна схуднеў, шчокі запалі, збялелі пад натапыраным шчаціннем, якое цяпер адразу пабольшала. Ён ляжаў на баку, адкінуўшы галаў, у набрынялай крывёю павязцы, уздрыгваў, корчыўся ад болю і ціха шавяліў вуснамі. Глечык, укленчыўшы побач, нагнуўся, яго спакучанае сэрца аж разрывалася ад нясцерпнага гора незаменнай страты.

— Што, што? Ну, што вам, таварыш старшына? Свіста няма, няма, — бы да малога, лагодна і жаласна казаў ён, прытрымліваючы знявечаную галаву камандзіра.

— Свіст... Свіст... — відаць, не пазнаючы байца, ціха шаптаў старшына. Яго засмяглыя вусны ледзьве ўжо шавяліліся, усё большалі паўзы між словамі.

— Свіст... Бі!

Глечык зразумеў, і ў яго скрывіўся твар — ад жалю да камандзіра і сябе, да мёртвага небаракі Свіста, ад страху і сваёй роспачнай адзінокай безнадзейнасці. Не ведаючы, чым памагчы параненаму, ён усё папраўляў яго голаў, падклаў пад яе сваю пілотку, але старшына не ляжаў на ёй, кідаўся, скрыгатаў зубамі, хмура паводзіў бровамі, быццам назіраў якую бойку і натужна патрабаваў:

— Свіст... Свіст... Раз-зява!..

— Яны ўжо адступілі, — усё сіліўся вытлумачыць Глечык. — Адышлі.

Старшына быццам учуў тое, прыціх, услухаўся, цяжка, з намаганнем узняў павекі і далёкім, незнаёмым позіркам паглядзеў на хлопца.

— Глечык! — неяк, бы супакоена і нават трошкі ўзрадавана, вымавіў старшына. — Глечык, ты?

— Што вам, таварыш старшына? Можа вады? Можа шынель, падаслаць? Свіста няма ўжо, — казаў Глечык, адразу акрыяўшы ад таго, што старшына ачуняў. Гэтая нечаканая радасць узбадзёрыла хлопца, і тое, што гэты суровы, паважаны камандзір меў патрэбу цяпер у яго дапамозе, натхнёнай самаадданасцю запаліла Глечыка. Ён адчуваў, што мог бы цяпер перамагчы найцяжэйшае, перасіліў бы ўсялякі страх, і гатовы быў на самае вялікае, калі б тое спатрэбілася старшыну. Але камандзір зноў заплюшчыў вочы і сцяў зубы — сказаць ужо ён, здаецца, не мог нічога.

І тады ў траншэі з'явіўся Аўсееў. Прыгнуўшыся, з вінтоўкай у руцэ, ён таропка сігануў цераз Карпенку, абсыпаўшы яго зямлёй са сцяны, і нечакана і загадкава кінуў Глечыку:

— Уцякай к чортавай матары!

Усё прытрымліваючы старшынову галаву, Глечык не зразумеў і вялікімі змярцвелымі вачыма няўцямна пазіраў услед таварышу, які адразу ж знік за паваротkай траншэі. І калі праз момант усё стала страшэнна выразна, дык Глечык амаль фізічна адчуў, як пакутна сутыкнуліся ў ягонай душы два варожыя неўразумелыя пачуцці — прагнасць паратунку, пакуль была на тое магчымасць, і свежая яшчэ, толькі што пазнаная і гордая рашучасць стрываць. Хлопец збянтэжыўся і аж застагнаў ад невырашальнага таго клопату. А на дне траншэі кідаўся непрытомны іх камандзір, яго акрываўлены, спатнелы твар пыхаў гарачкай і вялікай пакутай. З вуснаў яго слабым шэптам зыходзіла толькі адно:

— Свіст, агонь! Агонь, хутчэй агонь... ох!

Нешта гарачым варам шыбанула ў голаў Глечыка, з вачэй яго няпрошаныя і нястрымныя прыснулі слёзы, пякучая крыўда апаліла яго

Анатоль Анікейчык нарадзіўся ў 1932 годзе ў г. Барысаве Мінскай вобласці. Яшчэ ў школьныя гады пачаў займацца скульптурай, удзельнічаў у некалькіх дзіцячых рэспубліканскіх выстаўках. У 1953 годзе паступіў у Беларускі тэатральна-мастацкі інстытут. Пасля заканчэння інстытута працуе ў ім выкладчыкам на кафедры скульптуры.

Яго скульптурная група «Мантажнікі» — дыпломная работа.

Мікалай Залозны нарадзіўся ў 1925 годзе на Кіеўшчыне. Сярэднюю адукацыю атрымаў у Мінскім мастацкім вучылішчы, куды паступіў пасля дэмабілізацыі з Савецкай Арміі. У 1953 годзе закончыў вучылішча і прадоўжыў сваю адукацыю ў Беларускім дзяржаўным тэатральна-мастацкім інстытуце. Яго дыпломная работа — «Капітуляцыя».

І. Раманоўскі. У дні вайны. З серыі літаграфій пра народнага паэта Беларусі Янку Купалу.

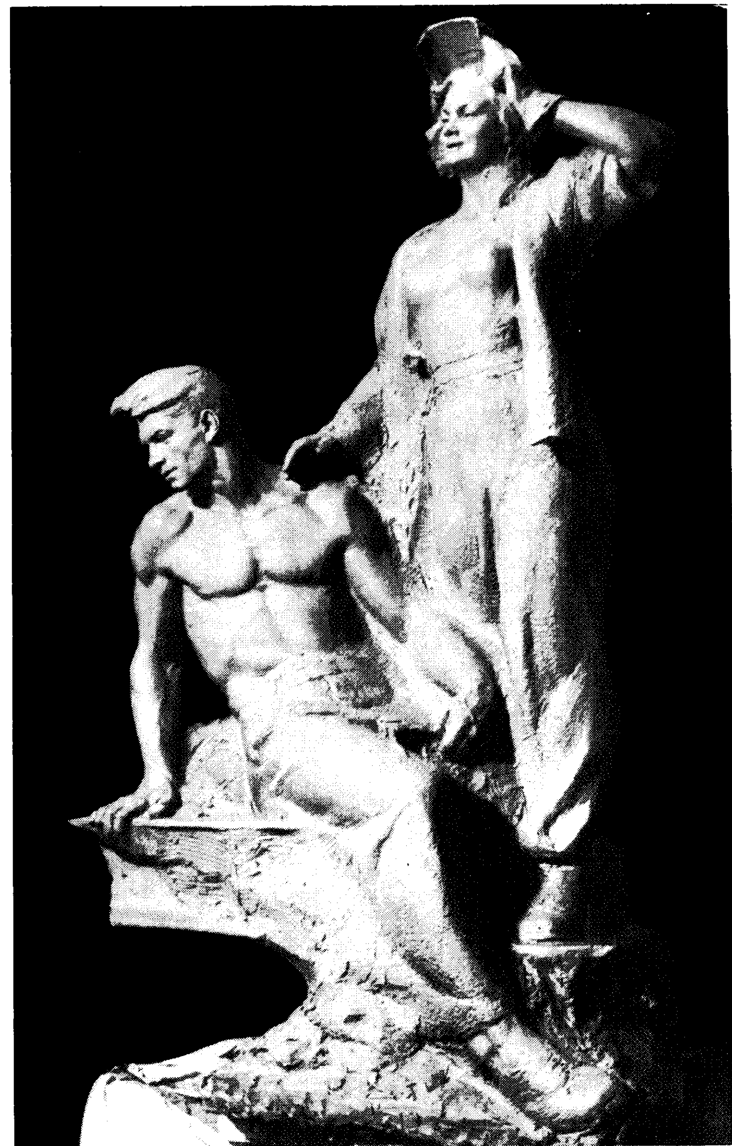

А. Анікейчык. Мантажнікі.

М. Залозны. Капітуляцыя.

Б. Аракчэеў. Этапы вялікага шляху.

шчырую душу. Ён ускочыў у траншэі, ужо не тоячыся ад ворага, і ўбачыў Аўсеева, які, мільгаючы падэшвамі, шалёна адмахваючы левай рукой, з вінтоўкай у правай шпарка бег па канаве да лесу. Глечык захлібнуўся слязьмі і крыўдай і па-хлапечы звонка, з неспатольнай здзічэлай роспаччу закрычаў:

— Стой!!! Стой!!! Што робіш, зладзюга?! Стой!!!

Аўсееў на бягу азірнуўся і яшчэ хутчэй замільгаў нагамі — відаць было, не дзеля таго ён пабег, каб спыняцца. Тады Глечык дрыготкімі рукамі ўхапіў старшыноў кулямёт, перакінуў яго на тыльны бруствер і, амаль не цэлячыся, выпусціў наўздагон Аўсееву ўсё, што было ў недастрэленым дыску.

Калі ён, узрушаны і дзіка зацяты ад жаху, адняў ад прыклада замурзаную шчаку, дык убачыў далёка ў канаве шэры нерухомы гарбок шынялі на спіне Аўсеева, і болей аж да самага лесу нідзе не было нікога. Знясілены Глечык гаротна апусціў рукі. Восеньскі вецер хутка сушыў яго слёзы, хлопец раптоўна апусцеў, сціх, і, хістаючыся, пабрыў па траншэі.

Ён хадзіў так па ёй можа гадзіну ці дзве. Хадзіў, слепа натыкаючыся на сцены, на заваротку ля сваёй ячэйкі, позірк яго стаў нерухомы, і ў акругленых вялікіх вачах была пустата. Аднойчы ён наткнуўся на старшыновы ногі ў кірзавых ботах, спатыкнуўся аб іх і нахіліўся да былога свайго камандзіра. Старшына ляжаў, ціха раскінуўшы ў бакі скурчаныя ў локацях рукі і трошкі ашчэрыўшы шырокія зубы. Нічога ў ім ужо не было ад той рупнай камандзірскай строгасці, толькі цьмяна ўгадвалася ў рысах твару нейкае запытанне, здзіўленне — можа адбілася гэта ўчарашняя развага аб тым, каму з іх, шасцярых, суджана

будзе закончыць бой. І можа адчуў ён або зразумеў, што побач адзін толькі Глечык, і таму спазнелым нямым здзіўленнем азначыўся гэты змярцвелы твар.

19

У полі запанавала цішыня. Вецер настойліва гнаў з неба нізкае клочча хмар, шмат дзе ў высі блішчэлі прагалы блакіту з беражкамі далёкіх белых аблокаў. Між імі прывабнай скупой радасцю праглядвала з вышыні восеньскае сонца, і шырокія імклівыя цені няспынным агромністым статкам хутка-хутка плылі па зямлі.

Гэта маўклівая сцішанасць мала-памалу пачала вяртаць да жыцця збалелага нутром Глечыка. Як ні жахліва і безнадзейна было яму заставацца ў адзіноце сярод смерцяў сваіх таварышаў, але, забіўшы Аўсеева, ён адчуў, што прыдзецца трываць да канца. І хлопец няспешна і без былой страхавітасці, безуважны ўжо да сябе хадзіў па траншэі і ладзіў зброю. Ён перанёс Свістаў кулямёт у старшынову ячэйку, трафейны паставіў на другім флангу. Пасля ён туды ж перавалок стужкі, апроч таго, у Карпенкавай пазіцыі ўзяў апошнюю супроцьтанкавую гранату, паглядзеў, ці зараджаная і паклаў на броўку траншэі.

Немцы на пагорку чамусьці маўчалі, але не знікалі і ўсё хадзілі ў далечыні за бярозамі, нешта выглядалі. Аднойчы, збочыўшы з дарогі ля вёскі, у поле выехала некалькі машын з гарматамі ззаду. Глечык разумеў, што яны нешта рыхтуюць яму, але ранейшага страху ў хлопца ўжо не было, была толькі маўклівая злараднасць за тыя іх шматлікія намаганні супраць яго, аднаго.

Так ішоў час, ужо, мабыць, настаў поўдзень. Неба ўсё праяснялася, зганяючы хмары, усё часцей і даўжэй паказвалася негарачае сонца. Вецер добра сушыў начную мокрадзь, святлелі размяклыя глыжы бруствера, бралася ў падсохлыя плямы дарога, толькі Глечыкаў шынель усё быў волкі, ушчэнт запэцканы глеем і пудовым цяжарам душыў плечы. Міжвольна горнучыся да цяпла і сонца, хлопец вылез з сырой засені акопа і сеў на бруствер, звесіўшы з калень бязвольныя рукі.

Так, перажыўшы страх і апрыклую трывогу за сваё жыццё, маўкліва сядзеў ён на пераездзе тварам да таго поля, дзе варушыліся, ездзілі і хадзілі ворагі, рыхтуючы чарговы ўдар, і ў галаве яго мроіліся невясёлыя, цяжкія думкі.

Перш за ўсё да свядомасці дайшло адчуванне мізэрнасці і марнасці ўсіх яго колішніх пякельных крыўд. Які ён дурны быў, крыўдуючы калісьці на маці, айчыма, балюча перажываючы дробныя нягоды вайсковай службы — старшынову строгасць, нячуласць таварышаў, сцюжу і голад, страх смерці. Якое ўсё гэта было далёкае і на дзіва нязначнае, дробязнае ў параўнанні з толькі што перажытай трагедыяй страты тых, каму болей, чым сабе, верыў і каго гэтак паважаў у жыцці. Відаць, гэтае вось няшчасце было яго першым пасля смерці бацькі сапраўды жахлівым няшчасцем. Хлопец невыразна адчуваў, што, перажыўшы яго, ён ужо не мог застацца ранейшым — ціхманым, боязкім Глечыкам, нешта новае — мужнае і цвёрдае — уваходзіла ў яго характар.

Але, здаецца, выжыць яму не прыйдзецца. У поле з вёскі выехала яшчэ некалькі машын, яны падаліся ў аб'езд, у бок лагчыны. На пагорку, відаць, на прамую наводку ставілі, акопвалі некалькі гармат, —

ворагі рыхтаваліся грунтоўна і пэўна. А жыць так хацелася — хоць як-небудзь: у сцюжы, голадзе, страху, хоць у такім жудасным пекле, якім была вайна — усё роўна хацелася жыць.

Глечык, зажмурыўшыся ўсім нямытым запэцканым слязьмі тварам, паглядзеў угору на сонца — яно было яшчэ высока і свяціла, не спяшаючыся на сустрэчу з ноччу, якая так патрэбна была гэтаму хлопцу. У той момант да хлапечага слыху данесліся дзіўныя журботныя гукі, ад якіх ён яшчэ вышэй задраў галаву і ўгледзеўся ў паднябессе. Далей ён заўсміхаўся і тужліва з незразумелым, нечакана салодкім болем у душы доўга глядзеў у неба. Марудна пасоўваючыся пад аблокамі і самотна квёла курлыкаючы, ляцеў там у невядомую далеч невялічкі ланцужок жуpавоў.

У спарахнелую ад гора душу байца дыхнула замілаванай шчаслівай мінуласцю яго дзяцінства, шчымлівым болем па ўсім тым, што пражыта, пакінута і назаўжды ўжо страчана для васемнаццацігадовага Глечыка. Ён ледзьве ўтрымаў крыўдлівую спазму ў горле і глядзеў, глядзеў услед чародцы родных з маленства птушак, якія прынеслі ў яго пачуцці дзесяткі да болю нясцерпных адчуванняў... І калі ўжо яго зрок ледзь-ледзь угледзеў у шэрай засмужанай высі тую рухавую рыску, з неба зляцеў на зямлю другі, роспачна-абрывісты гук, поўны трывогі, просьбы і безнадзейнага журботнага клічу:

— Курл!.. Курл!.. Курл!..

Наўздагон за зніклай чародкай, з апошніх намаганняў перабіраючы крыламі, не дужа высока ляцеў, быццам шкандыбаў у паветраным абшары, адсталы, падбіты жуpавок. Ад яго амаль чалавечай роспачы аж здрыгануўся здзіўлены Глечык, нешта суладнае сваім затоеным пакутам пачуў ён у тым жалобным голасе, і грымаса болю і жалю скрывіла яго круглявы хлапечы твар. А жураўель крычаў, кідаў у ветраны прастор марныя гукі няшчасця, махаў і махаў аслабелымі крыламі, пяўся наперад сваёй доўгай выгінастай шыяй, але дагнаць чародку не мог.

Ад жахлівай роспачы птушкі нясцерпнай самотай захлынула хлапечае сэрца. Глечык аберуч ухапіўся за галаў, заціснуў вушы, напяўся, з усяе сілы сціснуўся, каб толькі стрываць. Так ён сядзеў доўга, зусім змярцвелы і абыякавы да ўсяго, збіты з панталыку тым нестрываным жураўліным сумам. Пасля адарваў ад вушэй рукі, але нават не зірнуў на неба, з якога даўно ўжо знікла тая нябога-птушка, а яе крык, не перастаючы, горам і роспаччу гучэў і гучэў у хлапечых вушах.

А ў душы, прарваўшыся з памяці ад гэтага незвычайнага напамінку, ужо шырыліся, грымелі тугой пяшчотныя, дарагія ўспаміны з таго, што стала колішнім і такім замілавана нясцерпным. Як жывая, паўстала ў памяці маці — статная і прыгожая, але не такая прыветная і ласкавая, якой была заўсёды, а з гаротай на твары па ім, яе сыну Васі. Успомнілася настаўніца Клаўдзія Якаўлеўна, якая любіла яго ў школе, несучы яму з сваёй шчодрай на ласку душы сарамяжную і жаданую жаночую прыхільнасць. З'явіўся перад вачыма непаседлівы Алёшка Бондар і з ім — дураслівыя іх забавы, паходы ў Селішкую пушчу і такія ж тады прынадныя гульні ў вайну — самае праклятае з усіх ліхаў, заведзеных жыццём на зямлі. Зашчымела ў душы старое раскаянне за Людку, выдуманым каханнем да якой некалі дражнілі яго ў школе, за што ён зненавідзеў і аднойчы пакрыўдзіў гэтую бялявую дзяўчынку з задуменнымі сінімі вачыма.

Ахоплены ўладарнаю сілаю думак, не адразу заўважыў ён, як ўсчаўся аднекуль суцэльны далёкі гул. Хлопец ачнуўся, калі на пагорак выпаўз статак крыжастых страшыдлаў, загрукатала ўсё наваколле і да споду задрыжала зямля. Скочыўшы з бруствера, Глечык схапіў адзіную сваю гранату, прыціснуўся спіной да дрыготкай сцяны траншэі і чакаў.

Ён разумеў, што гэта канец, і з усяе сілы заціснуў у сабе нясцерпную журботу душы, у якой вялікаю прагай жыцця ўсё біўся далёкі прызыўны жураўліны крык...

Пятрусь МАКАЛЬ

КАЛІ МУДРЫЯ РУКІ Ў ЦЯБЕ

Не ўзыходзіць,
А гіне і чэзне насенне,
Калі кідае сейбіт яго
На каменне.
Гэта знalі стагоддзямі голыя скалы,
І прырода нічога ад іх не чакала.
І фарсілі камені
Зімой і вясною
Бессаромнай жабрацкай сваёй галізною.
Але толькі мы самі
Не гэткай пароды,
Каб маўкліва глядзець на галечу прыроды.
Калі мудрыя рукі ў цябе—
Пад рукамі
Згубіць цвёрдасць сваю,
Памякчэе і камень,
І на дзіва парода бясплодная ўродзіць.
Цеплыня твая хмелем у гронках забродзіць,
Стане подых твой ветрам,
Які закалыша
У садах вінаградных
Зялёную цішу...
Мы сагрэем планету
Сваімі рукамі,
Каб наступнікам нашым
Паднесці, як дар,
Не зямлю, што хавае за пазухай камень,—
У няўвядную зелень апрануты шар!

У ВАЕННЫМ ГАРАДКУ

Добра, што на зямлі
Пісар гэтакі ёсць,
Які выпіша пропуск мне
Ў маладосць,
Бо ўваход засланіў,

Нібы з бронзы,
Салдат.
І такому—з металу—
Яму неўздагад,
Што за гэтаю брамкай,
За гэтай сцяной,
Я калісь развітаўся
З юнацкай вясной.
Хай ласкавай яна
Не заўсёды была,
Хай яна ў гімнасцёрцы армейскай
Прайшла.
Ды, нібы па трывозе,
Ізноў да яе
Паляцелі бяссонныя думы мае.
Ношу ў некалькі год
Я скідаю з плячэй.
І размераным тупатам памяць гудзе.
Я—мішэнь
Для абстрэлу салдацкіх вачэй...
— Чалавек
у цывільным
ідзе...
Я іду,
Нібы ў нейкай чужой старане—
Казыраюць бясконца салдаты
Не мне.
І адна толькі
Шумам адвечным
Рака
Тут вітае цывільнага
Працаўніка.
Уздагад яшчэ толькі
Сасёнцы адной
Па-вайсковаму
Выцягнуцца
Прада мной.
І адказвае горача
Сэрца ў мяне
Усхвалёваным стукам
Рацэ і сасне...
Веру, ўсюды складуць
На планеце штыкі—
Ды не змоўкне шум сосен
І гоман ракі.
І салдат,
І палкоўнік,
І маршал
Навек
Застануцца у званні адным—
Чалавек...
Быць яму ў гэтым званні
Заўсёды ў страю,
І яму я з пашанаю
Чэсць аддаю.
Ён зямлю на плячах сваіх
К Сонцу нясе,
Ён дарогі да зорак усіх
Пракладзе.
І таму я крычу:
— Смірна, арміі ўсе—
Чалавек у цывільным ідзе!

* * *

Самы высокі будынак у свеце —
Той, што не ўзведзены,
Самая лепшая сцежка,
Якая няходжана,
Самая смачная вішня,
Якая не з'едзена,
Самая звонкая песня
Яшчэ не народжана—
Вось найвялікшая сіла,
Што сэрцамі рухае.
Ну, а інакш амярцвела б умомант жыццё,
Захлынуўшыся скрухаю.

МОРА

Навек пахаваўшы ў глыбінях спакой,
Працуе, не знаючы зморы,—
Каменні варочае хваляй цяжкой
Упартае мора.

Якую вялізную ношу ні ўскінь
На плечы табе, непакора,
Нясеш, як пушынку, яе ўдалячынь,
Нястомнае мора.

Хіба ж толькі сілай магутнае ты!
Штохвілю змяняеш калёры...
Я ведаю добра твой нораў круты,
Вірлівае мора.

Ты ласкай умееш прывабіць усіх,
І нават высокія зоры
Спускаюцца ўночы да хваляў тваіх,
Лагоднае мора.

Ды раптам вятры штармавыя дыхнуць,
Усходзіцца пенай прастора—
Усё ты гатова тады паглынуць,
Няўтольнае мора.

З трывогай гляджу ў непагоду здаля:
Грувасцяцца хвалі, як горы,
І кропкай здаецца мне гмах карабля
У пеністым моры.

Ды кропку паставілі людзі...
Яе
Ужо не сатрэш і не скорыш!
Іх воля магутней, чым хвалі твае,
Мора.

РОЗДУМ

Няхай штодзень кранае ціха скроні,
Нібы зазімак, белы халадок,
Ды сэрца па-юначаму і сёння
Грукоча,
Як у краты малаток...

Ні кроплі я не пастарэў з узростам,
Адно смуга перад вачмі растала.
І што было складаным,
Стала простым,
А простае
Складаным раптам стала.

Той час цяпер, здаецца, за сцяной,
Калі пры самай ветранай пагодзе
Умеў выпісваць я нагой адной
Імя дзяўчынкі на бліскучым лёдзе...

І хоць не летуценнямі жыву,
Ды крыл для ўзлёту пазычаць не трэба:
Сягоння я не ў марах—наяву
Магу дастаць для любай зорку з неба...

Я пакланіцца кожнай кветцы рад,
Але не так, як той гарэза-хлопча,
Што ў кветнік
Уварвецца, як пірат:
Адну сарве, а паўграды растопча.

КАРАБЛІ НЕ ЗАГІНУЛІ

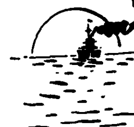

Накупаўшыся ў моры,
Спяшаецца сонца
Абвясціць нараджэнне пагоднага дня.
І здаецца,
Што доўжыцца ў свеце бясконца
Цішыня,
Цішыня,
Цішыня...
Не паверыць,
Што некалі ў грукаце бою
Выраслі наўкол вадзяныя снапы.
Не паверыць,
Што ўдзень і ўначы без адбою
Малацілі снарады,
Нібыта цапы...
Ды ржавеюць на дне,
Пад вадою цяжкою,
Грозны выгляд згубіўшы,
Абломкі брані.

Не шукай у надводнае цішы спакою,
У марское стыхіі няма цішыні!
Звоняць хвалі над тымі,
Што прыстань пакінулі,
Каб ужо аніколі не ўбачыць зямлі.
Караблі, што загінулі тут,—
Не загінулі...
Курсам проста на сонца
Ідуць караблі.
І нясуць на сабе яны ў сінія далі
Цішыню,
Нібы скарб найвялікшы,
Які
У малых і вялікіх баях здабывалі,
Адбівалі ў агню і вады
маракі...

А нямоўчнае мора
Спрачаецца з нордам.
На магутных грудзях яго ўбачыш здаля:
Залатое і круглае—
Сонца, як ордэн,
На якім, нібы Крэмль,
Сілуэт карабля.

САЛЮТ УСІМ ПРАХОЖЫМ...

Блакітны горад да жыцця вяртаецца
З закрэсленай абцасамі цішы,
Спяшаюцца,
хістаюцца,
вітаюцца
Чубы,
Касынкі
І капелюшы...

А кран пад'ёмны ў сіняве вясновай
Рукой вышэй аблокаў дастае,
Як піянер,
Які заўжды гатовы,
Салют усім прахожым аддае!

МОСТ

Да берагу! —
Грымнулі словы загада.
Хіснулася перад вачыма зямля.
З гарматай і грузнаю скрыняй снарадаў
Павінны сысці маракі
З карабля.
За прорвай стыхіі раз'юшанай востраў
Узвысіўся недасягальнай сцяной,
Куды не дацягнецца трап-недаростак...

І вось мы—
Па грудзі ў вадзе ледзяной.
На плечы нам дошкі жалезныя ўпалі,
Аж мускулы боль працінае тупы.
Але нерухома стаім,
Нібы палі,
Хоць людзі жывыя мы,
А не слупы!
Хоць косці вада зледзянелая зводзіць,
Хоць чорныя іскры раяцца ў вачах,
Хоць гразнем мы...
З тупатам гулкім праходзяць
Таварышы нашы
Па нашых плячах...
Хвіліна яшчэ—
І на беразе рота.
І ты зварухніся
І волю патрой:
Сціраючы кроплі халоднага поту,
Мы, палі ажыўшыя,
Станем у строй...
Глынуўшы паветра гаючага, рушым...
Але не забудзецца бераг круты,
Блакітнае мора—зялёная суша,
Бушлаты счарнелыя—светлыя душы,
На ўпартых плячах чалавечых—
Масты.

І НЕ СНІЎ

І не сніў цябе гэткай ніколі я,
Нечакана зусім спатканая:
Ты з адценняў усіх і колераў,
З фарбаў ночы і дня сатканая!

То калючая, то рахманая,
То гарэзная, то задумная.
То, нібыта травінка, ціхмяная,
То, нібы навальніца, шумная.

То іскрынка ў вачах заблішчае,
То расінка мільгне крыштальная...
Ты зусім па-зямному блізкая
І, як неба, недасягальная.

Мікола Паноў нарадзіўся ў 1928 годзе ў саўгасе «Горкі-Апчак» Мінскай вобласці ў сям'і рабочага-сталяра. Дзіцячыя гады правёў у Мінску. Скончыў пачатковую школу, але вайна не дала магчымасці вучыцца далей, і юнак шмат займаўся самаадукацыяй. Неўзабаве пачаў пісаць вершы.

Першыя творы Міколы Панова друкаваліся ў часопісах «Вясёлка», «Бярозка», у газетах «Літаратура і мастацтва», «Чырвоная змена» і «Чыгуначнік Беларусі».

Цяпер Мікола Паноў працуе на Беларускай чыгунцы галоўным кандуктарам.

Мікола ПАНОЎ

НА ЧЫСТУЮ ВАДУ

Аднаактовая п'еса ў трох карцінах

Мал. В. Ягорава.

Дзеючыя асобы:

Адам Крулеўскі — начальнік паліцыі, 40—45 год.
Стэфан — баптыст-прапаведнік, тайны агент паліцыі 45—50 год.
Рыгор — мясцовы жыхар. Партызан. 40 год.
Наста — яго жонка. 38—40 год.
Сымон — брат Насты. Партызан. 25 год.
Кульгавы Алесь — стрыечны брат Стэфана.
Паштальён.
Партызаны.
Міліцыянеры.
Паліцэйскі.
Хлапчук.
Сектанты-баптысты — мужчыны, жанчыны.

Дзея адбываецца ў адной з беларускіх вёсак.

Карціна першая

Позні вечар. Хата Стэфана, дзе размясцілася паліцэйская камендатура. У адным з пакояў цьмяна гарыць прымацаваная да сцяны газоўка. У глыбіні пакоя, ля акна, старанна завешанага посцілкай, — трыногі круглы стол. У левым кутку — шафа. Ля сцяны састаўлена зброя. Насупраць,

злева і справа, дзверы, адны ў сенцы, другія ў суседні пакой. За сталом — Адам Крулеўскі ў гестапаўскім мундзіры і Стэфан.

Стэфан (*налівае чаркі*). Яшчэ па адной, пан Адам.

Адам (*бярэ чарку*). Давай, усё роўна павесяць. Яны ўжо блізка... Ой блізка... Оршу ўзялі. (*П'е*).

Стэфан. І мяне не пашкадуюць. (*П'е*).

Адам. Табе што... пра цябе ніхто не ведае, ты гаспадар у хаце, ды яшчэ божы служака. Кажуць: у Расіі цяпер дазваляецца, хто як хоча. А тое, што паліцэйскія ў цябе... Ты ж не вінаваты. Ці мала ў каго стаялі?!.

Стэфан. Так то яно так, але ж... чорт яго ведае, мала хто даznаецца.

Адам (*іранічна*). Эх ты, баба!.. А яшчэ разведчык. (*Нешта думае, амаль ускрыквае ад радасці.*) Добра! Чакай, чакай... Ага! Трэба прывесці гэтага партызана сюды, як яго... ну гэтага, што ты нам памог...

Стэфан. Рыгора?

Адам. Во-во. Рыгора і жонку яго. Я і яе арыштаваў...

Стэфан (*зацікаўлена*). Навошта ўсё гэта?..

Адам. Зараз убачыш. (*Гукае.*) Вартавы, да мяне!

З сянец уваходзіць паліцэйскі.

Паліцэйскі. Слухаю вас.

Адам. Зараз жа прывесці таго, што з жонкаю... І жонку! Вось ключы. Папярэджваю: пачуеш стрэлы, у пакой не ўваходзіць. Зразумеў?!

Паліцэйскі. Ёсць! (*Паліцэйскі выходзіць у сенцы.*)

Адам. Гэты ў мяне, як сабака, — рахманы. (*Паўза.*) Вось што Стэфан: трэба ўцякаць, пакуль не позна яшчэ. Яны не сёння-заўтра прыйдуць... І ўцякаць разумна...

Стэфан. Уцякаць? А як жа гарнізон без начальства будзе?..

Адам. Што гарнізон супраць такой сілы. Сам ведаеш: на тым тыдні трох партызан спалохаліся, як кураняты, паразбягаліся, хто куды. Галаву ратаваць трэба. (*Устае з-за стала, ходзіць па пакоі*). Слухай. Зараз прывядуць гэтага самага Рыгора з жонкай. Пасля допыту я яго... (*Паказвае выразным жэстам.*) Ты павінен будзеш кінуцца на мяне і нібыта выратаваць жанчыну. Зразумеў? Гэта засцеражэ цябе ад шыбеніцы.

Стэфан. Заб'юць мяне!..

Адам (*злосна*). Зашмат думаеш аб сабе, Стэфан! Я ўцякаю не толькі дзеля таго, каб сябе выратаваць... Зразумеў? (*Задуменна, нібы сам сабе.*) Мы яшчэ вернемся да гэтых берагоў! (*Паўза.*) Цябе ніхто і пальцам не кране. Жанчына пусціць пагалоску, што ты сапраўдны савецкі чалавек. (*Паўза.*) У цябе ні дзяцей, ні жонкі няма. Лепшага, чым ты, чалавека тут застацца не знойдзеш. А секту кідаць табе ніхто не дазволіць. Сам разумееш...

Стэфан. Ну, што ж, што ўжо будзе, то будзе!

Адам. Даўно б так!

На дворы чуваць лаянка.

Адам. Ідуць, здаецца... Ну, дружа, бывай... Чакай у другім пакоі...

Адам і Стэфан спешна развітваюцца. Стэфан ідзе ў другі пакой. З сянец уваходзіць скрываўлены, аслабелы Рыгор, за ім Наста, следам паліцэйскі. Адам падае знак паліцэйскаму, той знікае.

Адам. Бліжэй, бандыцкая морда!..

Рыгор *(не крануўшыся з месца)*. Сам ты бандыцкая морда, здр-р-аднік...

Адам *(вымае наган)*. Дзе партызаны? Адказвай!

Рыгор *(ледзь прыкметна ўсміхаецца)*. Няўжо ты дагэтуль усё думаеш, што я скажу табе?! Схадзі пашукай, сабака!

Адам. Маўчаць! *(Страляе ў Рыгора.)*

Рыгор падае. З суседняга пакоя выбягае Стэфан, выбівае з рук Адама наган. Кароткая барацьба. Стэфан падае. Адам зрывае посцілку з акна, знікае.

Стэфан. Не ўцячэш! *(Хапае наган, страляе ў акно.)* Ай-яй-яй...

Наста *(прыпаўшы да нерухомага Рыгора, галосіць)*. А мой жа ты Рыгорачка, а мой жа ты любенькі, на каго ж ты пакінуў мяне, што ж я, бедная, рабіць буду!..

Стэфан. Ото ж гад, уцёк... Не плач, Настачка, не плач, нічога не зробіш, так ужо богу трэба было. Маліся. Каб не я, то і цябе прыкончыў бы той гад.

Наста *(з удзячнасцю пазірае на Стэфана)*. Дзякуй, добры чалавек. *(Галосіць.)*

На двары чуваць страляніна.

Стэфан *(спалохана)*. Зноў партызаны?.. Хутчэй у склеп, Настачка, тут небяспечна! *(Цягне яе за руку.)*

Наста *(вырывае руку, крычыць)*. Пусціце мяне, пусціце!.. Я адпомшчу...

Стэфан. Не пушчу! Там страляюць, заб'юць цябе!

У сенцах чуваць тупат ног, галасы. У пакой убягаюць некалькі ўзброеных партызан. З імі Сымон.

Сымон. Стой! У чым справа?!

Наста *(кідаецца да Сымона, галосіць)*. Сымонка, родненькі мой... забілі...

Сымон. Сястра? Жывая!.. Ну, супакойся, не трэба плакаць... *(Да Стэфана.)* Што тут было?!

Стэфан *(паказвае на Рыгора)*. Вось... Крулеўскі забіў...

Партызаны падыходзяць да Рыгора, здымаюць шапкі, хвіліну маўчаць.

Сымон. Прабач нам, Рыгор, спазніліся. Мы адпомсцім!

Наста зноў галосіць.

Сымон. Супакойся, Настачка, не час плакаць, добра, што жывая засталася.

Наста *(паказвае на Стэфана)*. Ён выратаваў мяне, Сымонка...

Стэфан. Ага!

Сымон *(паціскае Стэфану руку)*. Дзякуй табе!

Стэфан. Ды што я, мой абавязак перад богам людзей ратаваць. У хляве быў, чую...

На двары мацнее страляніна. Чутна «ура!»

Сымон *(радасна)*. Таварышы, трэці атрад на дапамогу прыйшоў! *(Глядзіць на Насту)*. Што ж мне рабіць з табою? Ты гэтакая слабая...

Наста. З табою пайду!

Стэфан. Не, не, ёй нельга, заб'юць. Няхай у мяне застанецца, адпачне...

Сымон *(задумваецца, рашуча)*. Добра... Заставайся, Наста. *(Да партызан.)* За мной, таварышы!

Партызаны адзін за другім выбягаюць у сенцы. Услед за імі кідаецца Наста. Стэфан спыняе яе.

Наста. Пусціце!..

Амаль сілком Стэфан вядзе Насту ў другі пакой. Яна ў знямозе галосіць.

Заслона.

Карціна другая

Той самы пакой. Мінула некалькі тыдняў. Той жа круглы стол, шафа, ля сцен некалькі доўгіх лавак. На сцяне ў вялікай рамцы за шклом выпісана: «Мы прапаведуем Хрыста распятага». Наста падмятае падлогу. Час ад часу спыняецца, уздыхаючы, пазірае ў акно. Далятае рокат матораў, песня савецкіх салдат.

Наста *(задуменна)*. Ідуць і ідуць, саколікі: канца і краю няма... *(Уздыхае.)* Вось гэтак і Сымонка недзе маршыруе... Дзе ён цяпер, якая дарожка вядзе яго? А вернецца і прытуліцца не будзе дзе: гэтакую хату спалілі фашысты праклятыя...

Чуваць, як скрыпнулі ў сенцах дзверы. Наста хуценька папраўляе хусцінку.

Наста. Здаецца, Стэфан вярнуўся, а я і вячэры не згатавала яшчэ.

У пакой уваходзіць паштальён.

Паштальён. Добры дзень... Вы, Наста Ярахавец?

Наста. Добры дзень... Я.

Паштальён *(не ведаючы, як пачаць)*. Вам... Вы... *(Дастае паштоўку.)*

Наста *(насцярожана)*. Што мне...

Паштальён. Набярыцеся сілы, таварыш Ярахавец, у вас вялікае гора...

Наста бярэ ў рукі паштоўку, чытае. Ускрыкнуўшы раптам, ідзе да лавы, хістаючыся, сядае. Паштальён знікае. У пакой уваходзіць Стэфан. Ён вясёлы, самаўпэўнены, нічога не падазраючы, распранаецца.

Стэфан. А вось і я нарэшце... Ведаеш, Настачка, сягоння ж сход збіраецца ў нас, першы сход пасля... *(Зірнуўшы на Насту.)* Што з табой, Настачка?!

Наста *(паказвае паведамленне)*. Сымон загінуў... *(Плача.)*

Стэфан *(роблена)*. Ай-яй-яй, гэтакі хлопец...

Наста *(прымаўляе)*. А мой ты Сымонка, а мой жа ты браточак родненькі, а куды ж ты пайшоў, а чаго ж і ты пакінуў мяне!.. А ты ж мамачку сустрэнеш — суцеш яе, а ты ж Рыгора ўбачыш — пагавары з ім.

Стэфан, падсеўшы да Насты, асцярожна туліць яе да сябе.

Стэфан. Хай аблегчыць Хрыстос пакуты твае, раба божая. Нічога не зробіш. Маліся. Маліся, каб выратаваць душу яго, што сумуе па садах божых, бо надта ж цяжка ёй там, грэшнай... Маліся, Настачка. Сапраўднае жыццё наша там. Але пакуль мы жывём, я не пакіну цябе ў гэтым гармідары на зямлі... Я... я кахаю цябе.

Стэфан туліць да сябе Насту. Яна скрозь слёзы даверліва пазірае яму ў вочы, пакрысе супакойваецца. Чуваць стукат у шыбу. Праз акно відзён твар хлапчука.

Хлапчук. Дзядзька Стэфан, можа б вы хлеба пазычылі: мама прасіла, і яшчэ казала, каб на мост ішлі, што немцы ўзарвалі. Там працуюць усе з нашай вуліцы.

Стэфан *(нездаволена)*. Ведаю... *(Да Насты.)* Дай гэтаму дзіцяці лустачку, хай адчэпіцца.

Наста падыходзіць да шафы, адразае паўбохана, выходзіць у сенцы.

Стэфан *(задуменна ходзіць па пакоі, спыняецца)*. Бачыў ты іх — галодныя, а некуды ірвуцца. Добра ім немцы дапяклі!.. *(Паўза)*. Не-е, галубочкі мае, не далічыцца вам многіх сёння на той працы...

За акном мільгаюць постаці, у сенцах чуваць гамонка. Стэфан прымае набожны выгляд. Уваходзяць сектанты. Вітаючыся, мужчыны цалуюцца з ім, садзяцца на лавы. Стэфан падыходзіць да стала.

Стэфан. Дарагія браты і сёстры, нічога лепшага няма, як слухаць мілыя словы нашага господа Ісуса Хрыста і выконваць яго запаветы. *(Вымае са стала біблію, разгарнуўшы яе, урачыста чытае.)* «І радасць і смутак свой прынясі мне ў малітвах свая. Радасць — я уздыму да вышыняў. Смутак утаплю ў гліне». *(Адкладае біблію.)* Дарагія браты і сёстры, вы чуеце, які глыбокі сэнс маюць словы господа Ісуса Хрыста.

Зірніце на рабу божую. *(Паказвае на Насту.)* Яна засталася, як палец, адна. Каб не літасць господа нашага...

Наста, ускрыкнуўшы, у непрытомнасці падае на падлогу. Чуюцца радасныя галасы: «Яна бога бачыць». «Ціха, бог з ёю гаворыць»...

Кульгавы Алесь *(трасучыся, некуды паказвае)*. Бачу, бачу: вунь нячысты дух з яе паляцеў!.. *(Істэрычна рагоча.)*

Галасы. «Вады ёй дайце, вады...»
«Не трэба вады...»

Напалоханы, Стэфан выбягае ў сенцы, прыносіць кубак вады. Прыўзняўшы Насту, падносіць кубак да яе вуснаў.

Галасы. «Не чапайце яе, няхай з богам гаворыць.»
«Няхай вып'е...»

Кульгавы Алесь *(быццам ад некага хаваючыся)*. Бачу, бачу: зноў ляціць да яе нячысты дух!.. *(Дзіка крычыць.)*

Стэфан. Дарагія браты і сёстры, няхай вып'е, яна ж не хрышчоная...

Галасы. «Але ж, няхай вып'е.»
«Заўтра ахрысцім.»
«Яна варта, каб ахрысцілі яе.»

Знясіленую Насту Стэфан садзіць на лаву.

Наста. Дзе гэта я?

Стэфан. Ты бога бачыла, Настачка!.. Бачыла?.

Наста. Не ведаю... здаецца... бачыла... Мне дрэнна...

Наста хіліцца ў непрытомнасці. Стэфан, падхапіўшы яе, выносіць у другі пакой.

Кульгавы Алесь. Чулі, браты і сёстры: яна бога бачыла, сама казала.

Галасы. «Чулі!..»
«Чулі!..»

Закрываючы твар рукамі, сектанты ўголас, кожны на свой лад услаўляюць бога. Уваходзіць Стэфан. Ён робіць выгляд, што моліцца. Час ад часу адкрывае твар, задаволена пазірае на прысутных.

Заслона.

Карціна трэцяя

Дэкарацыя папярэдняй карціны. Мінула пяць год. У пакоі ярка гарыць электрычнае святло. З суседняга пакоя выходзіць заспаны Стэфан. Галава яго ўскудлачана. Ён пацягваецца, шукае вачыма Насту. Кліча.

Стэфан. Наста!.. Наста!.. *(Прыслухоўваецца.)* Дзе ж яна падзелася? Наста-а-а!..

З сянец адчыняюцца дзверы, на парозе паказваецца худая, згорбленая Наста. Рукі яе ў цесце. Чувацъ, як рохкае парсюк.

Наста *(прыгнечаным голасам)*. Я тут, Стэфанка, парсючку замешвала. Можа што трэба?..

Стэфан *(перакрыўляючы, злосна)*. Трэба... трэба... На ліха ты мне здалася, каб не трэба была! Засталося там што ці не?! *(Пстрыкае пад пашчэнак.)* Галава трашчыць, не вытрымаю...

Наста. Стэфанка, пабойся ты бога, людзі зараз прыдуць, а ты зноў набярэшся...

Чуваць, рохкае парсюк. Наста хоча прайсці.

Стэфан *(злосны соваецца да Насты)*. Давай, кажу!.. А не то зараз!..

Наста *(спалохана)*. Я ж толькі так кажу, бяры сабе, бяры, Стэфанка, у шафе стаіць. *(Знікае ў сенцах.)*

Стэфан. Ну вось, даўно б гэтак!.. *(Ідзе да шафы, бярэ графінчык, шклянку, падыходзіць да стала, налівае, п'е.)* Даўно б гэтак... А то: «Людзі прыдуць, бога пабойся...» Напляваць мне на бога і на людзей... Усіх вакол пальца абвяду. *(Паказвае.)* Во! Я сам бог! *(Бярэ графінчык, хоча наліваць. Чуецца асцярожны стук у шыбу.)* Каго ж там нясе гэтак рана?.. Дамаўляліся ж апоўначы збірацца.

Стэфан хавае графінчык і шклянку ў шафу. Дастае біблію, садзіцца за стол, прыняўшы набожны выгляд, чытае. У сенцах чуваць голас Насты.

Наста. Дома, дома... заходзьце, добры чалавек.

З чамаданам у руцэ ў пакой уваходзіць добра апрануты Адам. Яго цяжка пазнаць, пастарэў, адгадаваў бараду.

Адам *(спыніўшыся ля парога)*. Добры вечар!

Стэфан *(не пазнаючы)*. Добры вечар.

Адам. Не пазнаеш? *(Задаволены.)* Гэта добра, што мяне не пазнаюць... І не дзіўна, пяць гадкоў, дружа мой, адгрукала.

Стэфан *(прыглядаецца, твар яго крывіць усмешка)*. Адам?.. Пан Адам?!

Адам. Ён самы, дружа мой, ён!

Стэфан. Дык чаго ж ты стаіш, праходзь!

Падыходзіць да Адама, абдымаюцца.

Адам *(азіраецца)*. У цябе тут нікога?

Стэфан. Не, але апоўначы сход збярэцца. Давай чамадан, распранайся. *(Бярэ чамадан, ставіць за шафу.)*

Адам *(скідае паліто)*. Сход, кажаш? Гэта добра. Пазнаёміш мяне, як брата па Хрысту. Трэба пажыць у цябе з тыдзень які, справы ёсць. *(Паўза.)* А яна хто?..

Стэфан. Жонка... Памятаеш апошні вечар сорак чацвёртага?.. Дык вось — яна.

Адам *(здзіўлены)*. Што ты кажаш?.. Так, та-ак. *(Паўза.)* А ты ўжо, напэўна, думаў — мяне і на свеце няма?..

Стэфан. Вядома!.. Гэтулькі год...

Адам *(жартуючы)*. Ты прабач ужо, што без дазволу, не папярэдзіўшы. У мяне да цябе...

З сянец уваходзіць Наста.

Стэфан *(да Насты)*. Пад'еў парсючок?!

Наста. Пад'еў, Стэфанка. *(Прыглядаецца да госця.)*

Стэфан. То добра, ідзі адпачывай цяпер... Ідзі, кажу! Пакуль не паклічу!..

Адам *(да Стэфана)*. І не сорамна табе... Хто ж знаёміць нас будзе?..

Стэфан *(да Насты.)* Знаёмся, Настачка, да нас у госці брат прыехаў...

Адам і Наста знаёмяцца.

Адам. Вельмі рады... Змітра Крумкач...

Наста. Наста. Ну, я пайду, нешта нядобра мне. *(Ідзе ў суседні пакой.)*

Адам *(занепакоена)*. А ці не пазнала?..

Стэфан. Не-е. Калі я ледзь пазнаў цябе, а яна *(ціха)*, яна ўсё па тым Рыгору сумуе. Як яшчэ не звар'яцела. Не бойся.

Адам. Глядзі, Стэфан, з агнём жартуеш! Раю табе, асцеражней будзь з ёю.

Стэфан. Кажу табе: не бойся... З яе цяпер, што хочаш рабі: уся божая. *(Паўза.)* Скажы лепш, чаго завітаў у наш край?

Адам. Чаго?.. Як у цябе з сектаю? І наогул...

Стэфан. Як табе сказаць... На цяперашні час, то яно не дрэнна, але ж не тое, што раней было. Адсейваюцца людзі. Цяжка. Кніжок няма.

Адам *(задумліва)*. Так-так... Значыцца, своечасова завітаў да цябе. Дай сюды чамадан!..

Стэфан бярэ з-за шафы чамадан, кладзе на стол. Адам расчыняе яго, вымае некалькі тоўстых пажоўклых кніг, пачак грошай і яшчэ нейкі пакунак. Грошы і кнігі дае Стэфану. Пакунак кладзе ля сябе.

Стэфан *(радасна)*. Адкуль яны?.. Гэта мне?

Адам *(усміхаецца)*. Табе, табе... Сарока з-за мора прынесла. Зразумеў?

Стэфан *(радасна)*. Дзякуй... Ды ўжо ж... зразумеў... *(Разглядае кнігі, чытае.)* Ого! Піцербург, тысяча дзевяцьсот пятага года... Бач ты, захаваліся як!. Пажаўцелі, а быццам новенькія...

Адам *(усміхаецца)*. Кнігі летась друкаваліся.

Стэфан *(не разумеючы)*. Як летась?

Адам. Вельмі проста, у мінулым годзе. Разумееш?.. А тое, што пажоўклі, на гэта хімія ёсць.

Стэфан *(зразумеўшы)*. А-а, бачыш ты, разумна!

Адам. Угу... *(Бярэ адну з кніг.)* У гэтай вось усё, што трэба па стварэнню сектанцкіх гурткоў у сучасных умовах. Карысны дапаможнік. *(Спахапіўшыся раптам, бярэ ў рукі пакунак.)* Гэты пакунак трэба зараз жа схаваць у надзейнае месца. Спатрэбіцца... Куды яго?..

Стэфан *(спалохана)*. Дык чаго ж ты маўчыш! *(Азіраецца па баках.)* Хадзем! Прыхаваем...

Стэфан хавае грошы, бярэ пакунак, выходзіць з Адамам у сенцы. З'яўляецца Наста.

Наста *(прыпамінае)*. Дзе я сустракалася з гэтым чалавекам? Голас... Дзе чула я гэты голас? Ён сэрца мае раздзірае. А можа здалося? Але вочы, вочы!..

Успомніўшы, Наста ўскрыквае, кідаецца ў суседні пакой. З сянец убягаюць Стэфан і Адам. Стэфан падае Адаму знак спыніцца, сам ідзе ў пакой, дзе Наста. Адам з пісталетам у руцэ становіцца за дзвярыма, чакае. Стэфан вяртаецца.

Адам. Ну?!

Стэфан. Ат, кажа, сярэдзіна баліць. Ты не бойся. У мяне, брат, як у бога за пазухай.

Адам (*хавае пісталет*). Асцерагацца не лішне.

Чуецца стук у шыбу.

Стэфан (*глядзіць на наручны гадзіннік*). На сход збіраюцца.

Адам. Вось і добра.

Стэфан (*кліча.*) Наста!.. Настачка!..

З-за сцяны чуваць голас Насты.

Наста. Чаго, Стэфанка?

Стэфан. Ідзі братоў і сясцёр сустракай.

Наста. Сярэдзіна баліць...

Стэфан (*лагодна*). Ідзі, прашу цябе, сустрэнь. Не магу ж я госця пакінуць аднаго...

Наста. Зараз, Стэфанка, іду...

Адам і Стэфан сядаюць да стала. Разгарнуўшы біблію, робяць набожныя твары. Наста выходзіць у сенцы. У пакой па адным, па два ўваходзяць сектанты.

Стэфан (*надзвычай ветліва*). Знаёмцеся, дарагія браты і сёстры, да нас у госці брат прыехаў.

Сектанты знаёмяцца з Адамам. Мужчыны цалуюцца з ім. Апошні ў пакой уваходзіць культгавы Алесь.

Стэфан. Нядобра, Алесь, пазніцца, нядобра... (*Да Адама.*) Знаёмцеся, мой стрыечны брат.

Адам. Рады бачыць... (*Цалуюцца*).

Алесь (*да Стэфана*). Куды гэта Наста паімчалася, ледзь з ног не збіла мяне.

Стэфан (*здзіўлены*). Як паімчалася, яна ж хворая, ледзь ходзіць.

Алесь (*жартаўліва*). Вось дык хворая, нічога не скажаш! Каб і мне такая хвароба!..

Адам (*да Стэфана*). Што гэта значыць? (*Да Алеся.*) Куды яна пабегла?!

Алесь (*здзіўлены, паціскае плячыма*). Не ведаю... На гэты бок міліцыі размінуліся.

Адам (*злосна да Стэфана*). Што ты нарабіў, сабака!

Стэфан (*разгублена*). Н-нічога... Я і сам бачыў, што тут нешта нядобрае.

Адам, схапіўшы з цвіка капялюш і паліто, кідаецца да выхаду. Яму насустрач у пакой уваходзяць Наста і міліцыянеры.

Наста (*паказвае на Адама*). Вось гэты!

Міліцыянеры (*наставіўшы наганы*). Рукі ўгору! Ні з месца!

Адам кідае паліто, хоча дастаць пісталет, але яго хапаюць, разззбройваюць. Стэфан спрабуе ўцячы праз акно: убачыўшы на двары міліцыю, спыняецца; уздымае рукі. Яго абшукваюць, забіраюць грошы. Абодвух выводзяць у сенцы.

Заслона.

Мікола Сіскевіч нарадзіўся ў 1936 годзе ў вёсцы Старыя Габы на Мядзельшчыне ў сялянскай сям'і.
З 1953 года працаваў у рэдакцыях палітаддзельскай і гарадской газет, потым служыў у Савецкай Арміі.
Цяпер працуе загадчыкам аддзела Крывіцкай раённай газеты «Ленінскі шлях».

Мікола СІСКЕВІЧ

МНЕ СНЯЦЦА ТРЫВОГІ

Прыйшла вясна і прыгаршчамі кветак
Насыпала на лузе за сялом.
Я сон салдацкі бачыў ноччу гэтай,
Зенітак чуў даўно знаёмы гром,

Каманду «смірна» і гвардзейцаў песні
Пасля начных паходаў і трывог...
Усё, што ў сэрцы мы сваім пранеслі,
Усё, што кожны ў памяці зберог.

Хоць і няма турбот армейскіх дома,
Я не забыў кастроў паходных дым,—
Цяпер жа у спісках ваенкома
Лічуся я салдатам запасным.

* * *

Не думай
пра мяне, Айчына,
што я не мужны чалавек,
што я не буду верным сынам
жыццё сваё, увесь свой век.

Скажу табе я роднай мовай,
і ты павінна зразумець:
мой лёс, як песня,
ты ў ім слова,
а песні—
без яго не спець!

ДАРОГА

Дарога —
і дружба, і дождж, і вятры,
чаканне і смутак.
Яна не якой-небудзь там паўвярсты
а тысяча сутак.
Мяне яна робіць штораз маладзей
і з дому заве на прадвесні.
Яна, нібы сябар,
а з ім весялей спяваюцца песні.

РУЧЭЙ

Надакучыла плыць ручайку
па мурожнай траве, па пяску.

Ён аднойчы употай рашыў:
— Уцяку ад лугоў і ад ніў.

Я сабе аднаму паслужу,
мне ніхто не ўстановіць мяжу.

І напрамак узяў нацянькі,
ад шумлівай і бурнай ракі.

Дзень... Другі... А на трэці змяльчаў
і ў балоце бясследна прапаў.

Як зазнаешся, кінеш людзей,
то загінеш, як гэты ручэй.

* * *

Нехта лісцікі-лапкі
На галінках развесіў,
Вецер цэлым ахапкам
Іх трасе над узлессем.

Колер спелага жыта
Пераймаюць асіны,
Угары над блакітам
Крык чуваць жураўліны.

Дзе ні глянь—ураджаю
Адзначаецца свята.
У маім родным краі
Ходзяць песні па хатах.

Гэта шчасце, што цесна
Ім становіцца ў сэрцах,
І што раніцай весняй
Наша восень здаецца.

Ніл ГІЛЕВІЧ

СЦЕЖКІ

«Тут пахаваны чырвонаармеец. Малышава Валянціна Мікітаўна, 1924 г. нараджэння. Загінула ў барацьбе з фашысцкімі акупантамі 6.06.1944 г.»

Надпіс на абеліску.

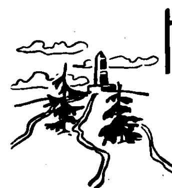

Наперадзе — масцік драўляны стары.
Ручай безымянны — граніца.
Далей—беларускія пойдуць бары...
«Вадзіцель, ці нельга спыніцца?

Магілу мінуць не магу я, браток,
Яна вунь на ўзгорачку, блізка...»
Сцяжынкай іду на пясчаны грудок,
Дзе хвойкі наўкруг абеліска.

Што скажа мне, зроблены дбала нажом,
Узорчаты надпіс на блясе?
Чыя тут на ўзгорку, што быў рубяжом,
Гарачая кроў пралілася?

Да роднае хаты, да мілых прысад
Зямляк мой спяшаўся, магчыма?..
Тут спіць Валянціна...
Савецкі салдат...
Звычайная наша дзяўчына.

Не знаю: чарнявай ці русай была,
Ці стрыжку насіла, ці косы.
Яна за Радзіму жыццё аддала:
Хіба гэта ведаць—не досыць?

Для нас, маладых, засталіся ў лугах
Яе несабраныя краскі,
І белай чаромхі дурманлівы пах,
І сонца гарачыя ласкі.

Для нас засталіся абдымкі вятроў
На ўсіх бальшаках і прасёлках,
І музыка ліўняў, і пошум дуброў,
І свіст перапёлак на золку.

І роздум мяне ахінуў на грудку
Пра тых, каму стукнула дваццаць:
Ці кожны, паклаўшы на сэрца руку,
Байцом бы мог сёння назвацца?

Чаму ж аніколі ніякіх трывог
Не ўбачыш у іншых на твары?
Далей за абіты бацькоўскі парог
Чаму не імкнуцца іх мары?

Над гэтым салдацкім капцом дарагім
Прашу аднагодкаў: праверце,
Ці не зараслі дзе да родных магіл
Сцяжыны— у полі і ў сэрцы!

Рыгор БАРАДУЛІН

НА ВУЧЭННІ

Пад антэнай—вудзільнам сухім —
Тут радыст выклікае Мядзведзіцу,
А Малая з Вялікай—над ім:
Рупіць сёстрам да хлопца прыглядзецца.
Зрэдку знічкай ракета мільгне,
Плашч-палаткі бярозы накінулі.
Мінамёт на ўвесь рот пазяхне,
Папярхнецца лабатаю мінаю.
След дыміцца ў халоднай расе,
Туманы пацягнуў вечар волакам.
Просіць піць перапёлка ў аўсе,
Кліча выйсці з касою на золаку.
Ты не кліч, перапёлка, хлапцоў,—
Не забыліся паху мурожнага.
Клічаш ты не касцоў, а байцоў,
Адрывацца ад справы не можна ім.
Перапёлка, не кліч, пачакай,
Сёння працай заняты пільнаю.
Вось адслужацца хлопцы няхай,—
Парукаюцца зноў з касавільнамі.
Можаш піць ты спакойна прасіць.
Пі расу з цішынёю начлежнаю.
—Піць — касіць,
піць — касіць,
піць — касіць
Песня падае кропляй капежнаю...

Я. А. БЯЛОЎ,
Герой Савецкага Саюза,
генерал-лейтэнант танкавых войск

ПЕРШЫЯ ДНІ

Урывак з кнігі «Служу Савецкаму Саюзу»

Вайна

Як і заўсёды ў суботу, у палкавым клубе паказвалі кінафільм. Жонка мая з дзецьмі пайшла яшчэ раз паглядзець «Аляксандра Неўскага». Сын Жора ішоў аж пяты раз глядзець гэтую гераічную аповесць далёкага мінулага нашай Радзімы.

— А я буду спаць, — сказала маленькая Святланка, але ад мамы не адстала.

У той вечар я заседзеўся ў штабе танкавага палка, якім камандаваў. Раніцай павінна была адбыцца нарада камандзіраў. Рыхтаваўся да яе. Праз акно быў відаць будынак клуба. Заўважыў, як у зале ўспыхнула святло. Значыць, скончыўся сеанс. Заспяшаўся насустрач жонцы. Узяў на рукі сонную дачушку. Жора гойсаў, падскокваў, быццам воін у наступленні, махаў у паветры цацачнай булавой, — відаць, сек нямецкага пса-рыцара.

Сын доўга круціўся ў пасцелі. Сон не браў хлопца. Нарэшце, ён заснуў.

І раптам... Першая прачнулася жонка:

— Яўціхій! Што гэта?..

Па даху нешта шчоўкала, моцна, гучна... Напэўна, біў кулямёт, зверху, з самалёта.

Хутка апрануўся, выбег на двор. Сонца ўставала з-за гарызонту, сыплючы залацістыя прамені. У небе кружыў самалёт. Угледзеў, што на крылах і хвасце яго чарнелі крыжы. Гэта быў фашысцкі бамбардзіроўшчык. А недзе за лесам, у размяшчэнні палка майго суседа палкоўніка Цяпкіна ўзвіўся вогненны слуп. Пачуўся выбух.

«Вайна!» — мільганула ў галаве.

Пабег да штаба. На ганку нешта цямнела. Нагнуўся. У цёмнай лужыне ляжаў чалавек. З-пад вайсковай пілоткі выбілася светлая пасма.

«Капітан Піражкова!»

Гэта была наш зубны ўрач, якую танкісты называлі Машанькай.

Машаньцы было толькі дваццаць тры гады. Месяц назад увесь

ваенны гарадок гуляў на яе імянінах...

Азірнуўся. За плячыма стаялі камандзіры, чырвонаармейцы, схіліўшы галовы. Павольна зняў з галавы шапку.

На гарызонце зноў выбух. Беласток бамбілі варожыя самалёты.

Глянуў на гадзіннік: чатыры гадзіны. Разведка данесла, што паміж Брэстам і Сувалкамі сунуцца вялізныя калоны фашысцкіх танкаў, пяхоты, артылерыі.

Маленькі пакой тэлефаністкі Зоі Муратавай я зрабіў сваім камандным пунктам.

— Я — Воўк, я — Воўк... Мядзведзь, вы чуеце мяне? — дрыжачым голасам бесперапынна клікала Зоя.

Але «Мядзведзь» — штаб дывізіі — маўчаў.

Збянтэжаны, хадзіў я па пакоі. Трэба дзейнічаць самастойна, не чакаючы загадаў камандавання. Але ў гарадку поўна дзяцей, жанчын. Усіх неабходна неадкладна вывезці, ўратаваць.

У дзверы КП пастукалі. На парозе з'явіўся мой Жора, яго сябар Ігар — сын капітана Ляхоўскага і яшчэ трое хлопцаў.

— Мы — дэлегацыя, — звярнуўся да мяне Жора. — Наш піянерскі атрад жадае прыняць удзел у вайне. Выдайце нам зброю.

Я прыняў дэлегацыю сур'ёзна, як дарослых. Пастроіў піянераў і сурова сказаў:

— Слухаць мой загад! Па-першае, загадваю піянерам памагчы вайсковым сем'ям эвакуіравацца да Мінска. Па-другое, усім піянерам — суправаджаць свае сем'і да месца прызначэння. Па-трэцяе, працягваць у тыле вучобу.

Піянеры ўважліва выслухалі загад. Жора гучна, па-вайсковаму, паўтарыў яго, і дзеці выбеглі з пакоя.

А вакол стаяла трывожная, насцярожаная цішыня. Час-ад-часу з'яўляўся нямецкі самалёт, скідваў бомбы або выпускаў кулямётную чаргу і паварочваў назад. Звесткі разведкі былі несуцяшальныя. Немцы рухаліся на нас дзвюма калонамі, утвараючы так званыя абцугі. Часці нашай дывізіі траплялі ў зону гэтых абцугоў.

На маленькім газіку я аб'ехаў гарадок. Людзі скрозь узяліся за рыдлёўкі, каб зрабіць сховішчы.

Раптам з двара клуба, дзе таксама капалі траншэю, даляцеў страшны крык. Павярнуў газік туды... На зямлі, пакрыты шынялём, ляжаў Жораў сябар — Ігар Ляхоўскі. Твар хлопца суровы, быццам чымсьці здзіўлены. Ігар быў мёртвы. Ён загінуў, як воін, на баявым пасту, калі выконваў загад.

Лейтэнант Піліпенка, узводу якога было даручана ахоўваць людзей, што капалі траншэі, далажыў: у лесе з'явіліся чужыя людзі, напэўна, парашутысты. Яны абстралялі траншэю, забілі Ігара і паранілі мясцовага жыхара леснiка Макара.

Неабходна было адразу ж адпраўляць адсюль жанчын і дзяцей.

Увечары, пад прыкрыццём цемры, мы пачалі эвакуацыю. Піянеры памагалі жанчынам узлазіць на высокія грузавікі, падсаджвалі дзяцей, насілі клункі з рэчамі.

Машыны адна за адной выязджалі са штабнога двара і знікалі між дрэў. Мая сям'я ад'язджала апошняй.

— Жадаю табе поспеху! — сказала жонка мне на развітанне і закрыла твар хустачкай. Не вытрымала — заплакала.

На чацвёрты дзень...

Уначы загаварыў штаб дывізіі. Нам загадалі перагрупавацца ў лес, кіламетраў за дзесяць на ўсход ад Беластока, а потым далей, на поўнач.

Танкавы полк рушыў у паход.

Дарогу, якой мы ехалі, увесь час бамбіла варожая авіяцыя.

«Манеўраваць!» — перадаў па радыё ўсім камандзірам танкаў мой загад капітан Чуняк, у машыне якога я ехаў.

Танкі то ідуць павольна, асцярожна прасоўваючыся абочынай, пад дрэвамі, то імчаць па шырокай дарозе з хуткасцю 30 кіламетраў у гадзіну. Так мы дайшлі да Беластоцкага лесу. Першы этап пройдзены ўдала: ніводнага пашкоджанага танка, ніводнага параненага танкіста.

Але наша радасць была заўчаснай. Фашысцкая разведка выявіла нас. Вакол пачаў гарэць лес, рваліся бомбы, трашчалі кулямёты. Загарэўся адзін танк, другі...

Браня распальвалася так, што нельга было сядзець у машыне. Фашысты хацелі знішчыць нас. Танкісты капалі пад танкамі глыбокія акопы. Не прайшла і гадзіна, як увесь полк акапаўся.

А вакол бушаваў агонь. Каля мяне прабегла медзведзяня. Беднае, ратуючыся ад пажару, яно шукала прытулку каля людзей... Крычалі птушкі, па дрэвах скакалі вавёркі. А вось з'явіліся і людзі. Гэта былі жыхары навакольных вёсак, хутароў. Спалоханыя сярод ночы, яны выбягалі на вуліцу ў адной бялізне і кіраваліся на ўсход, туды, дзе не было фашысцкіх танкаў, бомбаў. Людзі ішлі і ішлі, — параненыя, абпаленыя агнём, з дзецьмі на руках. Да мяне падбегла жанчына з дзяўчынкай-падлеткам. Левая рука дзяўчынкі матлялася, быццам пуга.

— Родненькі, вазьміце нас з сабой, вазьміце! — прасіла жанчына.

— Кладзіся! — толькі паспеў крыкнуць я, як выбух накрыў нас.

Пасля я ўбачыў жанчыну. Яна ляжала побач, прытуліўшыся да зямлі. Раптам усхапілася:

— Тамара! Дачушка! Тамара! — клікала маці.

Але ў адказ толькі рэха адгукалася ў лесе: «... р-ра-а!... ра-ра-а!»

Воддаль, між дрэў, я зноў убачыў групу людзей, якія ішлі, ледзь перастаўляючы ногі.

— Абухоўскі! — загадаў я свайму намесніку, — пасадзі іх на грузавік і хутчэй вывезі з лесу.

— Таварыш кампалка, але ж у нас усяго два грузавікі... — спрабаваў запярэчыць Абухоўскі.

— Выконваць загад! — паўтарыў я, і раптам заўважыў танк. Ламаючы дрэвы, ён імчаў да нас.

— Не наш... нямецкі, — прашаптаў нехта з танкістаў.

Сапраўды, танк быў не наш. На яго чорнай брані бялелі фашысцкія крыжы. Але вораг паводзіў сябе дзіўна: гармата не страляла, з люка вадзіцеля звісала белая анучка.

«Правакацыя... А мо' перабежчык?» — мільганула ў галаве. Загадаў не страляць. Калі танк спыніўся, з яго выскачыў... маёр Зайчанка — начальнік штаба палка Цяпкіна. Гэта было нейкае дзіва: савецкі камандзір у фашысцкім танку!

Маёр ледзь трымаўся на нагах, яго твар быў скрываўлены. Ён сабраў апошнія сілы, каб расказаць гісторыю, якой на чацвёрты дзень вайны цяжка было даць веры.

... Танкісты Цяпкіна стаялі ў раёне Сакулкі. Некалькі разоў яны хадзілі на ворага. Узрываліся варожыя танкі, падалі фашысцкія салдаты, у небе гарэлі самалёты з чорнымі крыжамі, а вораг наступаў і наступаў...

Сувязь з дывізіяй была парушана. Камандзір палка хваляваўся, лаяўся. Нарэшце, загадаў:

— Маёр Зайчанка! Правяцеся на танку да Сакулак. Паспрабуйце адшукаць штаб дывізіі.

І маёр паехаў. За кулямётам сядзеў камандзір сувязі капітан Харанкоў. На ўзлессі спыніліся. Здзівіла цішыня. Уперадзе ляжала поле. Шумела збажына. Выйшлі з машыны. Захацелася паляжаць, крыху паспаць, ужо ж двое сутак не зводзілі вачэй... Раптам загрукацела, і з лесу выскачылі варожыя танкі.

«Пяць, шэсць...» — лічыў Зайчанка збялелымі губамі. — «Хочуць узяць жывымі!» — зразумеў маёр і ў адчаі выхапіў з кішэні гранату.

З аднаго танка выскачылі чатыры гітлераўцы і кінуліся да савецкіх камандзіраў. Маёр кінуў у варожы гурт гранату, крыкнуў: «Харанкоў, за мной!» і рынуўся да машыны. Не заўважыў, як ускочыў у танк, і толькі калі пралез на месца механіка-вадзіцеля, убачыў, што капітан Харанкоў ляжаў пасярод поля мёртвы: напэў-

на, застрэліўся, калі гітлераўцы хацелі схапіць яго. «Бывай, дружа...» — прашаптаў Зайчанка і націснуў на рычаг. Танк ірвануўся з месца і выскачыў з варожага акружэння.

Вось так маёр Зайчанка трапіў не ў штаб дывізіі, а ў наш полк.

Пакуль мы слухалі расказ Зайчанкі, загаварыў штаб дывізіі. «Перагрупавацца на захад ад Гродна...» — расшыфраваў Чуняк радыёграму камандзіра дывізіі генерала Барзілава.

Значыць, генерал жывы, штаб дзейнічае! Гэтая вестка ўзняла настрой. За дзесяць мінут сабраліся ў дарогу. Нашы танкі памчаліся на Гродна.

Спыніліся ў лесе, паблізу горада. Праз лісце дрэў быў відаць серабрысты Нёман. Рака быццам замёрла: ні парахода, ні чаўна. Старадаўнія цэрквы блішчалі на сонцы золатам купалоў. У Гродна ўжо былі немцы.

Што ж рабіць далей? Чамусьці зноў замоўк штаб дывізіі.

— Сініца! Сініца! Я — Воўк. Чуеш мяне? — крычыць у эфір Зоя Муратава.

Штаб не адказвае.

Паслаў дзве «трыццацьчацвёркі», каб звязаліся са штабам дывізіі. Мінула гадзіна, другая... Танкі не вярталіся.

— Таварыш Бялоў, дазвольце мне выехаць на пошукі штаба, — папрасіўся Абухоўскі.

— А што, калі і з табой здарыцца бяда?

— Не хвалюйцеся, Яўціхій Амяльянавіч, вярнуся! — прасіўся мой намеснік.

За год, што мы разам працавалі, я вельмі прывык да Міколы Абухоўскага. Гэта быў разумны, адукаваны камандзір. Не хацелася пасылаць яго ў такую рызыкоўную, небяспечную разведку. Аднак іншага выйсця не было.

— Ну што ж, едзь. Жадаю табе поспеху...

Выбралі ўмоўны код для сувязі, і Абухоўскі рушыў.

З разведкі Абухоўскі не вярнуўся. Дарэмна клікала Зоя Муратава:

— Ружа, Ружа-а!..

Абухоўскі-Ружа, знік. Няўжо яго ўзялі ў палон фашысты?

— Ён не дасца... Ці не падарваўся на міне? — прагаварыў капітан Чуняк.

А чэрвеньскае неба быццам зацягнулі хмары. Цэлымі стаямі ляталі фашысцкія самалёты. Яны імчалі з Гродна і на Гродна. Напэўна, набіралі на гродзенскім аэрадроме бомбы і вярталіся бамбіць нашы гарады, вёскі, вайсковыя часці.

А што калі?.. — раптам мільганула думка. Паклікаў камбата Ляхава і сказаў яму:

— Трэба прарвацца да гродзенскага аэрадрома і расстраляць з гармат самалёты, якія нагружаюцца там бомбамі. На заданне пойдуць толькі добраахвотнікі. Аб'яві па ротах.

Праз дваццаць мінут 15 танкаў выстраіліся на ўзлессі. Ля кожнай машыны стаяў экіпаж. Я растлумачыў танкістам заданне.

— Прарвацца да аэрадрома, які, безумоўна, добра ахоўваецца, можна толькі знянацку, з поўнага ходу. А таму ўперад, хлопцы!

Галаўны танк павёў капітан Чуняк. Я сеў побач з ім за кулямёт.

Ніхто з нас тады не думаў, ці вернецца з гэтага небяспечнага паходу. Нас вяла лютая нянавісць да праклятых гітлераўцаў, жаданне адплаціць за смерць таварышаў, родных, за спаленыя гарады, вёскі...

Цяпер мне нават цяжка ўспомніць, як гэта мы прарваліся да аэрадрома і расстралялі з гармат самалёты з чорнымі крыжамі. Але калі заплюшчваю вочы, дык бачу вялізныя варожыя машыны, што развальваюцца, быццам цацачныя, на кавалкі, бачу, як гітлераўцы разбягаюцца па аэрадроме.

Я быў тады нібы ў тумане. Апамятаўся толькі на знаёмым узлессі. Гадзіну назад адправіўся адсюль у бой з 15 танкамі, а цяпер перада мной стаяла дванаццаць. Каля іх — героі-танкісты.

— Таварышы, сябры, гэта наша першая перамога над ворагам, і я ўпэўнены, што не апошняя. Няхай зямля будзе пухам для тых, хто не вярнуўся з баявога задання!

Мы знялі з галоў танкісцкія шлемы.

... Гэта было на чацвёрты дзень вайны.

Танкі на маршы

Выірашылі не спыняцца і ноччу. Наш экіпаж: капітан Чуняк, радыстка Зоя, механік-вадзіцель Сямён Папоў, наводчык Гагаідзе і я.

Адпачывалі па чарзе. Я спаў ля гарматы. Раптам усхапіўся: здалося, нехта плача. Уключыў ТПУ — апарат, з дапамогай якога танкісты размаўляюць паміж сабой. Зоя плакала. Я пачуў размову:

— Не баец ты, а баба, вось хто! — гарачыўся капітан. — Гавары палкоўніку: не пакідаць тут жанчын, усіх у тыл адправіць. Дык не паслухаў, пакінуў... Чуеш, Зойка! Не румзай, і без цябе моташна...

Але Зоя не пераставала плакаць.

— Думаеш, мне паміраць страшна, — гаварыла яна праз слёзы. — І зусім не страшна. Уцякаць ад фрыцаў сорамна... Ну, чаму мы адступаем, чаму? Паглядзі, якія ў нас хлопцы. Героі! Усе ў бой рвуцца, а мы адступаем.

Я ўстаў, падышоў да радысткі. Куды падзеліся ружовыя шчокі прыгажуні Зоі? І доўгую касу, якая спадала аж да пояса, Зоя адрэзала, «каб не перашкаджала ваяваць», як сказала яна ў першы дзень вайны.

Зоя па-дзіцячаму прыхінулася да мяне. Вочы дзяўчыны мімаволі заплюшчваліся. Хоча спаць, зразумеў я. Вось таму і не вытрымала, расплакалася. Так і заснула яна каля прыёмніка, схіліўшыся на маё плячо.

Зоі сорамна было адступаць... А мне хіба не сорамна! Але што зробіш, калі вораг кінуў супраць нас тысячы баявых машын. Яны ідуць суцэльнай лавінай, сталёвымі хвалямі. Фашысцкія генералы не шкадуюць ні баявой тэхнікі, ні людзей, толькі б зламаць нашу абарону.

Але я сэрцам верыў, што поспехі ворага часовыя. Гітлераўцы кінулі ў бой усе свае сілы, спадзеючыся разбіць нас адным маланкавым ударам. Толькі Гітлер праілічыўся. З яго маланкавага ўдару нічога не атрымлівалася. Кожны метр савецкай зямлі яму даводзілася браць цаной вялікай крыві, цаной незлічоных страт...

Раніцай паблізу вёскі Жылічы нас спынілі пехацінцы. Няголеныя твары салдат былі чорныя ад стомленасці і гразі.

— Дзе ваш камандзір? — спытаў я.

— Загінуў... — адказаў сяржант з павязкай на галаве.

— Памажыце, браточкі. Там, каля ракі, немцы нашых акружылі. Трэба выручыць, а ў нас патроны скончыліся, — перапыніў яго другі пехацінец.

Я загадаў даць пехацінцам патроны, гранаты, пасадзіць на танкі і павярнуць назад, да Нёмана, дзе ў няроўным баі змагаўся атрад савецкіх воінаў.

Яшчэ здалёк заўважылі: пяхотная часць праціўніка на барках перапраўляецца на наш, левы бераг ракі.

— Не ведаеце, таварыш палкоўнік, які сёння тэмператур у Нёман? — пачуў я ў шлемафоне голас Гагаідзе, што сядзеў ля гарматы.

— А навошта табе? Ці не хочаш купацца? — спытаў я танкіста.

— О, не! Гэта думаем мы, ці не змерзне немец, калі паплыве, — закрычаў весела Гагаідзе і стрэліў.

Вакол загрымела. Па варожай пяхоце ўдарыў шквал агню. Баркі ламаліся, гітлераўцы падалі ў ваду.

— Ура-а-а-а! — раптам пачулася з ляску.

Адтуль беглі фашысты, іх гнала наша пяхота.

— Ага, д'ябальскі душа, спалохаўся! І табе захацелася Нё-

ман! — крычаў Гагаідзе, а яго гармата біла ды біла па гітлераўцах.

Не прайшло і паўгадзіны, а ніводнага жывога фашыста вакол не засталося.

Дык вось якія вы ваякі! Палахлівыя зайцы! Пачакайце, і ў нас будзе багата зброі, і мы пакажам вам тады, як умеюць ваяваць савецкія людзі!

Бой скончыўся. Гарэлі дрэвы. У паветры лёталі камякі сажы, асядаючы на траву, на голле дубоў, на твары танкістаў.

— Памыцца і пагаліцца! — загадаў я байцам.

А праз гадзіну на лясной сцяжынцы звінела песня:

Полюшко-поле,
Полюшко, широко поле,
Едут да по полю герои,
Эх, да Красной Армии
герои...

Полк імчаў да станцыі Рось. Пехацінцы абляпілі з усіх бакоў танкі. Нашы сілы падвоіліся.

Увечары нас чакала новая радасць: мы сустрэлі штаб дывізіі. Але чаму такі сумны генерал Барзілаў?

— Што здарылася, таварыш генерал? — спытаў я трывожна.

— Дрэнныя справы, Бялоў, мы ў глыбокім тыле. Вакол праціўнік...

Мы прайшліся з Сямёнам Васільевічам па ляску. Вакол усё спярэшчана акопамі. Напэўна, яшчэ два-тры дні назад тут быў пярэдні край, ішоў гарачы бой. Цяпер гэта — глыбокі тыл.

Генерал склікаў камандзіраў. Трэба было неадкладна вырашаць: прабівацца з акружэння, ці пераходзіць да партызан. Суха, коратка Сямён Васільевіч растлумачыў абстаноўку і расказаў, што ўчора ў штаб прыйшоў дзядок. На плячы ён трымаў касу. Залапленая сялянская світка падпяразана вяроўкай, стары капялюш пачарнеў ад часу і поту. Дзядок патрабаваў, каб яго прывялі да самага старшага камандзіра. Калі дзядок убачыў камдыва, ён скінуў капялюш. Разам з ім зляцела і барада. Перад генералам стаяў малады чалавек.

— Дакладваю, таварыш генерал, што па даручэнню абкома партыі я арганізоўваю партызанскі атрад. Прыйшоў прапанаваць і вам, калі хочаце, перайсці ў партызаны, — і «дзядок» зноў надзеў свой капялюш з барадой.

«Дзядок» паведаміў, што ў лясах ужо дзейнічаюць партызаны. Два дні назад зляцеў пад адхон эшалон з варожымі салдатамі і зброяй, а ўчора знік абоз з хлебам, што ішоў у эсэсаўскую часць. Гэта непакоіла фашыстаў, яны пачалі нервавацца.

На адну вёску, дзе, як здавалася гітлераўцам, дзейнічалі партызаны, з самалёта скінулі лістоўкі. «Дзядок» паказаў адну з іх. Там было напісана:

«Смертный казнь будет за каждый вид неповиновения как единичного, так и множественного».

А яшчэ «дзядок» расказаў, што камандуе партызанскім атрадам маладая жанчына — настаўніца, жонка камандзіра Чырвонай Арміі. Яна прыйшла ў атрад з пяцігадовай дачкой і назвала сябе «бабай Ягой».

Супраць мяне сядзеў капітан Чуняк. Ён пабялеў, калі пачуў пра «бабу Ягу».

— Гэта мая Вольга, жонка... — прамовіў ён.

— Чаму ты думаеш, што твая? — спытаў я.

— У час нашага развітання, яна сказала: «Калі не здолею выехаць у тыл, — не прападу. Шукай «бабу Ягу». Я не зразумеў тады яе, а вось цяпер...

Камандзірская нарада вырашыла: прарывацца з баямі з акружэння. У ляску больш заставацца было нельга. Нас заўважылі з самалёта, які кружыўся над самымі верхавінамі. Гэта азначала, што неўзабаве з'явяцца бамбардзіроўшчыкі.

Генерал Барзілаў загадаў ісці на Зельву. Па даных разведкі, сілы ворага там нязначныя, і мы зможам выбіць яго адтуль.

Шлях на Зельву

Абедалі на невялікім хутары. Сяляне выносілі нам на дарогу хто збан малака, хто кавалак сала або гаршчок з гарачай капустай.

— Даражэнькія вы нашы, любыя, ці хутка вернецеся?.. — плакалі жанчыны.

— Можа сярод вас ёсць танкіст Якуб Ахрымовіч? Сынок мой... Ці жывы, галубок... — гаравала калгасніца са стомленым тварам.

Да нас, цяжка абапіраючыся на кіёчак, падышоў дзед. З-пад сівых броваў слязіліся выцвілыя вочы.

— Адыходзіце, значыць, арляняты? — бяззубым ротам прашамкаў ён. — Дрэнна, вельмі дрэнна. Але не бядуйце, хлопцы. На вайне ўсяляк бывае. І мне даводзілася ваяваць. Не глядзіце, што цяпер я такі слабы. Сто шэсць гадкоў маю. Яшчэ з Нахімавым Паўлам Сцяпанавічам Севастопаль ад француза адбіваў... З таго часу і запамятаў мудрыя словы. І вам іх скажу: «Не той дужы, хто мацнейшы, а той дужы, хто разумнейшы». Таму, як будзеце вяртацца назад, дарогай на Берлін, не мінайце хаты дзеда Стася Малашова, добрую чарку пастаўлю, арляняты!..

Мы развіталіся з дзедам, падзякавалі сялянам за абед і рушылі далей. А сташасцігадовы Стась Малашоў яшчэ доўга стаяў каля дарогі і праз слёзы глядзеў нам услед.

І тут наляцелі бамбардзіроўшчыкі з чорнымі крыжамі.

Загарэлася адна «трыццацьчацвёрка», другая... Генерал Барзілаў загадаў рассыпацца па полі, схавацца ў гаях, манеўраваць. Нашы зeніткі білі па самалётах. У небе ўспыхнуў агонь. Гэта загарэўся варожы самалёт. А вось каменем паляцеў на зямлю і другі.

— Ура-а-а-а!

Але мне раптам стала душна.

— Палкоўнік, гарым! — закрычаў Гагаідзе і хутка выскачыў з танка.

Я — услед за танкістам. Не паспелі саскочыць на зямлю, як наш Т-34 раптам падкінула. Узарваўся бак з гаручым. Мы ляглі ў канаву ля дарогі. Толькі цяпер я падумаў: якое шчасце, што з намі не было Зоі! Яна на гэты раз ехала ў машыне з Чуняком.

Але вось самалёты пайшлі на захад. Напэўна, скончыліся бомбы.

З гаёў асцярожна выпаўзлі нашы танкі. Пяць, дзесяць, пятнаццаць, усё, што засталося ад палка.

Гадзіну назад мы выслалі наперад танк старшага сяржанта Спірчанкава разведаць дарогу на Зельву. Вырашылі, пакуль ён вернецца, адрамантаваць пашкоджаныя бомбамі машыны.

«Трыццацьчацвёрка» Спірчанкава вярнулася ўначы. Сяржант быў цяжка паранены, танк вёў малодшы палітрук Каўтун. Адважныя хлопцы не толькі знайшлі дарогу на Зельву, але і знішчылі па дарозе тры варожыя танкі.

А было гэта так. Экіпаж вяртаўся з задання, калі насустрач ім выскачыла пяць варожых машын.

— Хлопцы! — спакойна сказаў Спірчанкаў, — уцякаць ад ворага не ў маім нораве. Прымем бой!

З гэтымі словамі Спірчанкаў павярнуў танк за стог сена, які стаяў пасярэдзіне луга.

— Гэй, фрыцы, пагуляем у хованкі! — весела закрычаў Спірчанкаў, выскачыў з-за стога і закрычаў: — Агонь!

Палітрук Каўтун і камсамолец Васіль Іванчук выконвалі загад свайго камандзіра з маланкавай хуткасцю. Зробіць гармата адзіндва стрэлы, і танк — скок за стог. Вось ён ужо з'явіўся з левага боку, і зноў — стрэл па варожых танках. Потым ён выскачыў з правага боку і зноў — стрэл...

Гітлераўцы ніяк не маглі разлічыць, з якога боку выскачыць танк, і таму разгубіліся. Але ўсё ж адзін іх снарад трапіў у «трыццацьчац-

вёрку» і параніў Спірчанкава. Яго месца адразу ж заняў Каўтун, і гераічны экіпаж працягваў свой «танец» на лузе.

Адзін за адным, быццам запалкі, успыхвалі варожыя машыны. Толькі двум удалося ўцячы.

— Вось што значыць выяваць не колькасцю, а ўмельствам. Залатое правіла, хлопцы! — сказаў генерал Барзілаў, калі Каўтун скончыў расказваць.

Толькі яго слоў ужо не чуў той, хто так умела карыстаўся гэтым правілам у баі. Ён ціха памёр на руках у генерала.

Пахавалі мы камсамольца Спірчанкава ўрачыста, па ўсіх вайсковых правілах, і рушылі ў дарогу.

Ішлі з задраенымі люкамі. Але неспадзявана наш танк зачмыхаў і спыніўся. Што здарылася? Гагаідзе, які вёў машыну, бяссільна схіліў галаву на рычагі.

— Няма гаручага... — прамовіў ціха.

Я адчыніў люк. На дарозе стаялі яшчэ два танкі. Дзе дастаць гаручае? Паблізу нас — чыгуначная станцыя. У бінокль мы ўбачылі цыстэрны.

— Хлопцы, на гэтую справу пойдуць толькі добраахвотнікі. Трэба па-пластунску дабрацца да цыстэрнаў, без шуму зняць ахову і ракетай падаць нам сігнал, — сказаў я танкістам, якія сабраліся каля мяне.

Пяцёра камсамольцаў на чале з Гагаідзе зніклі ў цемры. Марудна цягнуліся мінуты. Ці справяцца хлопцы з гэтым заданнем? Каб не трапілі хаця ў рукі ворага...

І вось неба праразала блакітная стужка. Ракета! Забразгалі гусеніцы. «Трыццацьчацвёркі» рванулся да станцыі.

Каля цыстэрнаў ляжалі два мёртвыя гітлераўцы.

— У станцыйным будынку спяць яшчэ некалькі фрыцаў, — сказаў мне адзін з смельчакоў.

Я сам накіраваў дула гарматы на будынак і даў па ім адзін за адным тры стрэлы. Там, дзе толькі што стаяў будынчак, з'явілася гурба цэглы. А ў гэты час танкісты запраўлялі танкі.

— Вось бы нам нагрузіцца яшчэ і снарадамі! — летуценна сказаў капітан Бандарэнка — мой памочнік па гаспадарчай частцы.

— Можа і пашанцуе, — адказаў я яму.

Танкі рушылі далей. Світала, калі ўдалечыні паказалася Зельва. Так мы сустрэлі першую ліпеньскую раніцу.

Мы твае, Радзіма!

Разведка паведаміла, што ў Зельве стаіць вялікая матарызаваная нямецкая часць.

— Усім камандзірам танкаў падлічыць запас снарадаў і неадкладна паведаміць палкоўніку Бялову, — перадала па радыё мой загад Зоя.

Пяць, шэсць, восем... Мала, зусім мала снарадаў мелі нашы «трыццацьчацвёркі».

Вырашылі мінуць мястэчка. Паімчалі па сцяжынцы, якая цягнулася ўздоўж поля.

Мой танк ішоў уперадзе. У пералеску, што неспадзявана з'явіўся перад намі, замігцела нешта чырвонае. Мо' здалося? Прыгледзеліся. Гэта былі нямецкія аўтобусы.

Узнік план: акружыць пералесак і раздавіць чырвоныя машыны.

— На таран!..

Гітлераўцы, якія сядзелі ў машынах, не паспелі і апамятацца, як былі акружаны і раздаўлены нашымі танкамі.

— Шаснаццаць аўтобусаў, а ў кожным па 15—20 фрыцаў... Нядрэнна на пачатак, — як дзіця, радаваўся капітан Чуняк, аж падскокваючы на адкідным сядзенні.

— І галоўнае, знішчылі іх без адзінага снарада, — дадаў я.

Цяпер кожны снарад мы цанілі так, быццам ён быў зроблены з золата. Наперадзе дзесяткі кіламетраў, праз якія трэба прабівацца з баямі.

Выехалі на шырокую брукаваную дарогу. Страшная была тая

дарога. Танкісты празвалі яе «дарогай смерці».

Падбітыя «трыццацьчацвёркі», гарматы, грузавыя машыны і сотні забітых чырвонаармейцаў. Нядаўна, напэўна, не пазней, як учора, тут ішоў гарачы бой.

Мы выйшлі з танкаў. Усе былі сумныя. Генерал Барзілаў сказаў:

— Таварышы танкісты, пахаваем герояў. Я ўпэўнены, мы яшчэ вернемся сюды з перамогай і збудуем над гэтай брацкай магілай велічны помнік, каб людзі ў вяках зберагалі памяць аб тых, хто аддаў сваё жыццё за свабоду нашай Айчыны.

Непадалёк каля дарогі неўзабаве вырас высокі ўзгорак. Танкісты ўсцягнулі на яго вяршыню разбітую танкетку, і палітрук Каўтун напісаў на ёй: «Смерць нямецкім акупантам!»

Праз два дні мы падышлі да Слоніма. У ляску непадалёку ад гарода вырашылі адпачыць. Танк за танкам даводзілася кідаць па дарозе. У нас не было ні снарадаў, ні гаручага. Застаўся толькі адзін танк, а ў ім — адзін снарад.

Толькі мы паселі, каб з'есці кавалак хлеба, як убачылі: лясок акружаюць гітлераўцы. Іх было шмат, напэўна, цэлы батальён. Я паглядзеў на Сямёна Васільевіча. Твар яго быў спакойны, ні адзін мускул не ўздрыгнуў на ім.

— Будзем трымацца, Яўціхій! — прашаптаў генерал. — У нас ёсць яшчэ снарад.

Я паглядзеў назад. За нашымі спінамі стаялі байцы: чырвонаармейцы, камандзіры, знясіленыя адступленнем, недаяданнем, бяссоннымі начамі. Сярод іх былі параненыя, хворыя. Але на твары кожнага з байцоў я не ўбачыў страху. Эх, каб нам крыху зброі, мы б яшчэ паказалі вам, фрыцы, як умеюць ваяваць савецкія танкісты! Ды зброі ў нас не было.

Але часу траціць было нельга. Фашысты набліжаліся. Між намі і ворагам было метраў дзвесце. Гітлераўцы ўжо заўважылі генеральскую форму Сямёна Васільевіча.

— Рус, здавайс! Генерал, пераходзь да нас! Палкоўнік здавайс! — крычалі яны нахабна.

— Прыгатавáць, таварышы, вінтоўкі, гранаты, пісталеты, усю зброю, — камандаваў Барзілаў. — Будзем стаяць насмерць.

Гітлераўцы акружалі нас усё шчыльней. Адступаць не было куды. Яны не стралялі. Відаць, хацелі ўзяць нас у палон. Не ўдасца!

— Агонь па ворагу! — скамандаваў генерал.

Варожы ланцуг уздрыгнуў, крыху адступіў. Але вось яны зноў пайшлі на нас. Напэўна, зразумелі, што маюць справу з абяззброенымі людзьмі. Паміж намі ўжо заставалася метраў 50, і ў абойме рэвальвера ў мяне адзіны патрон. Я вырашыў пакінуць яго сабе. У галаве калоны стаяў Т-34. Генерал і я — каля машыны.

— Яўціхій, пацалуемся! Прыйшоў наш час... Выпусцім у гітлераўцаў апошні снарад. Гэта будзе сігнал, і мы застрэлімся...

— Агонь па ворагах Радзімы! Страляй, Вася! — загадаў я наводчыку Іванчуку.

— Ёсць! — крыкнуў Іванчук і скокнуў у танк.

Следам за гарматным стрэлам адтуль пачуўся яшчэ адзін стрэл — рэвальверны. Я зразумеў: так скончыў сваё жыццё вясёлы камсамолец, лепшы наводчык палка Васіль Іванчук.

— Раз! — сказаў я.

— Два! — вымавіў Барзілаў і паднёс рэвальвер да сэрца.

Я напружана сачыў за рукой генерала. Вырашыў: мы спусцім куркі адначасова. Я не мог бачыць гэтага разумнага, валявога камандзіра мёртвым...

Палец лёг на курок. Упершыню ў жыцці мая рука задрыжала. У галаве мільганула думка: няўжо няма іншага выйсця? Я закрычаў: «Уперад!» — і пабег. Не азіраўся, але адчуваў, што за мной бягуць воіны.

— Ур-р-ра! Ура-ра!!! — грозна кацілася па ляску.

Ды што гэта? Гітлераўцы пабеглі, палахліва пабеглі!..

Я павярнуў на поўдзень ад

Слоніма, бо ведаў — там балота. Значыць, там няма гітлераўцаў. Мы ішлі доўга, моўчкі, хутка ішлі. Спыніліся на ўзлессі, пакрытым мяккай, быццам шоўк, травой, і толькі тут далі волю сваім пачуццям: хто смяяўся, хто плакаў, прыгадвалі, як пустымі рукамі ўдалося адагнаць батальён да зубоў узброеных гітлераўцаў.

На гэтым узлессі правялі ўвесь дзень. Памыліся ў возеры, пагаліліся, адпачылі!

Нас было зусім мала. Уначы рушылі ў дарогу. Параненых неслі на руках.

Ішлі начамі, а ўдзень адпачывалі ў лесе. Лес і карміў нас. Танкісты аказаліся вопытнымі паляўнічымі. Хутка зрабілі сілкі. Туды траплялі даверлівыя зайцы, птушкі. Паставілі пастку і на вялікую жывёлу. Неўзабаве трапіў дзік. Во было радасці!

Аднойчы мы назапасілі сабе мёду. Справа была пад вечар. Ідзём дрымучымі нетрамі. Бачым — з старога дуба маладое медзведзяня выскачыла. Бяжыць, а за ім пчолы. Ага, відаць, мядзведзю захацелася мёду! І танкісты, вядома, не адмовіліся мёду паспытаць. Адразу з'явіліся добраахвотнікі. Першы ўзяўся за справу Гагаідзе. Ён заматаў сабе твар ручніком і проста кацялком пачаў выграбаць з дупла мёд.

Дваццаць дзён вось так мы ішлі па лясах і балотах. Нідзе ніводнага жылля. Ішлі на ўсход уначы — па зорках, па компасу.

А была і такая ноч, што ледзь не загінулі. Забрылі ў багну. Да світання праляжалі ў балоце. Варухнуцца страшна, каб не зацягнула. Раніцой сустрэлі дзяўчынку гадоў трынаццаці. Спачатку яна спалохалася, а потым узрадавалася:

— Нашы вы, савецкія! А нам гаварылі, што на свеце ўжо зусім чырвонаармейцаў няма...

Павяла нас Марыйка — так звалі дзяўчынку — да сваёй вёскі.

Быццам родных, сустрэлі нас у вёсцы. Накармілі, лазню напалілі. І правадніка далі, які да чыгункі правёў. А там мы ўжо сваіх чырвонаармейцаў сустрэлі.

Здаецца, Захаценічамі завецца тая вёска, дзе ў бурным 1941 годзе жыла Марыйка.

Дзякуй табе, любая дзяўчынка! Ты памагла нам...

Літаратурны запіс С. Чарняк.
Пераклаў з украінскай мовы А. Чаркасаў.

Лётчык-знішчальнік першага класа П. І. Паўлаў.
Фота Я. Кольчанкі.

ТАКІ САВЕЦКІ САЛДАТ!

Рэпартаж

Пачынаецца новы працоўны дзень Радзімы. Шахцёр апускаецца ў шахту, сталявар становіцца ля гарачай печы, хлебароб накіроўваецца ў поле, інжынер садзіцца за чарцяжы, а савецкія салдаты ідуць на заняткі. Па прынятаму чацвёртай сесіяй Вярхоўнага Савета СССР Закону «Аб новым значным скарачэнні Узброеных Сіл СССР» іх стане менш. Вось чаму тым, хто застаецца пакуль у салдацкіх шынялях, трэба загартоўваць і ўдасканальваць сваё баявое майстэрства. Адзіная іх воля і імкненне — аддана служыць сваёй Айчыне, паспяхова здзяйсняць планы роднай партыі.

* * *

На тактычным полі стралковы ўзвод абсталяваў выходную пазіцыю. Намечаны заняткі па баявой стральбе. З раніцы разбіты ячэйкі для стралкоў, пляцоўкі для ручных кулямётаў, камандныя пункты. Салдаты стараюцца адзін перад другім, усе працуюць з агеньком. Задаюць тон камандзіры аддзяленняў сяржанты Макарэвіч і Данабаеў.

Назіраючы, як умела, з захапленнем дзейнічае сяржант Макарэвіч, афіцэр расказвае нам пра яго, пра тое, як ён аднойчы, яшчэ будучы салдатам-кулямётчыкам, праявіў сябе на вучэннях.

Было гэта так. Пад прыкрыццём артылерыйскага агню пехацінцы фарсіравалі раку. Кулямётчыку было загадана застацца на нашым беразе і весці агонь па пунктах «праціўніка». Камсамолец Макарэвіч паспяхова справіўся з гэтай задачай. Стралкі надзейна замацаваліся на беразе, а затым імкліва рушылі наперад. Цяпер кулямётчыку трэба было самому хутка пераправіцца праз раку, не адстаць ад наступаючых, падтрымаць іх агнём свайго кулямёта. Плывучы аўтамабіль, на якім мог бы пераправіцца разам з іншымі салдатамі кулямётчык, «пра-

ціўнікам» быў выведзены са строю.

Як пераправіцца? Калі чакаць пераправы другога падраздзялення, адстанеш ад сваіх. Яфрэйтар паглядзеў навокал, ці няма якіх-небудзь спадручных сродкаў. Блізка нічога такога не было. Праўда, ён ведаў, што вышэй па цячэнню ёсць брод, удалечыні відзён і мост, але шукаць лёгкай пераправы — значыць, адстаць. У баі ж адставаць нельга. Тады Макарэвіч рашае пераплыць раку. Спачатку кулямётчык ішоў па рацэ. Але вось вада ўсё вышэй і вышэй. Надышоў момант, калі заставалася толькі плысці — у адзенні, пры ўсім рыштунку, з кулямётам. Хвалі заміналі салдату, але ён, не азіраючыся, плыў і плыў... Вось і бераг. Ступіўшы на яго, яфрэйтар хутка пабег наперад, схаваўся за кустамі і ў хуткім часе быў там, дзе яго таварышы вялі «бой».

Камсамольцы аднаго з перадавых стралковых аддзяленняў на занятках па агнявой падрыхтоўцы: малодшы сяржант Уладзімір Вавуленка і курсант Юры Глоба.

— Вось які ён, савецкі салдат! — сказаў генерал з залатой зоркай Героя на грудзях. — Наш салдат у вадзе не патоне, у агні не згарыць, у сцюжу не замерзне. Няма для яго ніякіх перашкод!..

З таго часу Макарэвіч нібы пашырэў у плячах, павышэў ростам. Праўда, ён па-ранейшаму сціплы, хоць да першай узнагароды, якую ён тады атрымаў ад генерала за пераправу на рацэ, дадаліся новыя заахвочванні.

... Падзьмуў халодны вецер, неба зацягнулася хмарамі, паваліў густы снег, прысыпаючы ўзрушаную зямлю. Прайшло некалькі гадзін. Мясцовасць, на якой дзейнічаў стралковы ўзвод, на першы погляд здавалася такой, як і раней. Не засталося ніякіх слядоў ад таго, што на працягу многіх дзесяткаў метраў пракладзена траншэя. Цяпер яна старанна замаскавана, абсталявана перакрыццямі.

Самі воіны сціпла ацэньваюць свае справы. Іх штодзённая вучоба, у якой нараджаецца высокае воінскае майстэрства, — гэта і ёсць якраз тое, што мы называем самаадданай працай на карысць Радзімы.

... У небе ўзвіліся і раскрыліся ярка-чырвонымі кветкамі сігнальныя ракеты, і адразу ж, з ходу, набіраючы хуткасць, пайшлі ў атаку танкі. Яны рвануліся да першай траншэі «праціўніка», выціскаючы на снезе шырокія рубчатыя сляды. За танкамі рынулася наперад пяхота. Салдаты імкліва пераадольвалі перашкоды. Наступаць было цяжка. Ногі грузлі ў глыбокіх сумётах, і зверху аблеплівала мокрым снегам. Былі хвіліны, што салдаты зусім знікалі ў снежнай замеці. У гулематораў, у перастуку стрэлаў выразна, не змаўкаючы ляцела працяжнае баявое «ўра!». Пяхота ішла наперад.

Раптам перад невялікай вышынёй па наступаючым узводзе секануў агонь «варожага» кулямёта. Узвод залёг. Але праз некаторы час салдаты правафлангавага ад-

дзялення, хаваючыся ў кустарніку, кінуліся ўбок. Нізка нахіліўшыся да зямлі, яны ўсё далей і далей браліся ўправа. Ні адной хвіліны не страчана дарэмна. Гэта было аддзяленне, якім камандаваў Фёдар Макарэвіч.

Кіраўнік заняткаў, які ўважліва назіраў за яго дзеяннямі, зразумеў задуму сяржанта. Яна заключалася ў тым, каб ударыць па «праціўніку» з фланга.

— Кемлівы камандзір! — сказаў пра Макарэвіча афіцэр.

Аддзяленне адначасова атакавала вышыню. Уперадзе, крыху прыгнуўшыся, бег сяржант Макарэвіч. Не затрымліваючыся, ён лёгка пераадольваў перашкоды, увесь час павялічваючы тэмп руху.

Узвод прадаўжаў наступленне.

Камандзір узвода лейтэнант С. Дземчанка, малодшы сяржант У. Іванкін і радавы Б. Дзюдзікаў праводзяць свайго сябра Петраса Калвайціса (другі злева), **які едзе ў родныя мясціны.**

Ідуць заняткі і ў артылерыстаў. Камандзіра батарэі мы засталі на назіральным пункце ў той момант, калі ён рыхтаваўся да перамяшчэння на новы рубеж. Па яго камандзе батарэя знялася з агнявых пазіцый і накіравалася па ўказаным маршруце.

Умовы для пераходу былі цяжкімі: пасля адлігі падмарозіла, дарогі заледзянелі. Ад вадзіцеляў патрабаваліся вялікія намаганні і майстэрства, каб без затрымкі правезці гарматы.

Нягледзячы на складанасць маршруту, машыны рухаюцца хутка. Па сігналу камандзіра вадзіцелі радавыя Захараў, Пількевіч і іншыя выводзяць свае гарматы на ўказаныя месцы.

Направа займае агнявую пазіцыю разлік сяржанта Міколы Карповіча. Як толькі цягач, крута павярнуўшыся на месцы, спыніўся, артылерысты адчапілі гармату. Машына ідзе ў сховішча, а разлік рыхтуецца да «бою». Наводчык радавы Набіеў устанаўлівае прыцэл, астатнія нумары закопваюць сашнікі. Мёрзлая зямля не паддаецца рыдлёўцы. Тады артылерысты бяруцца за лом і кірку. Усе працуюць з напружаннем, імкнучыся як мага хутчэй падрыхтавацца да стральбы.

Стараюцца і іншыя разлікі. Артылерысты разумеюць, што ў іх справе поспех вырашаюць хуткасць, дакладнасць і зладжанасць. Гэтага ад іх і дамагаюцца камандзіры.

Асабліва прыдзірлівы і патрабавальны да падначаленых сяржант Карповіч. Уся яго ўвага накіравана да наводчыка. Як хутка і дакладна выканае ён свае абавязкі?

Вось Набіеў крыху марудзіць ля вугламера. Секунды ідуць. Набіеў спяшаецца і пачынае круціць махавік паваротнага механізма не ў той бок. Зразумеўшы памылку, воін стараецца выправіць яе, але секундная стрэлка паказвае, што час, якога дамагаецца камандзір, мінуў.

— Разлік, да гарматы! — камандуе Карповіч.

Салдаты хутка становяцца за гармату. Сяржант правярае дакладнасць установак і наводкі.

— Усё правільна, але маруднa, — заўважае ён. — Паспрабуем яшчэ раз.

Зноў разлік ля гарматы. Трэніроўка прадаўжаецца.

— Праверце дзесяць, дваццаць разоў кожны свой рух, — раіць Карповіч падначаленым, — і ўзважце: а можа ёсць магчымасць зрабіць лепш, хутчэй. Падумайце, дзе можна выйграць секунду, паўсекунды...

Камандзір разліку настойліва трэніруе салдат і з кожнай новай камандай з задавальненнем адзначае, што артылерысты цяпер дзейнічаюць спрытней і больш дакладна.

— Сёння мы сэканомілі яшчэ некалькі секунд, — падводзіць вынікі трэніроўкі сержант Карповіч. — А гэта вялікая справа. У баі кожная секунда на ўліку.

Батарэя зноў выстройваецца і пераходзіць на новыя агнявыя пазіцыі, адкуль разлікі пачнуць стральбу. Захоўваючы належныя інтэрвалы, цягачы з гарматамі накіроўваюцца да агнявых пазіцый. Вадзіцелі і артылерысты дзейнічаюць хутка, увішна. Неўзабаве камандзіры гармат дакладваюць аб гатоўнасці да «бою».

Удалечыні паказаліся шчыты, якія дагэтуль былі старанна замаскаваны. Амаль адначасова адкрываюць агонь наводчыкі радавыя Набіеў і Сергіенка. Сержант Карповіч дакладна карэктыруе агонь. Адзін за другім раздаюцца стрэлы.

Абодва наводчыкі за дакладную стральбу атрымоўваюць выдатныя адзнакі.

* * *

Мы расказвалі пра некаторых салдат і сержантаў. А такія ёсць у кожнай роце, у кожнай батарэі. Пасля вучэбнага дня роўнымі стройнымі радамі крочаць салдаты. У прастору нясецца песня, якая славіць нашу Айчыну, родную Камуністычную партыю.

З. КАЛБАСАЎ.

Дарогамі сямігодкі

Сцяпан КУХАРАЎ

ІНЖЫНЕР ПРЫЕХАЎ

Нарыс

1

Яшчэ дрэмле змрок зімовай ночы, а на ўсходзе ўжо выразна забялеўся край неба. Блізка раніца. Ад святла, што льецца з вокнаў хат, з вулічных ліхтароў, на свежым пульхным сняжку, на сінюватай заснежанай сцежцы варушацца жаўтлявыя плямы-цені. Золкі раніішні ветрык увішна варушыць пахучы сняжок-пацяруху. Як знакі ягонай заўзятасці, на сцяжынцы сям-там узніклі вычварныя гурбачкі-перакаты. Курыць мяккі пылок пад нагамі.

У цёплых бацькавых бурках, у лёгкім кароткім кажушку, Віктар спрытна пераскоквае снежныя курганкі, кіруючыся знаёмай сцежкай да калгаснага двара. Хлопец стараўся прыйсці на працу рана, каб самому бачыць, як пачнецца працоўны дзень у майстэрні. Але і на гэты раз у варотах ужо стаяў, шырока ўсміхаючыся, плячысты, у зашмальцаванай паддзёўцы трактарыст Васіль Паўлючкоў.

— Здароў, Віктар Васільевіч! — першы прывітаўся з інжынерам Паўлючкоў і моцна, з усяе сілы, пацiснуў цёплую, ужо агрубелую ад частага дакранання да жалеза Віктараву руку.

— Добрай раніцы, — адказаў на прывітанне Віктар, пажартаваўшы: — Як ні стараюся ўстаць рана, а вы ўсё ж раней. Мажліва, і дадому на ноч не хадзілі, Васіль Васільевіч?

— Чаму ж, хадзіў, — ідучы па цаліку побач з інжынерам, гаварыў Паўлючкоў. — Як заўсёды, адмахаў сваю норму — тры кіламетры. — Ён азірнуўся і заўзята ўсклікнуў: — Вунь і Краснецкі, і Пашэда, і Вольскі... Усе сёння раней збіраюцца. Нікому не хочацца ў такія дні асарамаціцца!..

Паўлючкоў паправіў шапку-аблавушку, расправіў плечы і з непрыхаванай урачыстасцю прамовіў:

— Мы, таварыш інжынер, думаем так: паколькі ў Маскве на пленуме ЦК роднай партыі ішла вялікая гаворка пра нашага брата-механізатара, нам трэба, як ніколі, пастарацца па-ўдарнаму... Хочацца, каб наш трактар іменна ў гэтыя дні выйшаў з майстэрні!..

— Гэта добра, Васіль Васільевіч, — ажывіўся Віктар, прыспешваючы крок. — Вельмі добра.

Паўлючкоў з сябрамі накіраваўся ў механічны цэх, дзе на рамонце стаяў яго трактар «ДТ-54», а інжынер пакрочыў у кузню.

Інжынеру прыемна, што людзі стараюцца. Робяць усё, што ад іх залежыць, каб своечасова і дабраякасна падрыхтаваць тэхніку. З раніцы да вечара, не зважаючы на марозы і завірухі, завіхаюцца на рамонце. Падахвочваюць адзін аднаго. Робяць з душой, са шчырасцю.

— Як настрой, Васіль Іванавіч? — спытаўся інжынер зваршчыка Сібілёва.

— Настрой добры, Віктар Васільевіч, — узняўшыся, загаварыў зваршчык. — Раней давялося б з гэтай работай ехаць у РТС а зараз, як бачыце, умомант зварыў. Як, не блага?

— Зусім нядрэнна.

— Пакуль Віктар абышоў усе свае цэхі, дык і дзень скончыўся. Цяпер можна было б адправіцца дадому, але ўспомніў, што ёсць справа да старшыні, і пакрочыў у кантору.

... Прыгадалася пагожая асенняя раніца 1959 года, калі Віктар прыехаў у Яроміна, як сустрэлі яго ў першы дзень на новым месцы. І старшыня калгаса Мікалай Пятровіч Хаванскі і механізатары віншавалі Віктара з новай адказнай пасадай, зычылі яму шчасця на самастойным шляху.

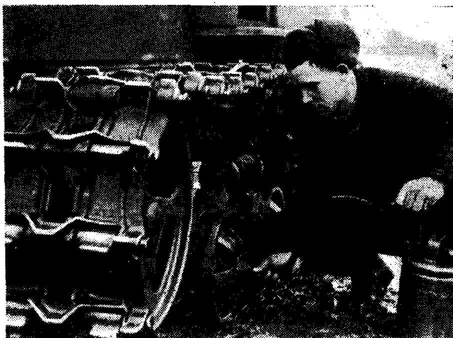

Калгас набыў яшчэ адзін новы трактар — магутны «ДТ-54». Інжынер даверыў яго аднаму з лепшых маладых трактарыстаў Аляксею Арлову. Работу на новай машыне Аляксей пачаў са змазкі ўсіх вузлоў.

Трымаючы рукі ў кішэнях прасторных штаноў-галіфэ, злёгку ўсміхаючыся аднымі куткамі поўных румяных вуснаў, старшыня гаварыў:

— Калгас наш не бедны, мы маем магчымасці цяпер мець свайго інжынера-механіка. Ваша найпершая задача ў тым і заключаецца, каб уся наша багатая тэхніка дзейнічала на ўзроўні, — ён зрабіў шырокі жэст рукой, паказваючы на ладны, абнесены агарожай пляц двара, дзе стаялі і трактары, і аўтамашыны, і камбайны, і паблажліва дадаў. — Вось ваша поле — дзейнічайце!

У той жа дзень з выпадку прыезду маладога інжынера ў кузні ішла гаворка:

— Новага інжынера прыслалі, — як звычайную вясковую навіну паведаміў нехта з малатабойцаў.

— То цяпер, можа, больш дзе чаго дастане, — сказаў малады трактарыст, які заглянуў пад гэты час у кузню. — Няма адхлання з гэтымі запчасткамі...

— А хіба наш Поліх-брыгадзір меншы спрыт у гэтай галіне мае, — падаў голас стары каваль Андрэй Якаўлевіч. — Чалавек ужо зубы з'еў, ездзячы па ўсіх гэтых «снабах»...

— Дзівакі! — крыкнуў маладзейшы з кавалёў Сяргей Марозаў. — Вы ж забыліся, што інжынер — не экспедытар. Інжынер на тое і пасылаецца ў калгас, каб памагчы нам усю нашу складаную тэхніку пусціць на поўны ход, каб падкаваць нас, калгасных спецыялістаў, як кажуць, на ўсе чатыры нагі. Вось для чаго нам патрэбны інжынеры!..

2

На асцярожны стук у дзверы з кабінета старшыні пачулася:

— Хто там? А, Віктар Васільевіч, заходзь, заходзь, не саромся, — Мікалай Пятровіч, ідучы насустрач, працягнуў інжынеру абедзве рукі і гаварыў, ківаючы галавой. — Не гожа гэтак, брат, не гожа. Ужо скора паўгода, як жывеш у Яроміне, а смеласці малавата. Ты, брат, прывыкай. Нашы яромінцы не любяць ціхіх, сарамяжлівых. У нас, брат, людзі— арлы. Самі не спяць і другім зяваць не дадуць. Заўсёды, калі што якое, ідзі ў любую хвіліну дня і ночы. Дзверы адчыняй усюды насцеж!

Пасадзіўшы Віктара побач з сабой, старшыня цёпла ўсміхнуўся сваёй харошай, сяброўскай усмешкай (Мікалай Пятровіч, напэўна, у два разы старэй за Віктара) і пачаў распытваць пра справы, пра жыццё-быццё. Віктар таропка, чамусьці хвалюючыся, расказваў.

Старшыня ківаў у знак згоды галавой, збоку пазіраючы на хлопца-інжынера, і было бачна, што ён задаволены ім. Яму падабалася тая адкрытасць і шчырасць, з якой Віктар бярэцца за справу, тая няўрымслівасць, якая свяцілася ў яго шэрых, удумлівых вачах.

— Ну, а як наконт падшыпнікаў? — раптам спытаў старшыня, і Віктару здалося, што ў старшынёвых прыжмураных вачах бліснула хітрынка-насмешка.

«Эх ты, гора-інжынер, нават звычайнага падшыпніка не прыдбаеш!..» — варухнулася трывожная думка.

— Так, Мікалай Пятровіч, патраціў два дні і ўсё дарма, — Віктар зачырванеўся, нібы школьнік.

— Нічога, як-небудзь знойдзем, — спакойна прагаварыў старшыня. — Запчасткі — праблема, якая ўжо вырашаецца. Пасля гэтага пленума ЦК партыі забеспячэнне запаснымі часткамі будзе арганізавана па-новаму. А пакуль што скажы механіку, няхай з'ездзіць да суседзяў, у «Перамогу», яны пазычаць пару падшыпнікаў. Я дамовіўся.

— Мікалай Пятровіч, — усхапіўся Віктар. — Мы ж многае можам рабіць сваімі сіламі. У нашай майстэрні. Нам яшчэ б нажыць хутчэй адзін такарны станок ды новую майстэрню пабудаваць!..

— Наконт майстэрні гэта ты правільна, — уздыхнуў старшыня, прайшоўся сюды-туды па кабінеце,

Інжынер-будаўнік Пётр Маркавіч Чэпікаў (у цэнтры) і брыгадзір комплекснай брыгады Макар Ільіч Касянкоў знаёмяць Віктара Шувалава (справа) з планам будаўнічых работ у калгасе.

потым спыніўся ля Віктара, даверліва паклаў яму руку на плячо і ўпэўнена сказаў: — Майстэрню, Віктар Васільевіч, пабудуем такую, што не сорамна будзе яе і паказаць. Ты ж ведаеш, што праўленне вырашыла той пачаты будынак, непадалёк ад калгаснага двара, дзе думалі раней коней ставіць, аддаць пад майстэрню...

— Дык я пра тое, што трэба хутчэй будаваць яе, каб хоць к наступнай зіме механізатары дзякуй сказалі.

— А гэта ты ўжо і сам на свайго калегу інжынера-будаўніка націскай,—хітраватая ўсмешка зноў мільганула на паўнаватым дабрадушным твары старшыні. — Дарэчы, ты з нашым Пятром Маркавічам пазнаёміўся як мае быць? Вы сустракаецеся, раіцеся?..

— Вядома... Мы знаёмы, — нясмела і разгублена адказаў Віктар. Яму было неяк няёмка перад старшынёй-камуністам, перад самім сабой за тое, што за гэтыя чатыры месяцы працы ён не пазнаёміўся бліжэй з інжынерам па будаўніцтву, якога ў вёсцы, відаць, шчыра паважаюць. Вядома, Віктар з ім сустракаецца, Пётр Маркавіч нават не адзін раз быў у іх на сядзібе, дзе Віктараў бацька, адстаўны афіцэр, будуе дом. І Віктар і нават яго бацька здзіўляліся

той прафесійнай упэўненасці, з якой Пётр Маркавіч даваў ім парады. Здаецца, для Пятра Маркавіча няма нічога складанага і няяснага. А вось у Віктара, у яго працы, яшчэ столькі цяжкасцей, столькі пытанняў, на якія ён сёння не можа даць ясны адказ!

Ну, і хітры ж гэты Мікалай Пятровіч. Толькі крадком, як кажуць, краем вока зірнуў на Віктара, і ўжо хлопец ўвесь у яго, як на далоні.

— Добра! — сказаў старшыня і запрасіў Віктара да стала, заваленага рознымі брашурамі, паперамі, картамі-схемамі. — А цяпер выкладвай, з чым прыйшоў?..

Віктар звыклым рухам рукі прыгладзіў пышныя цёмныя валасы, кашлянуў у кулак і паклаў перад сабой дробна спісаны ручкай-самапіскай лісток, старанна разгладзіў яго.

— У мяне ёсць сякія-такія думкі, — усё больш пераадольваючы няпрошанае хваляванне, загаварыў малады інжынер. — Гэта перш за ўсё думкі, якія падказаны прамовай Мікіты Сяргеевіча Хрушчова на нарадзе энергетыкаў краіны.

— Цікава. Цікава, — Мікалай Пятровіч падсунуўся бліжэй да інжынера, нарыхтаваўшыся ўважліва слухаць яго.

— У нашым калгасе, вядома, электрычнасць ужо трывала ўвайшла ў быт калгаснікаў, — усё больш ажыўляўся Віктар. — Электрычная лямпачка свеціць ва ўсіх дамах. У калгасных людзей — радыёпрыёмнікі, тэлевізары, электрапрыборы. Электрычнасцю на фермах пампуецца вада, здрабняюцца кармы; у майстэрні электрычнасцю прыводзяцца ў рух станкі, у кузні — кавальскія мяхі. Вы ж ведаеце, у нас цяпер 45 электраматораў, амаль усе яны дзейнічаюць. І тым не менш — электрыфікацыя самае, я лічу, надзённае, яшчэ не вырашанае пытанне.

— Цікава, — узняў крутыя бровы Мікалай Пятровіч, а потым пільна ўгледзеўся ў твар Віктара, які цяпер нагадваў заўзятага вясковага хлопца-камсамольца.

— Я агледзеў нашы матары, — Віктар гаварыў ужо больш спакойна, узважваючы сказанае. — Пабываў у будынках, пацікавіўся, як зроблена электраправодка, і павінен сказаць, што нашы электрыкі — зусім безініцыятыўныя людзі. Гэта іх недагляд, што амаль усюды электраматоры не закрыты, на шчытках няма ахоўнікаў. Шмат дзе папсавалася электраправодка. А вазьміце такую рэч, як эканомія электраэнергіі. Прайдзіцеся днём па фермах, і вы ўбачыце, як на двары, на слупах, гараць электрычныя ліхтары. Здаецца, дробязь, а ўрэшце набіраюцца вялікія страты. Вазьміце далей — водазабеспячэнне. На кароўніках зімою, у часе вялікіх марозаў, вада ў трубах замярзае, і паілкі выходзяць са строю. Трэба, Мікалай Пятровіч, прымаць тэрміновыя меры!..

— Згодзен, брат, згодзен, — задумліва прагаварыў старшыня і змоўк, нібы збіраючыся з думкамі. Потым рашуча ўзяў за плечы Віктара, цёплым позіркам акінуў яго шчуплаватую постаць і шчыра дадаў: — Прыходзь, брат, на выязное праўленне. Я думаю, што збярэмся там у вас, у майстэрні, дамовімся аб усім больш канкрэтна. Добра?

— Добра. Абавязкова трэба сабрацца!..

Віктар у добрым настроі, узрушаны і чамусьці крыху разгублены, выйшаў з кабінета старшыні. Ужо ў калідоры заўважыў, што трымае ў руках сваю рыжую шапку-вушанку. Рыўком насунуў яе на галаву і паімчаўся хутчэй у клуб. Там, напэўна, ужо сабралася моладзь на рэпетыцыю.

Камсамольцы на чале са сваім новым важаком Віктарам Шувалавым рыхтуюць невялічкі мастацкі канцэрт — кампазіцыю: «Шчасце калгаснага Яроміна».

У дарозе зноў прыгадалася яшчэ многае з таго, што сёння хвалюе калгаснага інжынера. Узяць хоць бы тое ж пытанне тэхнічнага агляду машыннага парку. Вострая

і надзённая праблема. Тэхнікі ў калгасе многа. Толькі трактароў 15 ды камбайны, ды сеялкі, ды малатарні, а потым жа аўтамашыны, цегачы, розныя карманарыхтоўчыя машыны. Вялікі машынны парк патрабуе гаспадарскіх адносін да яго.

А ў калгасе пакуль што да тэхнікі адносяцца па прынцыпу: «Едзь, пакуль вязе». Пра тэхнічны агляд трактарыст успамінае тады, калі яго машына ўжо стане і ані з месца.

Віктар, праўда, дабіўся сякога-такога пералому, але яму даводзіцца яшчэ не лёгка. Малады інжынер наважыў арганізаваць догляд тэхнікі па-новаму, як рэкамендуе перадавая навука і практыка: трактары ставіць на прафілактыку на аснове расходу паўнай нормы гаручага.

Віктар упэўнены, што трактарысты падтрымаюць яго ініцыятыву і з 1960 года ўсім будуць уручаны кніжкі, па якіх будзе бачна, калі каму трэба рабіць тэхнічны агляд.

... У клубе ўжо было поўна моладзі. Іграў духавы аркестр. На сцэне сталі ў яркіх святочных уборах харысты. У прасторы, залітай электрычным святлом, луналі словы песні, складзенай мясцовым паэтам, аб тым, якія цудоўныя людзі жывуць у Яроміне.

Віктар расхінуў свой кажушок, зняў шапку-вушанку. Накіраваўся да хлопцаў, якія ўселіся на крэслах у зале. Пасля рэпетыцыі, вядома, яны ўгавораць «начальніка духавікоў» Косцю Кускова на якую пару танцаў.

У карагодзе дзяўчат на сцэне Віктар адразу прыкмеціў чарнявую галоўку сваёй жонкі. «А гэты вяночак да твару Галі, яна ў ім, як дзяўчынка», — падумаў ён, і ў сэрцы разлілася прыемная цеплыня.

Галя, тая самая дзяўчына, з якой Віктар шэсць гадоў перапісваўся, прыехала ў калгас следам за ім. На новым месцы жыцця справілі вяселле.

Якраз пад гэты час у Яроміне пачалі ствараць калгасны музей, і Галя з уласцівай камсамолцы

Нядаўна ў Яроміне створаны калгасны краязнаўчы музей. Загадвае ім мясцовы старажыл заслужаны настаўнік школ БССР Рыгор Васільевіч Сазоненка, а работу метадыста ўзяла на сябе Галя Шувалава, жонка Віктара.

энергіяй узялася дапамагчы настаўніку-пенсіянеру Рыгору Васільевічу Сазоненку сабраць экспанаты.

Віктар задаволены, што Галя знайшла сабе занятак на новым месцы — яна працуе метадыстам у калгасным музеі.

3

Наш час такі, што тэхніка, навука сталі надзённай неабходнасцю ўсіх людзей. Тэхніка прыйшла і ў вёску. Новыя сучасныя машыны сталі надзейнымі сябрамі калгасніка.

Яму, калгаснаму інжынеру, выпала вялікая, пачэсная роля арганізатара і прапагандыста тэхніч-

ных ведаў, якія так неабходны цяпер кожнаму, хто стаіць ля машыны...

Віктар разумее, вядома, сваю ролю, свае задачы. Інакш не прывёз бы ён разам з дыпломам выпускніка Беларускай сельскагаспадарчай акадэміі трохпудовы чамадан, напакаваны тэхнічнай літаратурай. Інакш не рыхтаваўся б ён да сваіх першых заняткаў так заўзята і з такім захапленнем. Ён не раз выступаў перад студэнтамі, рабіў даклады, абараняў дыплом, але так не хваляваўся, як цяпер, І гэта зразумела. Яму хацелася заахвоціць людзей, паказаць ім у машынах тое, чаго яны не заўважылі, хоць ужо гады пражылі каля іх.

Больш таго, інжынер ведае, што гэтыя людзі, механізатары, у якіх пакуль што недастатковыя тэхнічныя веды, узяліся сёння за вырашэнне небывалых задач. Толькі адна лічба дае яскравае ўяўленне аб тым працоўным гераізме, які праяўляюць яромінцы, штурмуючы рубяжы сямігодкі. У сацыялістычных абавязацельствах, прынятых усімі калгаснікамі на 1960 год, запісана: атрымаць на сто гектараў ворыва па 103 цэнтнеры свініны — у пяць разоў больш, чым атрымана летась. Гэта лічба, якая спачатку планавалася на апошні год сямігодкі. Вось на што здольны нашы людзі, якім родная партыя дала магутныя крылы ініцыятывы!

Па ўсіх паказчыках яромінцы вырашылі сямігодку выканаць за 5 год. У іх такі закон: чалавек — свайму слову гаспадар.

А механізатары, як вядома, заўсёды былі, ёсць і будуць — на пярэднім краі. Яны — заслужаныя гвардзейцы палёў.

Яромінскі калгас, што непадалёк ад Гомеля, смела пракладае на вачах усіх суседзяў прамую і ясную дарогу ў заўтрашні дзень, асветлены прамяністым сонцам камуністычнай будучыні.

Сярод тых, хто ідзе ў радах разведчыкаў заўтрашніх далячынь, малады інжынер — камсамолец Віктар Шувалаў. Са сваімі ведамі, што набыў у сценах акадэміі, з шчырым, адкрытым сэрцам ён прыехаў у калгас і аддае справе ўсю гарачыню юнацкай душы, увесь задор маладосці.

Характэрная рыса ў яго характары — гэта нястомныя пошукі, гарачае імкненне аблегчыць працу людзей, дапамагчы ім здзейсніць велічныя планы сямігодкі.

Яшчэ неяк увосень, разгаварыўшыся з трактарыстам Іванам Вольскім, Віктар даведаўся, што той па прыкладу варонежскага механізатара апрацоўваў 102 гектары кукурузы, і ў інжынера нарадзілася думка — стварыць сёлета два комплексныя звяны па вырошчванню кукурузы. Плошча пад гэтай культурай павялічыцца больш як у два разы і складзе 400 гектараў. Віктар падлічыў, што летась трактарыст Іван Вольскі са сваім напарнікам сэканомілі тры тысячы працадзён. Няцяжка ўявіць, якая будзе выгада калгасу, калі ў комплексных звеннях усё будзе зроблена так, як патрабуе передавая агратэхнічная навука. Інжынера падтрымалі і праўленне, і камуністы, і камсамольцы калгаса.

У зімовыя дні механізатары не толькі рыхтуюць тэхніку да вясны. Яны вучацца. Адзін раз у тыдзень увечары звеннявыя-трактарысты Іван Вольскі і Кастусь Пашэда, іх зменшчыкі-напарнікі і сябры — слухаюць лекцыі, якія чытаюць ім Віктар Шувалаў і аграном Аляксандр Шэхтман. Механізатары вывучаюць вопыт Манукоўскага, каб самім вясною правесці сяўбу па-новаму. Інакш нельга: комплексныя звенні ўзялі высокія абавязацельствы: вырасціць і ўбраць механізаваным спосабам 400 гектараў кукурузы і 300 гектараў бульбы, заваяваць высокі ўраджай гэтых культур.

На занятках можна бачыць, як паміж маладым выкладчыкам і слухачамі разгараюцца спрэчкі, як павялічваецца узаемная цікавасць да тэхнікі. І гэта не дзіўна: у маладога выпускніка свежыя тэарэтычныя веды, а ў яго слухачоў — багатая практыка.

Звычайна сваю лекцыю-расказ Віктар Шувалаў стараецца ілюстраваць: ён прыдбаў патрэбныя таблiцы і схемы, дамогся, каб на кожных занятках дэманстравалі спецыяльныя тэхнічныя фільмы.

Заняткі, як правіла, праходзяць жыва і цікава. Слухачы задаюць шмат пытанняў, дзеляцца думкамі. Асабліва актыўнічаюць звеннявыя. Іх цікавіць кожная дробязь, якая датычыць механізацыі работ па вырошчванню кукурузы. І вельмі важна, што механізатары не проста цікавяцца тым ці іншым пытаннем, яны разам з інжынерам думаюць, як яго лепш вырашыць, як знайсці бліжэйшы шлях да мэты.

Нядаўна пасля размовы аб механізацыі сяўбы кукурузы да інжынера падышоў трактарыст Іван Вольскі.

— Віктар Васільевіч, — звярнуўся ён да Шувалава, — ёсць у мяне адна прапанова. — І механізатар выклаў свой план наконт таго, каб разам з сяўбой праводзіць хімічную апрацоўку глебы — вельмі надзейная гарантыя ад пустазелля...

— А гэта ты вычытаў дзе ці сам надумаў? — запытаўся інжынер.

— Можа дзе пра гэта і напісана, — крыху збянтэжыўся звеннявы. — Але я сам да гэтай думкі прыйшоў. Гэта ж зусім проста. Пры сеялцы прымацаваць бачок і разам з насеннем апырскваць глебу хімікатамі.

Івана Вольскага падтрымалі ўсе: і інжынер і сябры-механізатары. Знайшла агульнае адабрэнне і яго прапанова наконт таго, каб на сяўбе абыходзіцца без мернага дроту. Яго замяніць няхітрая канструкцыя з пруткоў пры сеялцы. Сёлета ўпершыню вырашана ўсю сяўбу кукурузы правесці выключна сеялкамі, апрацоўку міжраддзяў, уборку і сіласаванне — таксама механізаваным спосабам. Механізатары сваімі сіламі (у двух звяннах 10 чалавек) зробяць тое, чым былі заняты сотні калгаснікаў.

Інжынер Віктар Шувалаў (злева) **вядзе заняткі на курсах механізатараў. Але і тады, калі заняткаў няма, ён заўсёды гатовы памагчы калгаснікам. Вось ён адказвае на пытанні трактарыста Васіля Паўлючкова, якія ўзніклі пры чытанні ім новай кнігі аб сельскагаспадарчых машынах.**

Фота А. Дзітлава.

Прайшло каля пяці месяцаў, як у калгас імя Сталіна прыехаў малады інжынер. Ён яшчэ, вядома, мала зрабіў. Не паспеў чалавек, як кажуць, яшчэ добра агледзецца, але ўжо знайшоў сваё месца ў вялікай сям'і калгасных спецыялістаў, правільна вызначыў сваю ролю арганізатара тэхнічнага ўзбраення калгаснай вытворчасці.

Сціплы і працавіты, Віктар турбуецца ў майстэрні, на жывёлагадоўчых фермах — там, дзе рыхтуецца заваяванне новых рубяжоў, якія належыць узяць яромінцам у другім годзе сямігодкі. Яго можна стрэць і ля трактара, які толькі што праходзіць абкатку пасля рамонту, і ля станка, побач з токарам, які атрымаў новае заданне і не можа сам як мае быць разабрацца. Яго поўнасцю захапіла ў свае абдымкі тэхніка, яму хочацца давесці яе да ладу.

Віктар не адчувае стомы. У яго добры настрой. Яму лёгка ісці, — побач шмат сяброў. З ім крочыць Галя — любімая спадарожніца.

Калгас імя Сталіна Гомельскага раёна.

Гары, камсамольскі аганёк!

УКЛАД АЎТАЗАВОДЦАЎ

Расказ камсорга аддзела галоўнага энергетыка Мінскага аўтазавода Веры Жаўцянковай

Месяцы са два таму назад на нашым заводзе можна было наглядаць такі малюнак. Па цэхах і аддзелах хадзілі са скруткамі пад пахай камсамольцы і наклейвалі то тут, то там невялічкія рознакаляровыя плакаты, надрукаваныя на звычайнай газетнай паперы. Аб чым гаварылася ў плакатах? Вось некаторыя з іх: «Таварышы аўтазаводцы! Беражліва выдаткоўвайце электраэнергію! Памятайце: аднаго працэнта сэканомленай электраэнергіі па заводу дастаткова для выпрабу 30 аўтамабіляў». «Бярыце прыклад са сталявараў стальцэха, якія кожны квартал эканомяць па 200 тысяч кілават-гадзін»...

Пра тое, што трэба эканоміць электраэнергію, мы гаварылі і раней, і не адзін раз. І не толькі гаварылі, але і сёе-тое рабілі. У першым годзе сямігодкі завод сэканоміў некалькі мільёнаў кілават-гадзін электраэнергіі.

Але па-сапраўднаму, па-баявому ўзяўся ўвесь заводскі калектыў, і ў першую чаргу камсамольцы і моладзь, за гэтую важную справу пасля пісьма Цэнтральнага Камітэта Камуністычнай партыі Савецкага Саюза «Аб рацыянальным выкарыстанні электрычнай энергіі ў народнай гаспадарцы». Гэты выдатны дакумент мы чыталі і абмяркоўвалі на агульных партыйных, камсамольскіх і прафсаюзных сходах. Ён зрабіў на ўсіх нас вялікае ўражанне. Кожны з нас зразумеў, што разумнае выдаткаванне электраэнергіі ў народнай гаспадарцы і быту з'яўляецца задачай агульнадзяржаўнага значэння.

Раней асобныя рабочыя на заўвагі, што яго станок працуе ўхаластую, адказвалі:

— Падумаеш, гэта ж дробязь...

Мажліва, гэта і дробязь. Але з малога складаецца вялікае.

І вось, калі пісьмо Цэнтральнага Камітэта было дэталёва вывучана, увесь наш калектыў рушыў у паход за эканомію кожнай кілават-гадзіны.

За што ж змагаецца калектыў аўтазаводцаў у другім годзе сямігодкі?

Мы вырашылі сэканоміць у 1960 годзе 9 мільёнаў кілават-гадзін электраэнергіі. Гэта вельмі вялікая лічба. За кошт чаго яна будзе дасягнута? Перш за ўсё за кошт поўнай загрузкі і скарачэння халастых ходаў абсталявання, строгага захавання тэхналагічнай дысцыпліны, замены больш магутных электрарухавікоў меншай магутнасцю. Толькі ад сістэматычнай ачысткі шыб светлавых праёмаў, праціркі лямпачак і асвятляльнай арматуры, рацыянальнага выкарыстання электрычных асвятляльнікаў мы зберажэм 300 тысяч кілават-гадзін.

Моладзь нашага завода горача адгукнулася на заклік ЦК ВЛКСМ прыняць актыўны ўдзел у стварэнні за кошт эканоміі электраэнергіі «Усесаюзнай камсамольскай электрастанцыі сямігодкі».

Што ўжо зроблена?

На заводзе створаны агульназаводскі камсамольскі штаб, у склад якога ўваходзяць прадстаўнікі ад камсамольскіх арганізацый усіх цэхаў. Штабы і кантрольныя пасты пачалі дзейнічаць у цэхах. Так, напрыклад, у цэху дробных серый камсамольскі штаб па эканоміі электраэнергіі ўзначальвае токар І. Пасюкевіч. У склад яго ўваходзяць інжынер, эканаміст, электрыкі.

Першых поспехаў дамагліся камсамольцы сталеліцейнага цэха. Сталявары, фармоўшчыкі і рабочыя іншых прафесій сэканомілі за апошнія месяцы сотні тысяч кілават-гадзін электраэнергіі. Сталявары настойліва ўкараняюць перадавую тэхналогію. Так, напрыклад, прымяняецца папярэдні падагрэў шыхты да 200—300 градусаў. Пры гэтым выкарыстоўваецца цяпло, якое захоўваецца ў печы пасля разліўкі металу.

За апошні час значна ажывілася дзейнасць маладых рацыяналізатараў. Камсамолец электраманцёр Мікалай Кісліцын прапанаваў змяніць электрасхему кіравання механізмамі штурхальнай электрапечы. Паводле папярэдняга падліку, укараненне яе ў вытворчасць дасць магчымасць эканоміць штогод больш 66 тысяч кілават-гадзін электраэнергіі.

Вельмі многа выдаткоўваецца электраэнергіі на тэрмічную апрацоўку дэталей. Вось чаму ўвага наватараў накіравана на тое, каб не дапусціць тут непрадукцыйных страт. Комплексная брыгада рацыяналізатараў тэрмічнага цэха ўкараніла на шасці электрапечах высокатэмпературную газавую цэментацыю, што дало магчымасць сэканоміць звыш мільёна кілават-гадзін.

Раней у тэрмічным аддзяленні масла ў гартавальных бачках ахалоджвалася з дапамогай механічных мяшалак. Іх было пяць штук, і кожная прыводзілася ў дзеянне пры дапамозе электраматора магутнасцю 5 кілават. Цяпер масла ахалоджваецца сціснутым паветрам.

У цэху шасі асвятленне будзе пераведзена на арматуру глыбокага выпраменьвання. Гэта яшчэ адзін рэзерв эканоміі — штогод каля 60 тысяч кілават-гадзін.

Канструктар аддзела галоўнага энергетыка Мінскага аўтазавода В. Жаўцянкова разам з старшым майстрам А. Пуцьковым наладжваюць новы аўтаматычны станок у цэху шасі.

Фота С. Чырэшкіна.

Пачатак зроблены. Але наперадзе вялікая работа. Ёсць яшчэ выпадкі, калі асобныя рабочыя не разумеюць вялікага дзяржаўнага значэння эканомнага выдаткавання электрычнай энергіі. Допускаюцца яшчэ парушэнні тэхналагічнай дысцыпліны, нярэдка дарэмна трацяцца сціснутае паветра і пара. А гэта вядзе да непрадукцыйных затрат электраэнергіі.

Ва ўсесаюзную камсамольскую электрастанцыю сямігодкі мы ўнеслі першы ўзнос. Будзем змагацца за тое, каб закрыць шляхі непрадукцыйных страт электрычнай энергіі і тым самым зрабіць значны ўклад ва ўсенародную барацьбу за датэрміновае выкананне сямігодкі.

ДРУЖНА, УСЁЙ СЯМ'ЁЙ

У калгасе імя Леніна святкавалі дажынкі. На полі, сярод залацістых коп збажыны, камбайнеры і жнеі падкідвалі на ўра старшыню, патрабавалі пачастунку.

— Чырвоненькага нам, Іван Мацвеевіч! — хрыплаватым баском крычаў пажылы калгаснік. — Па паўбутэлькі на нос!..

— Кінь ты, дзядзька Хведар, — зашчабяталі дзяўчаты. — Музыку прывязіце!

Дзяўчаты ўсё ж перакрычалі дзядзькоў. Праўленне парашыла, каб лепш адсвяткаваць «Дзень ураджаю», запрасіць у вясковы клуб духавы аркестр з Капыля.

Свята прайшло цікава, урачыста і надоўга запомнілася ўсім.

— Вось нам бы такую музыку, — уздыхалі вясковыя дзяўчаты. — Было б не горш, чым у горадзе.

—Усё гэта ў вашых руках, камсамолія! — адказаў старшыня калгаса. — Збярыцеся і абмяркуйце, як лепш адпачынак наладзіць. А праўленне і партарганізацыя вас заўсёды падтрымаюць.

Камсамольскі сход быў бурны. Выступалі многія, уносілі свае прапановы. І рашэнне прынялі яснае, канкрэтнае: набыць свой духавы аркестр, упарадкаваць клуб, ажывіць работу самадзейнага калектыву.

Пасля сходу зрабілі некалькі нядзельнікаў па вывазцы ўгнаенняў, і старшыня ў адзнаку стараннасці камсамольцаў закупіў музычныя інструменты.

У вёсцы знайшліся і свае музыкі. Кіраваць духавым аркестрам па просьбе камсамольцаў згадзіўся Антон Сяргеевіч Корбут, які ў часе службы ў Савецкай Арміі быў капельмайстрам. З ім у самадзейны калектыў прыйшлі яго дзеці: сыны Алесь і Валерык, дачка Алена.

Нядаўна ў калгасны ансамбль песні і танца прыбыло добрае падмацаванне: з войска зволіўся Іван Каляда — баяніст на ўсю ваколіцу. Хлопец працуе ў калгасе шафёрам, і ў яго заўсёды пры сабе друг-баян.

Клуб у свае рукі ўзялі камсамольцы. Самі выступаюць на сцэне, падбіраюць п'есы, песні, развучваюць інсцэніроўкі, наладжваюць канцэрты.

На сцэну выходзяць тры даяркі-спявачкі Давыдоўскія, свінарка Насця Русаковіч і Соф'я Мецяш. Усе яны—нядаўнія дзесяцікласнікі. Удзень яны добра папрацавалі, а ўвечары паказваюць сваё самадзейнае майстэрства перад сябрамі. Ім апладзіруюць за добрыя песні, за вершы.

На аганёк калгаснага клуба па вечарах спяшаецца моладзь з суседніх вёсак. Здараецца, што на вечар трапляюць і аматары грубых жартаў, хлопцы «пад мухаю». Але іх адразу заклікаюць да парадку свае дзяжурныя дружыннікі.

Яшчэ нядаўна лічылася нармальным, калі хлопец танцуе ў верхняй вопратцы, з цыгаркай, у шапцы набакір. Лічылася дробяззю таксама, калі ў клубе ўся падлога забруджана шалупіннем ад семак...

Цяпер на ўсё гэта звяртаецца сур'ёзная ўвага.

Камсамольцы сур'ёзна ўзяліся за прывіццё моладзі добрага густу, культурных паводзін.

Перад хлопцамі і дзяўчатамі з лекцыямі і дакладамі часта выступаюць мясцовыя настаўнікі, медыцынскія работнікі і іншыя спецыялісты, наладжваюцца тэматычныя вечары, вечары пытанняў і адказаў, якія шмат дапамагаюць выхаванню лепшых рыс нашага маладога сучасніка.

... Часта можна бачыць, як з вёскі Пукава надвячоркам выязджае грузавік, у кузаве якога поўна хлопцаў і дзяўчат. Гэта калгасныя артысты.

— Куды? — кіне хто-небудзь з калгаснікаў.

— На гастролі! — нясецца ў адказ.

І на самай справе, яны не жартуюць. Пукаўскіх артыстаў цёпла прымаюць у суседніх калгасах. І як бы яны далёка ні ад'ехалі ад дому, усюды ў іх добрыя знаёмыя.

— А, з Пукава? — страчаюць гасцей жыхары калгаса «Новы свет». — Калі ласка. Запрашаем!..

— Вельмі рады вашаму прыезду, таварышы, — гаворыць моладзь калгаса імя Суворава.

Пукаўцы, вядома, стараюцца не спасаваць перад суседзямі, выступіць так, каб запрасілі і другім разам. Мажліва, таму ў іх часта абнаўляецца праграма, рэпертуар папаўняецца свежымі рэчамі.

Самадзейнікі з калгаса імя Леніна трымаюць цесную сувязь з Беларускім тэатрам юнага гледача. У калгас прыязджалі артысты тэатра лялек; з канцэртамі самадзейнасці на калгаснай сцэне выступалі госці з аўтазавода, трактарнага завода.

Калгасны клуб стаў добрым, утульным месцам адпачынку вясковай моладзі. Зроблена гэта сваімі сіламі, дружнай камсамольскай сям'ёй.

М. ЦІМОШАК.

**Калгас імя Леніна
Капыльскага раёна.**

Навука - праца - чалавек

ПРАНІКНЕННЕ Ў ТАЯМНІЦЫ

Людзі дзівяцца на велізарнейшы дуб, што стаіць стагоддзямі няздломна пад бурамі і навальніцамі, у летнюю спякоту і ў зімовую сцюжу. І рэдка хто задумаецца над іншай вялікай загадкай прыроды: вырасла дрэва з маленькага жалудочка, а той узнік толькі з адной клеткі. Адна клетачка вызначыла і якасць драўніны, і форму ліста, і магутную крону! І сакрэты яе канчаткова не разведаны і да гэтага часу. Яна і цяпер у многім незразумелая і загадкавая. Пранікненне ж у таямніцу клеткі, а гэта значыць і ў таямніцу спадчыннасці, прынесла б вялікую карысць. Чалавек здолеў бы кіраваць жыццём расліны прыкладна так, як зараз кіруе жыццём малекул і атамаў. Ён бы стварыў новыя, нябачаныя да гэтага часу расліны, пачаў бы вырошчваць казачныя ўраджаі.

Праўда, першыя крокі ў гэтым напрамку вучоныя зрабілі. Стымулятары росту — пэўныя хімічныя злучэнні — паскараюць рост і развіццё раслін. Салата, напрыклад, дасягае двухмятровай вышыні, вырастае пудовы бурак, сцябло насеннай капусты дастае аж да трэцяга паверху і г. д. Але гэта адбываецца толькі пасля апрацоўкі раслін і глебы стымулятарамі росту і не перадаецца ад бацькоў да дзяцей. Наступнае пакаленне салаты і бурака самае звычайнае. Да таго ж апрацоўка хімікатамі патрабуе шмат клопатаў. Вось, каб былі расліны, якія б давалі высокія ўраджаі штогод, без дадатковай апрацоўкі! Кінуў насенне і глядзіш — вырас трохсотпудовы ўраджай або двухмятровая салата.

Відаць, трэба змяняць спадчыннасць.

У глыбіню нязведанага

Несвядома змяняць спадчыннасць раслін чалавек пачаў многія тысячагоддзі назад. Ён з даўніх часоў карыстаўся штучным адборам. З году ў год, са стагоддзя ў стагоддзе адбіралася насенне лепшае, буйнае. устойлівае да хвароб, спякоты і марозу, больш пладавітае, лепшае па якасці. Потым з'явілася гібрыдызацыя — скрыжаванне асобных форм раслін аднаго віду. І ўся тая вялікая разнастайнасць гатункаў культурных раслін, якую мы назіраем зараз, выведзена іменна гэтымі двума метадамі. Адбор і гібрыдызацыя і цяпер з'яўляюцца важнейшымі, але яны маюць ужо сур'ёзнага саперніка, больш магутнага, пры дапамозе якога чалавек хутчэй змяняе ў патрэбным кірунку прыроду. Гэта поліплаідыя — павелічэнне ў ядрах клетачак колькасці асобных элементаў, храмасом. У выніку гэтага расліна становіцца буйнаплоднай, павялічваецца па сваіх памерах, робіцца ўстойлівай да

розных неспрыяльных умоў. За новы метад гавораць такія лічбы. Калі чалавек штучным адборам і гібрыдызацыяй здолеў павялічыць зерне пшаніцы толькі ў два разы за 50 тысяч гадоў, то, карыстаючыся поліплаідыяй, ён зрабіў амаль тое ж за паўвека.

Механізм такой з'явы чалавек вывучыў даволі дакладна. Гэта здарылася таму, што ён здаўна цікавіўся клеткай. Кожны арганізм развіваецца з адной клеткі. І таму толькі ў ёй трэба шукаць матэрыяльную аснову ўсіх працэсаў спадчыннасці. Танчэйшыя даследаванні будовы і работы клеткі, што праводзіліся сотнямі вучоных, прывялі да значных адкрыццяў. Эксперыментатары ўстанавілі, што клетка мае абалонку, пратаплазму, ядро, якому належыць вядучая роля ў абмене рэчываў, у перадачы спадчыннасці. Моцныя мікраскопы дазволілі выявіць у ядры асобныя элементы — храмасомы. Гэтае адкрыццё было зроблена рускім батанікам І. Чысцяковым. Вучоныя ўстанавілі, што ўсе клеткі адной расліны маюць аднолькавую колькасць храмасом пэўнай формы. Яны настолькі адметныя, што толькі па іх можна вызначыць, што за расліна — накшталт таго, як па адной знойдзенай у зямлі костачцы археолагі ўзнаўляюць выгляд пачварных страшыдлаў мінулага.

Храмасом у ядры бывае ад некалькіх штук да сотняў. Пад мікраскопам яны відны, нібы маленькія тоўсценькія чарвячкі. У сваю чаргу храмасомы таксама складаюцца з асобных элементаў, якія можна заўважыць толькі пад вельмі моцным мікраскопам. Даследчыкі прасачылі і розныя стадыі дзялення клеткі. У часе дзялення спецыяльныя нітачкі пачынаюць цягнуць кожную храмасому ў процілеглыя бакі. Усе храмасомы раздвойваюцца і разыходзяцца да розных полюсаў клеткі. Утвараюцца два новыя ядры, вакол якіх збіраецца пратаплазма. Потым клетка дзеліцца канчаткова.

Так, паступова, дзень за днём, утвараюцца новыя клеткі, і, напрыклад, маленькі дубочак узды-маецца ўсё вышэй і вышэй. А праз некалькі стагоддзяў ён, назбіраўшы мільёны клетак, прымушае дзівіцца на сябе чалавека.

Чалавек пачынае кіраваць спадчыннасцю

Але часам клетка выкідвае фокус. Храмасомы ядра дзеляцца, але не разыходзяцца да розных полюсаў, яны ўтвараюць вялікае ядро адной клеткі. З павелічэннем колькасці храмасом змяняюцца і розныя жыццёвыя працэсы ў расліне, яна павялічваецца па сваіх памерах, на ёй вырастаюць буйныя плады.

Абследаванне раслін прынесла цікавыя вынікі. Чым далей на поўнач, тым больш клетак, якія маюць у сваіх ядрах кратна павялічаную колькасць храмасом — поліплаідных раслін. У флоры Шпіцбергена, далёка ў Ледавітым акіяне, 80 працэнтаў поліплаідаў, Ісландыі — 64, а Даніі і Нарвегіі — толькі 53. Даследчыкі ўстанавілі, што гэта звязана з тым, што поліплаідныя формы больш хутка і лепш прыстасоўваюцца да суровых умоў жыцця. З поліплаіднымі раслінамі мы сустракаемся на кожным кроку. Наша звычайная бульба таксама поліплаідная. Калісьці яна трапіла ў неспрыяльныя ўмовы і паступова павялічвала лік храмасом. Потым чалавек селекцыйнай работай толькі палепшыў яе.

Чакаць, пакуль прырода падняе які-небудзь высокапрадукцыйны гатунак — гэта ўсё роўна, што прадказаць надвор'е. Яна гэта робіць выпадкова і вельмі павольна. А ці нельга павялічыць колькасць храмасом штучна? Вось чалавек і вырашыў сам «перабудоўваць» расліну. Першая спроба была зроблена рускім даследчыкам І. Герасімавым яшчэ ў канцы мінулага стагоддзя. Ён уздзейнічаў на водарасць нізкай тэмпературай і наркотыкамі, парушыўшы тым самым звычайны працэс дзялення клеткі. Ён упершыню ўскрыў важную ролю ядра, паказаў, што спадчыннасць можна змяняць штучна.

Вучоныя ўсяго свету пачалі праводзіць падобныя доследы. Але амаль за паўстагоддзя яны мала чаго дасягнулі. Доследы былі вельмі працаёмкія і часта не давалі ніякіх вынікаў. Аднак штурм клеткі працягваўся. У яго ўключаліся сотні вучоных.

У 1937 годзе вучоныя Блекслі і Айверы ўстанавілі, што пад уплывам калхіцыну расліны часта становяцца поліплаіднымі.

Калхіцын — гэта арганічнае рэчыва, якое здабываецца з цыбуліны своеасаблівай расліны зімоўніка. Ён ядавіты, але медыкі здаўна ўжываюць яго ў вельмі малых дозах для лячэння падагры. У слабай канцэнтрацыі калхіцын разбурае ніці мітатычнага верацяна, пры дапамозе якіх утвараецца ў клетцы два ядры, але ён не перашкаджае росту клеткі, не спыняе раздваення храмасом.

Праблема пшаніцы

У 1959 годзе першыя эксперыменты з новым прэпаратам пачаў праводзіць беларускі вучоны Антон Раманавіч Жэбрак. Доследы ён рабіў з пшаніцай. Сельская гаспадарка патрабавала, каб ёй далі пшаніцу ўстойлівую да розных хвароб, асабліва да грыбковай, зімастойкую, непатрабавальную да глебы, каб зерне гэтай пшаніцы давала выдатную муку і г. д. Спалучэння гэтых якасцей няма ні ў адным з гатункаў, але кожны мае нешта сваё, выдатнае. Паўдзікая «пшаніца Цімафеева» — дробная, затое не баіцца захворванняў, добра пераносіць марозы, расце на розных глебах; цвёрдая — дае муку вышэйшага гатунку, але вельмі капрызная да глебы і клімату; мяккая — і зімастойкая, і добра ўсюды прыстасоўваецца, толькі не зусім добрай якасці з яе мука. Мяккая пшаніца з прычыны сваёй непатрабавальнасці і высокай ураджайнасці атрымала шырокае распаўсюджанне. Яна займае цяпер 90 працэнтаў усіх пасеўных плошчаў пшаніцы.

У чалавека здаўна ўзнікла думка скрыжаваць розныя віды пшаніцы, каб атрымаць у адным гатунку ўсе патрэбныя якасці. Праводзіліся сотні доследаў, але вынікі былі нярадасныя. Гібрыднае насенне давала праз некалькі год гатункі, падобныя на бацькоўскія. Да таго ж, гібрыды аддаленых відавых форм, напрыклад, паўдзікіх і культурных, наогул не завязвалі зярнят. Колас быў пусты.

Усё гэта таксама залежала ад храмасом. Імення ў іх знайшлі адгадку бунтарскім паводзінам раслін. Адбываўся складаны біялагічны працэс, у выніку чаго гібрыд не прыносіў насення. Даследчыкі спрабавалі нешта змяніць у ім, парушыць яго. Але ён быў настолькі тонкі і складаны, што ўсякае ўмяшанне выклікала гібель расліны. Дарэчы, няма ліха без дабра. Няўдалыя доследы аказаліся карыснымі для практыкі. Ужываючы «няўдалую» методыку, эксперыментатары вывелі вінаград без костачак, бананы і дыні без зярнят, буракі, якія багаты вегетацыйнай масай і не даюць насення.

Прырода клеткі зменена!

Акадэмік Жэбрак вырашыў умяшацца ў гэты працэс калхіцынам. На працягу некалькіх даваенных год ён паставіў дзесяткі доследаў. Гібрыднае насенне пшаніцы ён вытрымліваў некаторы час у слабым растворы калхіцыну. Прэпарат парушаў звычайны ход дзялення клетак у расліне. З прычыны гэтага адны расліны гінулі, другія перамагалі дзеянне раствору і заставаліся звычайнымі, у трэціх праяўляліся новыя якасці — падвойвалася колькасць храмасом. Антон Раманавіч адбіраў зярняты з новымі ўласцівасцямі і высяваў іх, а потым з году ў год «выраўноўваў» новыя гатункі — вёў такі штучны адбор, каб скараціць вегетацыйны перыяд, каб расліны цвілі адначасова, былі аднолькавыя па розных іншых паказчыках. З'яўлялася ўсё больш і больш новых гатункаў пшаніцы. Яны не толькі спалучалі ў сабе выдатныя якасці бацькоўскіх відаў, але ў дадатак былі буйнаплоднымі, прыносілі

высокія ўраджаі, у пшаніцы стала 56—70 храмасом.

Нельга сказаць, што перамога далася лёгка: скрыжаваў расліны, вытрымаў насенне ў калхіцыне і— атрымаў новы від. У даследчыка было многа няўдач, многа перашкод і цяжкасцей. Узяць, напрыклад, такое пытанне, як дазіроўка калхіцыну. Быў жа вядомы толькі агульны прынцып дзеяння прэпарату. І трэба было прарабіць сотні доследаў толькі для таго, каб вызначыць, якой канцэнтрацыі ўжыць калхіцын, колькі часу ў ім вытрымліваць насенне, каб не ўтварылася залішне поліплаідная, практычна нежыццёвая форма, у якой стадыі развіцця зерне апрацоўваць прэпаратам. Праблем і пытанняў—сотні, і ад кожнай звычайнай недакладнасці дослед чакае няўдача. Эксперыментатар не спыняўся ні перад якімі цяжкасцямі, ён верыў у сваю перамогу. І вось насенне перададзена на гатункававыпрабавальныя ўчасткі — Дзімітраўскі пад Масквой і «Усце»— доследную станцыю Акадэміі сельскагаспадарчых навук БССР.

Вынікі былі радасныя. На працягу некалькіх год новыя гатункі давалі высокія ўраджаі — да 30 цэнтнераў з гектара, былі ўстойлівыя да розных захворванняў. Новая пшаніца ў сваім спаборніцтве перамагла старыя, вядомыя, выпрабаваныя гатункі, выведзеныя метадамі штучнага адбору і гібрыдызацыі.

Буйнаплодная грэчка

У калгасе «Радзіма» на Маладзечаншчыне расце незвычайная грэчка. Яе ўрадлівасць у двары разы вышэй за звычайную. Летась усе палі засеялі гэтым незвычайным збожжам. У гэты калгас прыязджаюць пасланцы з іншых сельгасарцелей: просяць насенне грэчкі. І грэчка паяўляецца ўсё ў новых і новых мясцінах.

Незвычайная грэчка выведзена лабараторыяй поліплаідыі Інстытута біялогіі Акадэміі навук БССР. Кіраваў гэтай работай акадэмік А. Р. Жэбрак. Тут таксама ўжывалі калхіцын, тут таксама змянялі структуру клетак. Зрабілі так: апрацавалі растворам калхіцыну два гатункі грэчкі: «Церахоўскую» і «Бальшавік», а потым скрыжавалі іх. Сярод звычайнай з'явілася поліплаідная грэчка. Даследчыкі адабралі яе і высеялі. Грэчка проста забушавала. У яе былі тоўстае сцябло, шырокае лісце, белая кіпень буйных кветак.

Работа па ўдасканаленню новага гатунку грэчкі не закончана, А. Р. Жэбрак думае над тым, як зрабіць грэчку самаапыляльнай. Зараз, як вядома, ураджай грэчкі залежыць ад часу цвіцення: у добрае надвор'е пчолы і іншыя насякомыя дружна апыляюць яе, у дождж і холад яны не вылятаюць і многія зярняты не завязваюцца. Антон Раманавіч лічыць, што можна вывесці такія гатункі грэчкі, якія апыляліся б без дапамогі насякомых. У некаторых раслінах знойдзены кветкі, якія могуць апыляцца самі. Пры дапамозе штучнага адбору можна вывесці новы гатунак. Такая работа ўжо распачата, і трэба чакаць, што неўзабаве наша сельская гаспадарка атрымае новы высокаўраджайны гатунак самаапыляльнай грэчкі.

* * *

З кожным годам вучоныя ўсё глыбей і глыбей пранікаюць у нязведанае, пазнаюць адну з самых цікавейшых і загадкавых таямніц — спадчыннасць. Доследы становяцца ўсё больш і больш складаныя. Дастаткова сказаць, што па гэтай праблеме будуць даследавацца найдрабнейшыя часцінкі ўзбуджальніка розных хвароб — віруса, якія ўтвараюцца ў час яго размнажэння. А сам жа вірус можна назіраць толькі ў моцным электронным мікраскопе, які павялічвае ў дзесяткі тысяч разоў.

Няцяжка ўявіць, якія танчэйшыя доследы трэба ставіць, каб пранікнуць у таямніцы прыроды.

В. ГОВАР.

ТАК СТВАРАЕЦЦА НОВАЕ

У дзверы пастукалі. Аляксей не паспеў адказаць, як у пакой зайшла суседка па кватэры цётка Паліна з талеркай гарачай бульбы.

— Зноў зацемна працуеце? — дакорліва сказала яна. — Хіба вам дня мала?

— Хапае і днём, — Аляксей паспешліва пачаў збіраць раскіданыя па стале чарцяжы і кнігі. — А вось для гэтай работы днём так і не выкраіў ніводнай гадзіны.

Учора старшы інжынер-канструктар аддзела механізацыі жывёлагадоўчых ферм сабраўся сесці за чарцяжы з самай раніцы. Не выйшла. Раніцай у Акадэмію сельскагаспадарчых навук БССР заявіўся пасланец з калгаса «Перамога». У іх на свінаферме сапсаваўся агрэгат-кухня. Загадчык аддзела Васіль Навумавіч Мазурка прапанаваў паехаць Аляксею:

— З'ездзіш, Мацукевіч, паглядзіш, што там такое. Тым больш, што ты і сааўтар гэтага агрэгата.

Па дарозе пасланец з калгаса асцярожна сказаў інжынеру:

— Вы, таварыш вучоны, не вельмі накідвайцеся на нашых свінарак. Яны, вядома, любяць тэхніку. Яны вашай Ніне Аляксандраўне Ямец вунь як дзякуюць за цялежкі. Але ж то цялежка, рэч няхітрая: упёрся і пхні, яна сама коціцца. А тут вашы таварышы такую штуку змайстравалі — не кожны і мужчына падступіцца да яе.

«Што такое там?.. — спрабаваў здагадацца Аляксей. — Паламалі ці дэфект які?»

А стары тым часам не змаўкаў:

— Я і кажу, машына дужа спраўная. Як тая жывёліна — сама ежу падхоплівае, сама жуе, сама і пераварвае яе. Ды, мусіць, падавілася, няўрокам кажучы.

У апошніх словах Аляксей улавіў здзеклівую нотку. Не інакш— з дэфектам устаноўка. Няўжо складаны агрэгат «ПКА-5,0», над якім працаваў цэлы калектыў навукова-даследчага інстытута, не апраўдаў сябе? Але ж такія агрэгаты ўстаноўлены ў калгасе «17 верасня» на Нясвіжчыне, працуюць яны ў доследных гаспадарках акадэміі. І, здаецца, нядрэнна працуюць.

Аляксей яшчэ і яшчэ раз перабіраў у памяці ўсе секцыі і вузлы агрэгата. Марка «ПКА-5,0» сведчыць, што гэты перасоўны кормапрыгатавальны агрэгат за гадзіну можа нарыхтаваць да пяці тон кармавой сумесі. І абслугоўвае яго ўсяго адзін чалавек. Па транспарцёру бульба паступае ў спецыяльнае прыстасаванне, якое старанна вылоўлівае і аддзяляе камені, а адтуль — у чан, дзе яна адначасова мыецца і запарваецца. Для гэтага сюды падведзены трубы з халоднай і гарачай вадой. Запараная бульба апускаецца ў так званую бульбамялку. Сюды ж пры неабходнасці падаюцца іншыя прадукты, якія змешваюцца з бульбай.

Выскачыўшы на хаду з машыны, Аляксей спытаў у свінаркі, якая несла на каромысле вёдры:

— Стаіцё?

— Няма калі стаяць. Нацешыліся вашай машынай. Зноў старым спосабам бульбачку варым.

Непаладка аказалася зусім дробязнай: атрымаўся перакос аднаго звяна ў транспарцёры. Але інжынер задумаўся над другім. Вынайшлі яны добрую, разумную машыну. Яна замяняе цяжкую ручную працу людзей. А вось нязначную дробязь самі калгаснікі

не заўсёды выправяць. А хутка ж агрэгаты будуць шырока ўкараняцца на калгасных фермах. Трэба будзе абавязкова выдаць звычайны папулярны дапаможнік са схемамі, — і тады кожная свінарка сама здолее разабрацца ў непаладках.

Аляксей вырашыў заглянуць у кароўнік. Тут таксама ўстаноўлены механізмы, распрацаваныя нядаўна іх аддзелам. Вось, напрыклад, агрэгат па апрацоўцы бульбы скарачае затраты працы ў пяцьсем разоў, а нарыхтаваныя ім кармы лепш падабаюцца жывёле, чым прыгатаваныя ўручную.

Праходзячы ўздоўж станкоў, Аляксей любаваўся новымі кармушкамі-паілкамі. Яшчэ зусім нядаўна на вучоным савеце інстытута ішла размова аб пошуках найлепшай будовы паілак. Справа ў тым, што ўкараненне клапанных аўтапаілак ішло вельмі марудна, бо на іх абсталяванне патрабавалася вялікая колькасць дарагіх металічных труб, ды і клапанныя механізмы часта псаваліся. Акрамя таго, шмат працы затрачвалася на ацяпленне труб у зімовы час.

Аляксей прыпамінае, як на працягу некалькіх месяцаў «варажылі» над чарцяжамі «вадавозы». Так у аддзеле называюць групу супрацоўнікаў на чале з Сяргеем Анісімавічам Кадоўскім, якая працуе над праблемай водазабеспячэння жывёлагадоўчых ферм.

Калі праект новых паілак быў гатовы, помніцца, многія старшыні калгасаў пачалі ўпірацца: усё баяліся, што дорага абыйдзецца іх абсталяванне. Пераконвалі, даказвалі. Спасылаліся на прыклад калгаса «Перамога» Лагойскага раёна. Там невялікія затраты на аўтапаенне акупіліся вельмі хутка. Толькі за паўтара года карыстанне новымі паілкамі дало эканомію ледзь не ў дзве тысячы працадзён.

І вось новы тып самацечных паілак-кармушак устаноўлены ў кароўніку. Уздоўж стаяць цагляныя ражкі, злучаныя паміж сабою ганчарнымі трубамі. У ражках з дапамогай размеркавальнага абсталявання заўсёды падтрымліваецца аднолькавы ўзровень вады. Для такіх паілак не трэба дарагіх металічных труб, амаль усё зроблена тут з мясцовых матэрыялаў.

На момант малады інжынер спыніўся ў канцы кароўніка, дзе працаваў транспарцёр па ўборцы гною. Гэтая тэхнічная навінка таксама распрацавана ў іх аддзеле маладым інжынерам-канструктарам Яўгенам Барысёнкам.

— Прывітанне навуцы, — пачуў Аляксей басавіты вокліч старшыні арцелі Пятра Сцяпанавіча Уса. — Транспарцёр, значыць, запрацаваў?

— Працуе, як бачыце. Невялікі перакос быў.

— Нічога не скажаш, добрая машына, — старшыня працягнуў інжынеру пачак папярос. — Хоць і памуштравалі нас вашы хлопцы, пакуль усталявалі яе. Можна сказаць, увесь свінарнік на дыбкі паставілі.

— Можа яшчэ не раз прыдзецца памуштраваць, — усміхнуўся Аляксей.

Старшыня насцярожыўся.

— А што, прыдумалі што-небудзь новенькае?

— Пакуль не прыдумалі, але прыдумваем. Перасоўную даільную ўстаноўку.

— Хутка? — коратка кінуў старшыня.

— Ды месяцы два яшчэ прыйдзецца папрацаваць...

— А колькі каштаваць будзе?

— Тысяч дзесяць-пятнаццаць.

— Не пойдзе.

— Чаму?

— Дорага. За стацыянарную ўстаноўку ўбухалі каля сямі тысяч, а тут — удвая даражэй. Не, не пойдзе. Ды і нашто перасоўная?

Аляксей тут жа, на пяску, пачаў крэмзаць нейкія лічбы і схемы, каб пераканаць старшыню ў перавагах новай устаноўкі.

Тыя даільныя ўстаноўкі, што

працуюць зараз на фермах, зручныя толькі зімою. А вось як летам? Ды яшчэ ў тых калгасах, дзе далёкія пашы? Даенне праводзіцца там толькі ўручную. Не ганяць жа жывёлу гарачынёй у кароўнік... Вось Аляксей Мацукевіч і задумаў сканструяваць перасоўную даільную ўстаноўку. Вядома, яна не з'яўляецца адкрыццём. Такія ўстаноўкі выпускае наша прамысловасць. Але яны вельмі грувасткія, непрактычныя. Да таго ж і дарагія.

— Так што, у параўнанні з фабрычнай, наша ўстаноўка ў тры разы дзешавейшая, — растлумачыў Аляксей. — І лягчэйшая. Перамяшчаць яе здолее адзін чалавек.

— Чакай, чакай, — відаць, што старшыня ўсё ж зацікавіўся думкай маладога чалавека. — А як яна будзе выглядаць?

Новая даільная ўстаноўка не вельмі складаная. На цялежцы — шэсць бітонаў. Над кожным з іх устаноўлены малакамер. Зверху — бак з цёплай вадой. Ад яго адыходзяць шлангі-распыляльнікі. Падкаціла даярка цялежку, навяла шланг і абмывае вымя ў кароў. Потым прымацоўвае даільныя апараты ўсім шасці каровам адначасова. Праз пяць-шэсць хвілін даенне заканчваецца і цялежка можа ехаць да наступнай групы кароў. І не трэба пераносіць малако з аднаго канца кароўніка ў другі, не трэба яго мераць. Усё гэта робіцца аўтаматычна. Калі ў кароўніку ёсць падвесная дарога, — устаноўка з дапамогай ролікаў прымацоўваецца да каната, і перамяшчаць яе яшчэ лягчэй. Улетку на цялежку можна паставіць рухавік, і агрэгат самаходам можа вандраваць па выпасах.

Вярнуўся Аляксей у інстытут у другой палавіне дня. Думаў засесці за праекты, але зноў падаспела паездка. На гэты раз — у саўгас «Вішнёўка», дзе інстытут манціруе механізаваны цэх па нарыхтоўцы кармоў для птушкі.

Толькі позна ноччу Аляксей асцярожна, каб не разбудзіць суседзяў, адамкнуў дзверы свайго пакоя. Некалькі гадзін паспаў — і знарок прачнуўся раней, каб папрацаваць над новым агрэгатам. Пасля размовы ў калгасе захацелася хутчэй убачыць сваё вынаходніцтва ў дзеянні. Шкада вось, што многа даводзіцца ездзіць у калгасы па зусім нязначных рамонтных справах. Правільна ўзнімаюць у друку пытанне — час мець калгасу свайго інжынера. У вёсцы ўкараняецца ўсё новая і новая тэхніка, а знаўцаў яе не хапае. Адзін толькі іх аддзел за апошні час распрацаваў для жывёлагадоўчых ферм гэтулькі разумных агрэгатаў і прыстасаванняў! У бліжэйшыя два-тры гады на фермах беларускіх калгасаў тэхніка павінна поўнасцю замяніць ручную працу жывёлаводаў. Над здзяйсненнем гэтай задачы і працуюць маладыя вучоныя Інстытута механізацыі і электрыфікацыі Акадэміі сельскагаспадарчых навук БССР. І сярод іх — малады інжынер-канструктар Аляксей Мацукевіч.

П. БЕРАЗНЯК.

„Маладосць" вядзе рэпартаж...

...З ГОМЕЛЯ СТУДЭНЦКАГА

Тэкст і фота **А. Дзітлава**

ЯНЫ БУДУЦЬ ВУЧЫЦЬ ПРАЦАВАЦЬ

Студэнт на занятках... Як гэта можа выглядаць?.. Мы прывыклі бачыць яго ў аўдыторыі—слухае лекцыю, канспектуе неабвержныя ісціны, якія выкладае прафесар. Прызвычаіліся мы і да вобраза маладога чалавека—юнака або дзяўчыны—ля высокага лабараторнага стала, ля выцяжной шафы, сярод штатываў з рэтортамі і прабіркамі. Нарэшце, усе мы ведаем, як выглядае студэнт, штудзіруючы кнігу ў чытальнай зале бібліятэкі. Але студэнт ля слясарных ціскоў, студэнт, які пад прыдзірлівым вокам выкладчыка пацее над пакоўкай будучага малатка,—гэта крыху незвычайная карціна. А іменна гэта мы і ўбачылі, увайшоўшы ў адно з вучэбных памяшканняў Гомельскага педагагічнага інстытута.

У сёлетнім навучальным годзе тут пачалася падрыхтоўка спецыялістаў зусім новага профілю. Улічваючы патрабаванні сярэдняй школы на новым этапе яе жыцця, у інстытуце адкрыўся індустрыяльна - педагагічны факультэт. Тыя, хто скончыць яго, прыдуць у школу выкладчыкамі асноў вытворчасці, настаўнікамі працоўнага выхавання. А для гэтага яны перш за ўсё і самі павінны быць добрымі ўмельцамі. Яны павінны не толькі мець выразнае ўяўленне аб прафесіях, скажам, токара, электраманцёра, трактарыста або чырвонадрэўшчыка. Яны і самі павінны ўмець многае рабіць, мець вытворчы разрад.

Вось перад намі студэнтка першага курса новага факультэта Святлана Баерка. У свой час яна, скончыўшы сярэднюю школу і, не атрымаўшы пры гэтым ніякай спецыяльнасці, сутыкнулася з пытаннем жыцця: а што ж далей? Яна, пісьменная дзяўчына, не магла ўзяцца за работу нават звычайнай сакратаркі ў канцылярыі. Яна не магла падступіцца ні да пішучай машынкі, ні да арыфмометра, ні нават да лічыльнікаў. Не магло быць гаворкі і аб рабоце на заводзе: Святлана не магла адрозніць такарнага станка ад піларамы, не ведала, як узяць у рукі рубанак ці пласкагубцы..

*Вось яна і вырашыла па*высіць сваю сярэднюю адукацыю—*паступіла ў тэхнічнае* вучылішча. Закончыла яго токарам пятага разраду. Неўзабаве яна была ўжо ў *рабочым калектыве аднаго* з буйнейшых прадпрыемстваў рэспублікі — «Гомсельмаша».

У цэху *побач з ёю пра*цавалі сяброўкі Тамара Карчэўская, Люба Капылова. З заводскім абсталяваннем яны *асвоіліся лёгка*, хутка заваяваўшы рэпутацыю здольных перадавых работніц.

Даведаўшыся пра новы

факультэт, токар Святлана Баерка і абедзве яе сяброўкі вырашылі стаць педагогамі. Яны добра падрыхтаваліся да ўступных экзаменаў, паспяхова вытрымалі іх і цяпер вучацца ў інстытуце.

На першым фотаздымку—дзяўчына ў халаце і касынцы, якая ўстанаўлівае свердзел, і ёсць Святлана Баерка.

Тут жа, у слясарнай майстэрні, быў зроблен і другі здымак. Заціснуўшы ў ціснах пакоўку малатка, працуе напільнікам былы матрос-электрык Васіль Глушак. Ён не толькі адзін з лепшых студэнтаў індустрыяльна-педагагічнага факультэта, але і добры актывіст.

Па суседству з Глушаковым, за тым жа варштатам, займаецца Пётр Трусаў (на здымку ў цэнтры). Да яго падышоў выкладчык слясарнай справы Мікалай Уладзіміравіч Парух.

— Ну, а як у вас?—звярнуўся ён да студэнта.

— Вось глядзіце, здаецца, усё ў парадку.

— Выдатна, — ацаніў выкладчык работу Трусава.

А інакш яно і не магло быць. Пётр Трусаў да паступлення ў інстытут паспеў ужо стаць тэхнікам па аўтамабілях, паспеў папрацаваць. І ён, і яго настаўнікі бачаць, што курс у жыцці ўзяты ім правільны. Трусаў, як і яго таварышы-аднакурснікі, сапраўды стане добрым педагогам. Прабягуць гады, і ў настаўніцкія калектывы школ прыбудзе цудоўнае папаўненне,—прыдуць людзі, якія здолеюць не размовамі, а практычнымі справамі спалучаць навучанне з працай.

І ХАРАКТАР МОЖА БЫЦЬ МАЦНЕЙ ЗА СТАЛЬ

Летась група маладых гамяльчан, якая рабіла турысцкі паход па Закарпаццю, на адной з горных вяршынь каменнямі выклажыла надпіс «БІІЖТ». Гэта былі студэнты. У завоблачнай вышыні яны пакінулі візітную картку свайго інстытута — Беларускага інстытута інжынераў чыгуначнага транспарту.

Спецыялістаў-транспартнікаў, якія атрымалі падрыхтоўку ў Гомелі, можна сустрэць амаль на ўсіх сталёвых магістралях Саюза. Цікава жывуць студэнты гэтага інстытута. У інстытуце іх вучаць не толькі спецыяльным дысцыплінам, але даюць рознабаковае выхаванне. Напрыклад, спартыўную кафедру не без падставы называюць малым інстытутам фізкультуры. Многія маладыя інжынеры, ад'язджаючы з Гомеля да месца сваёй работы, вязуць разам з дыпломам і спартыўныя разрады.

Многім, вельмі многім з першых студэнцкіх год прывіваюць тут любоў да даследаванняў, да ўдасканалення тэхнікі. Шматлікія самадзейныя творчыя калектывы ўзмацняюць у будучых інжынераў цягу да літаратурнай творчасці, музыкі, жывапісу, тэатра.

Зойдзем у БІІЖТ, як тут называюць скарочана інстытут. Калідор першага паверху. Направа на адных з дзвярэй таблічка: «Камітэт камсамола». У невялікім вузкім пакоі цесна ад людзей і вельмі шумна ад іх не зусім арганізаванай дыскусіі. Удалося зразумець, што ідзе абмеркаванне песень, якія павінны быць уключаны ў зборнік для масавага выканання на маладзёжным свяце.

— Гэту песню і так кожны ведае. Яе будуць спяваць і без зборніка!

— Правільна! Трэба больш новых!

— А дзе іх узяць?

— Правільна! Дзе?

— Даручым Францу! Ён хутчэй за ўсіх знойдзе ўсё, што трэба.

— Францу, дык Францу.

Член камітэта, студэнт IV курса Франц Дабрынеўскі прысутнічае тут жа. Ён не адмаўляецца ад даручэння, бярэцца прадставіць тэксты трох новых песень заўтра, толькі просіць вызваліць яго ад далейшай размовы, бо праз некалькі хвілін у суседнюю аўдыторыю павінен прыйсці выкладчык, пад кіраўніцтвам якога Франц вядзе навуковую работу. Трэба праканcультавацца. Тэма вельмі важная—«Прымяненне дрэвапластыкаў у машынах на чыгуначным транспарце».

Мы выходзім у калідор следам за Дабрынеўскім. Ён не вельмі гаваркі, але ўсё ж да прыходу выкладчыка-кансультанта мы паспелі даведацца, што вучыцца ён на пяцёркі і атрымоўвае таму павышаную стыпендыю. Мы даведаліся, што, займаючыся ў навуковым гуртку пры кафедры асноў марксізма-ленінізма, ён цікава распрацаваў тэму «Камсамол Гомельшчыны ў грамадзянскую вайну». Як няштатны лектар абкома камсамола, ён выступае цяпер, напярэдадні 40-годдзя ЛКСМ Беларусі, з лекцыямі на гэтую тэму.

Франц удзельнік танцавальнага і драматычнага калектываў. Па нядзелях ён

наведвае універсітэт мастацкага выхавання ў Палацы культуры чыгуначнікаў.

— Ці лёгка даецца вам навука?

— Я шмат займаюся. Прывык да гэтага яшчэ ў школе, а затым у тэхнікуме. Тэхнікум я закончыў з адзнакай і ў інстытут быў прыняты па-за конкурсам. Таму я, уласна кажучы, і не маю права дрэнна вучыцца...

Размова абарвалася — у канцы калідора паявіўся выкладчык, якога чакаў наш субяседнік. Праз чвэрць гадзіны Франц Дабрынеўскі (здымак на папярэдняй старонцы) быў ужо цалкам захоплены ходам даследаванняў новага матэрыялу, што складаецца з драўнінага пілавіння і сінтэтычных смол, якім ён збіраецца выцесніць сталь. З яго характарам ён гэтага, безумоўна, даб'ецца.

ПРЫЕМНАЕ ЗНАЁМСТВА

Яшчэ вітаючыся, мы былі ўражаны бляскам яго вачэй.

— На якім вы курсе?

— На чацвёртым.

— Кім вы будзеце пасля заканчэння тэхнікума?

— Тэхнікам-механікам па рамонту дарожна-будаўнічых машын.

— А што вы рабілі да тэхнікума? Вучыліся ў школе?

— Вучыўся, вядома. Але гэта было даўно. А непасрэдна перад тым, як паступіць у тэхнікум, я пяць гадоў працаваў.

— Пяць гадоў?

— Так. Шафёрам. У Магілёве на заводзе пад'ёмна-транспартнага абсталявання. У мяне другі клас.

Так пачалася размова са студэнтам аўтадарожнага тэхнікума, намеснікам сакратара камітэта камсамола Аляксандрам Гузавым.

Потым ён, рослы, кучаравы хлопец, з чорнымі, вельмі бліскучымі вачыма, падобнымі на два кавалачкі антрацыту, расказаў пра грамадскае жыццё калектыву. Перш за ўсё загаварыў аб водным спорце, па чкім каманда тэхнікума займае ў вобласці другое месца. Потым ён расказаў аб паездках студэнцкай агітбрыгады ў калгасы. Хор студэнтаў, гурток мастацкага чытання, танцавальная група, драматычны калектыў — усе яны вельмі старанна змагаюцца за права на выезд у вобласць.

— Вось да вясны мы рыхтуем новую праграму. У ёй удзельнічаюць і выкладчыкі. Да паездкі яшчэ прыкладна месяц, а ўжо цяпер пачынаюцца ўзаемныя падазрэнні — каго возьмуць, а каго не. У баку ж заставацца нікому не хочацца, — расказвае Гузаў.

— Ну, і як жа будзе?

— Зробім так, што ўсе паедуць. Некалькі вучэбных аўтамабіляў самі пераробім у агітмашыны. Шафёраў і механікаў нам не трэба, свае ёсць. Слесараў таксама хапае. Зробім такі агітпоезд, толькі трымайся!

І пра ўсё гэта Алесь расказвае з такім захапленнем, а ў вачах яго бляск набывае такую сілу, што мы міжволі прыплюшчваем вочы.

ДНЁМ І ВЕЧАРАМ

Адзін з пакояў ніжняга паверху тэхнікума механічнай апрацоўкі драўніны выглядае пакуль што даволі несамавіта. Беспарадкава стаяць адзін каля другога станкі, на падлозе раскіданы камякі тынкоўкі, відны прабітыя ў бетоннай падлозе барозны, са столі і сцен звісаюць канцы правадоў... Што гэта?

Тут будзе сталярна-мэблевая майстэрня.

Будзе?..

Так. Будзе. Майстэрню гэтую робяць самі студэнты. У тэхнікуме стала правілам мантаж і ўстаноўку машын, на якіх прыдзецца вучыцца, рабіць самім. У вучэбнай частцы тэхнікума гэта лічаць адной з характэрных новых рысаў у жыцці студэнцкага калектыву.

А самі студэнты сцвярджаюць, што на сабраных сваімі рукамі станках лягчэй вучыцца. Вось (здымак справа ўверсе) трое з іх — Валянціна Кулаковіч (злева), Давід Ліўшыц і Святлана Трафімава перабралі рукамі кожную дэталь гэтага шыпарэзнага станка, падганялі адну да другой, удзельнічалі ў наладцы складанай машыны. Не дзіва, што цяпер станок не з'яўляецца для іх загадкай.

Валя Кулаковіч расказвае:

— З асаблівым захапленнем працуюць на станках тыя студэнты, якім не давялося да тэхнікума самастойна папрацаваць. Цяпер, вучачыся разам з людзьмі бывалымі, якія прайшлі не толькі адукацыйную школу, але і працоўную, яны адчуваюць сябе адсталымі і стараюцца нагнаць упушчанае. А ў студэнтаў-вячэрнікаў — наадварот.

— Што наадварот?

— А вось схадзіце да іх на заняткі — убачыце.

Студэнткі вячэрняга аддзялення Ніна Анікеенка

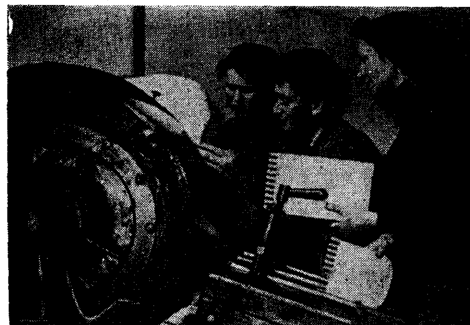

(справа) і Ліля Гершгорына вучацца лічыць на лагарыфмічнай лінейцы (здымак унізе). Выкладчыца матэматыкі Валянціна Платонаўна Радыёнава (злева), гаворыць не без гонару:

— Удзень яны працуюць. Ліля — работніца завода электраапаратуры, Ніна — дрэваапрацоўчага камбіната. Вечарамі ж абедзве са здзіўляючай упартасцю вывучаюць тэорыю.

— У нашай брыгадзе пятнаццаць чалавек, — дадае Анікеенка. — Кожны з нас можа працаваць на дзевяці розных станках... А вось навукам падвучыцца трэба. І не як-небудзь, а добра...

У той жа вечар мы сустрэліся яшчэ з адным студэнтам-вячэрнікам — Анатолем Круглікам. Калі гутарка зайшла аб тым, што больш за ўсё яго хвалюе сёння, ён сказаў:

— Справы ў цэху. Дакладней, пытанні энергетыкі. Не хочацца адставаць ад іншых. Мы ўзяліся сэканоміць за год 50 тысяч кілават-гадзін. Наш план канкрэтны. У адной з асноўных машын няспынны ход ленты ў адпаведнасці з тэхналогіяй мяняем на цыклічны. Так ліквідуецца работа электраматораў ухаластую. Для ўсіх станкоў дакладна вызначаем неабходную магутнасць, і маторы ўстанаўліваем у строгай адпаведнасці з патрэбамі. На асвятленні будзем эканоміць так: устанаўліваем толькі люмінісцэнтныя лямпы, а ўсё абсталяванне, падаконнікі і сцены афарбоўваем у белы колер.

— Скажыце, кім вы працуеце ў гэтым цэху?

— Я яго начальнік.

Студэнт — начальнік цэха. Прыемнае знаёмства!

Веды, атрыманыя ў тэхнікуме, дапамаглі Анатолю Кругліку стварыць новы унікальны станок для нанясення клею на сталярныя вырабы. Гэта значна павялічыла прадукцыйнасць працы ў цэху і зрабіла яе зусім бяспечнай.

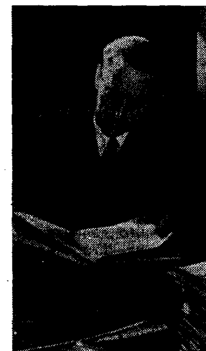

Закончыўшы гутарку, Анатоль Круглік накіраваўся ў чытальную залу, каб выбраць патрэбную кнігу для выканання чарговага дамашняга задання.

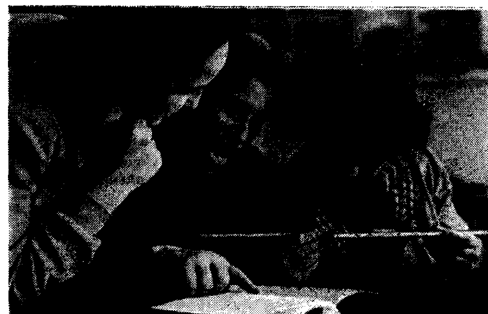

ПА СУБОТАХ

Кожную суботу, не зважаючы на тое, ці то стаіць непагодны дзень, ці выдалася яснае надвор'е, студэнты сельскагаспадарчага тэхнікума наладжваюць урачыстыя вечары. Два разы ў месяц гэтыя вечары прысвячаюцца літаратуры; другія дзве суботы тут прысвячаюць падзеям міжнароднага жыцця, пытанням

маралі, культуры мовы і іншым. Да студэнтаў далучаюцца і выкладчыкі.

Ці то зайшла гаворка аб паездцы М. С. Хрушчова ў Амерыку або адзначаецца юбілей А. П. Чэхава, ці прыехаў на вечар нехта з беларускіх пісьменнікаў або заняў месца дакладчык, — у зале наступае цішыня. Увага, з якой будучыя паляводы і жывёлаводы слухаюць даклады на сваіх суботніх вечарах, адзінадушна лічыцца ўзорнай. Затое які шум узнімаецца ў зале пасля заканчэння даклада або лекцыі! Гукі адабрэння, воплескі, пытанні ляцяць з усіх бакоў, у тым ліку і з-за спіны дакладчыка, з боку арганізатараў вечара, якія размяшчаюцца за сталом прэзідыума. І гэтая рэакцыя слухачоў таксама прызнана ў Гомелі ўзорнай. Ці трэба гаварыць пра тое, што далейшыя паводзіны тых, што сабраліся на вечар, атрымліваюць ужо атэстацыю паказальных: выступленні самадзейных артыстаў, агульныя танцы, уся атмасфера весялосці і дружбы.

На нашым фотаздымку (унізе) група ўдзельнікаў суботняга вечара, прысвечанага 100-годдзю з дня нараджэння А. П. Чэхава. Называем па парадку злева направа гэтых вясёлых сяброў: Марыя Шаўчэнка, выкладчык Фёдар Георгіевіч Колчын, аўтар даклада аб жыцці Чэхава Тацяна Бондарава, Мальвіна Муха, аўтар даклада «Пісьмы Чэхава» Фёдар Церахаў, Галіна Сталярова.

ІНТЭРНАЦЫЯНАЛЬНАЯ, 16

Пазнаёміўшыся з тым, як вучацца гомельскія студэнты, нам захацелася даведацца і як яны жывуць. Кароткі адрас: Інтэрнацыянальная, 16 прывёў нас у інтэрнат будаўнічага тэхнікума.

Зграбны двухпавярховы будынак. Чыста на лесвіцы, чыста ў калідорах. Камендант інтэрната, прыветная, гасцінная жанчына Юлія Іванаўна Губкіна, вядзе нас у пакой, дзе жыве старшыня бытавога савета Дзмітры Пірагоў.

— Пайшоў, — гаворыць адзін са студэнтаў, адараваўшыся ад чарцёжнай дошкі. — Пайшоў у чырвоны куток падводзіць вынікі.

Пасняваем бегла агледзець пакой: вельмі чыста. На сценах — каляровыя рэпрадукцыі з карцін. Яшчэ б, тут жа жыве сам старшыня!.. Аднак пра якія вынікі ідзе гутарка?

Юлія Іванаўна тлумачыць:

— Спаборніцтва на лепшае ўтрыманне пакоя. У нас жа, як і ўсюды, самаабслугоўванне.

У цэнтральным пакоі другога паверху, адведзеным пад чырвоны куток, сабралася чалавек пятнаццаць (здымак уверсе). У многіх у руках сшыткі. Гэта — старасты пакояў са сваімі дзённікамі. Дзяжурныя па інтэрнату і спецыяльныя правяральнікі штодзень заносяць у гэтыя дзённікі ацэнку санітарнага стану:

«У пакоі чыста»;

«У пакоі вельмі чыста. Толькі ў попельніцы недакуркі»;

«У пакоі ўзорны парадак. Жыхары пакоя не пазбаўлены эстэтычнага густу».

І так далей. Абсалютная большасць запісаў станоўчая.

— Які ж трэба набраць бал, каб заняць прызавое месца?

— Мінулы раз ніжэйшы з прызавых балаў быў чатыры і чатыры дзесятых.

— А цяпер у нашага пакоя ўжо чатыры і восемдзесят сем сотых, — гучна паведамляе чарнавалосы юнак.

Ого! Вылічэнне ідзе з дакладнасцю да адной сотай. Спаборніцтва сур'ёзнае!...

— Якія ж бываюць прызы?

— Мінулы раз тры лепшыя пакоі ўзнагароджваліся вялікімі люстэркамі. Сёння будуць прысуджацца насценныя гадзіннікі... Усе сабраліся? — старшыня савета абводзіць вачыма прысутных. — Тады можна пачынаць.

Члены савета ўсаджваюцца за доўгі стол. За спіной у кожнага па два-тры «асістэнты» — для дапамогі ў падліку балаў і для таварыскага кантролю. Разгортваюцца дзённікі. З кішэняў дастаюцца алоўкі, аўтаручкі. Савет паглыбляецца ў работу.

А мы, зрабіўшы гістарычны здымак «Пасяджэнне бытавога савета», у чаканні вынікаў адправіліся па пакоях. Сапраўды, усюды парадак, усюды адчуваецца, што «жыхары не пазбаўлены эстэтычнага густу». Паветра ўсюды свежае. Мы без цяжкасці пераканаліся, што пакой, дзе жыве старшыня савета, не з'яўляецца выключэннем. Цяжкавата прыйдзецца савету, выбіраючы лепшых сярод выдатных!

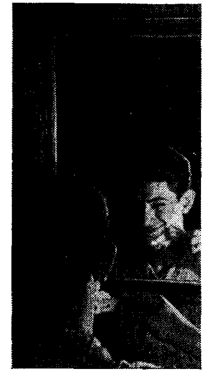

У пакоі нумар дваццаць два перад вялікім люстэркам бачым старасту Станіслава Бабенку, які намыльвае падбародак. Па выразу яго твару няцяжка здагадацца аб двайным задавальненні: прыемна галіцца перад вялікім люстэркам і адчуваць, што гэтае люстэрка — ганаровая ўзнагарода...

Прыкладна праз гадзіну ў чырвоным кутку пачуўся выбух... усхваляваных галасоў. Вынікі спаборніцтва былі падведзены. Вялікі насценны гадзіннік прысуджаны пакою нумар дваццаць сем. Жывуць у ім гідратэхнікі; староста — Дзмітры Сіліцкі. Яны набралі вышэйшы бал — чатыры і дзевяноста дзве сотых.

Другое месца з такім жа прызам заняў пакой дваццаць адзін, які адстаў на тры сотых бала. Электрамеханікі, што жывуць у ім, на чале са старастам Анатолем Северынцам, відаць, у які-небудзь непагодны вечар недастаткова старанна выцерлі ногі або, засцілаючы раніцай ложкі, не ўзбілі як след свае падушкі. Вось і страта трох сотых! Тым не менш, іх таксама горача віншавалі з поспехам.

Давайце пагаворым...

ЯК ВЫ АДПАЧЫВАЕЦЕ?

Сярод мноства пытанняў, якія хвалююць моладзь, не апошняе месца займае і пытанне аб уменні цікава, змястоўна, культурна адпачываць.

Вядома, што адпачываюць людзі па-рознаму. Адны, прыйшоўшы пасля работы дамоў, уключаюць радыё, тэлевізар, другія чытаюць творы любімага пісьменніка, трэція спяшаюцца на канцэрт, чацвёртыя выпраўляюцца на паляванне ці на лыжную прагулку... Што ні чалавек, то свой густ, сваё жаданне.

Але, як правіла, людзі не абмяжоўваюць сябе адным відам адпачынку. Самыя заўзятыя балельшчыкі футбола любяць хадзіць у кіно і тэатр, а самыя гарачыя прыхільнікі сімфанічнай музыкі не адмовяцца павальсаваць або паслухаць эстрадны канцэрт. І гэта зусім зразумела: духоўныя запатрабаванні людзей шырокія і разнастайныя. Але гэта тых людзей, якія працуюць, для якіх праца—надзённая патрэба і асалода. Тыя ж маладыя людзі, асноўным заняткам якіх з'яўляецца гультайства, а ўвесь надзённы клопат пачынаецца і канчаецца пошукамі пустых забаў — не могуць пахваліцца цікавым і разнастайным адпачынкам.

Іх, гэтых сучасных абломавых, вельмі мала сярод нашай моладзі. І не пра іх тут пойдзе гаворка.

А пра тых дасціпных і вынаходлівых у працы юнакоў і дзяўчат, якія часам аказваюцца бездапаможнымі там, дзе справа датычыць умення адпачываць і весяліцца.

Здавалася б, каму, як не моладзі, бадзёрай і жыццерадаснай, весела арганізаваць свой заслужаны адпачынак? Для гэтага ў нас ёсць усе ўмовы — палацы, тэатры, канцэртныя залы, клубы. Наша дзяржава паклапацілася аб тым, каб моладзі было дзе культурна адпачыць, задаволіць свае духоўныя запатрабаванні. Аднак гэтыя магчымасці выкарыстоўваюцца далёка яшчэ не так, як трэба.

Адным з найбольш папулярных відаў адпачынку з'яўляюцца маладзёжныя вечары. Аб іх арганізацыі нам і хацелася б тут пагутарыць.

Аднойчы вечарам мы з таварышам накіраваліся на студэнцкі вечар у інстытут народнай гаспадаркі. «Студэнты ўмеюць весяліцца, — падумалася нам. — Гэта народ энергічны і з фантазіяй».

У запрашальным білеце было напісана: «Спартыўны вечар». Гэта нас асабліва зацікавіла.

Прыйшлі, як было назначана ў білеце, а сёмай гадзіне. У калідорах і фае ўжо сабралася моладзь. Адны стаялі групкамі, другія, аб нечым нудна гутарачы, сланяліся з кутка ў куток. Усе чагосьці чакалі.

— Калі ж пачнецца вечар? — запыталіся мы.

— Ці ж вы не ведаеце: калі ў аб'яве напісана, што пачатак у 7 гадзін, трэба прыходзіць у 8, — задаволілі нашу цікаўнасць студэнты.

Ніякіх прыкмет таго, што вечар мае быць спартыўны, не адчувалася: ні спартыўнай газеты, ні фотаздымкаў чэмпіёнаў і рэкардсменаў інстытута, ні стэндаў з паказальнікамі спартыўных дасягненняў, рэкордаў, з заваяванымі ганаровымі граматамі і кубкамі...

...У фае гучала музыка. Пад шыпенне радыёлы пары таўкліся ў такой цеснаце, што міжволі думалася: тым селядцам з традыцыйнай бочкі, відаць, было куды вальней...

Тыя, хто не адважыўся ўціснуцца ў круг танцораў, сланяліся па лесвіцы, туляліся па кутках у пошуках якога-небудзь занятку.

«Вечар жа спартыўны, — успомнілася

нам. — Трэба заглянуць у спартыўную залу».

Зала была перапоўнена. На ўзвышэнні сядзела некалькі маладых людзей у сарочках, без пінжакоў. Яны выціскалі з інструментаў нешта дзіўнае. На музыку гэта было мала падобна, затое вельмі добра імітавала гукі хатніх жывёл.

Мы пакідалі вечар, так і не дачакаўшыся спартыўных выступленняў — гадзіннік паказваў 10.00.

Гэта не адзіны сумны вечар, на якіх нам выпала пабываць. Даволі частым госцем нудота бывае і на вечарах у рабочых клубах і нават у Палацы культуры прафсаюзаў.

У чым жа справа? Няўжо так цяжка арганізаваць цікавы вечар, дзе панавала б весялосць, дзе смех не спыняўся б ні на хвіліну?

Хто ж павінен выганяць сум адусюль, дзе адпачывае моладзь? Дырэктары клубаў, дамоў культуры? Вядома, у нейкай меры і яны. Але галоўным чынам гэта павінны рабіць самі юнакі і дзяўчаты, сама моладзь, самі камсамольцы.

Не барадатым жа дзядзькам займацца арганізацыяй адпачынку тых, у каго шмат энергіі, запалу! Вопыт паказвае, што там, дзе гаспадарыць ініцыятыва і выдумка моладзі, сум знікае назаўсёды.

Дзяўчаты з фабрыкі імя Крупскай вырашылі: прэч нудоту з вечароў! Трэба весяліцца па-сапраўднаму.

Сказалі і зрабілі. І першы вечар, наладжаны імі, надоўга застаўся ў памяці.

... У залу нібы прыйшла вясна. Здаецца, і не памяшканне гэта, а адкрытая летняя веранда ў сонцы і зеляніне. На сцэны, калоны, на твары і сукенкі танцораў падаюць рознакаляровыя промні пражэктараў.

Цесным колам акружыла моладзь дзяўчыну і юнака, якія стараюцца ператтанцаваць адно другога. Цяжка вызначыць, хто ж лепшы танцор — работніца пашывачнага цэха Дора Цыркун ці механік Міхаіл Балашоў. Вялікі смачны торт абяцаны таму, хто пераможа ў конкурсе.

«Барыня, барыня, сударыня барыня»— стараюцца музыкі. Усё хутчэйшым становіцца тэмп музыкі, усё з большым запалам танцуюць сапернікі.

І вось ужо не вытрымлівае нехта з аркестра і пад воплескі выскоквае на круг.

Няма ў гэтую хвіліну ніводнага абыякавага гледача ў зале. Дружна ўхваляецца паведамленне аб тым, што торт атрымліваюць усе тры танцоры.

Яшчэ не ўляглося ўзбуджэнне, выкліканае танцам, а ўжо зноў гучыць музыка.

— Дзяўчаты, запрашайце на танец гасцей, — гаворыць вядучы.

Так, усе юнакі на сённяшнім вечары— госці, іх запрасілі работніцы фабрыкі на адкрыццё свайго клуба дзяўчат. З двух з паловай тысяч людзей, якія працуюць на фабрыцы, толькі 200 мужчын. Так што клуб дзяўчат адкрыт не без падставы.

Развітальны вальс. А дзяўчатам і гасцям не хочацца разыходзіцца.

— Вось каб заўсёды так было, — гаварылі яны на развітанне свайму камсоргу Раі Шуб.

— А цяпер свой адпачынак будзеце арганізоўваць самі, — адказала Рая.

Новая форма культурна-масавай работы — маладзёжныя клубы — апраўдала сябе. Такія клубы многа зрабілі ў наладжванні культурнага адпачынку моладзі і ў Адэсе, і ў Ленінградзе, і ў нас у Мінску.

Цікавыя, змястоўныя вечары можна праводзіць, калі ёсць дружны творчы калектыў — запявалы культурна-масавай работы. Тут і розныя балі, і карнавалы, і тэматычныя вечары... Як цікава, напрыклад, можна правесці вечар на тэму: «З культурай у нагу». На вечар запрашаюцца работнікі Дома мадэляў, настаўнік танцаў, майстар-цырульнік, праводзіцца гутарка аб культуры паводзін, конкурс на лепшае плацце, прычоску...

Захапляючымі і павучальнымі могуць быць і вечары на такія тэмы, як «Майстры мастацтва ў майстроў вытворчасці», «Пуцёўка ў будучыню», «Беражы свой рабочы гонар», «Ім сёння па шаснаццаць», «Пагутарым аб каханні» і іншыя. Знойдзецца шмат хвалюючага для дзелавой сяброўскай гутаркі ў моладзі горада і вёскі на вечары-сустрэчы «Серп і молат».

Маладых усё цікавіць: і сустрэчы са старымі камуністамі — удзельнікамі Кастрычніцкай рэвалюцыі і грамадзянскай вайны, і з першымі камсамольцамі — зачынальнікамі слаўных спраў камсамола, з пісьменнікамі, артыстамі, вучонымі, мастакамі; і абмеркаванне новых фільмаў, спектакляў; і дыспут па пытаннях камуністычнай маралі і быту; і змястоўная лекцыя-канцэрт.

А ці толькі ў памяшканнях, у чатырох сценах, можна праводзіць вечары? Ці не лепш, скажам, правесці з сябрамі вольны час на свежым паветры?

Лета — цудоўная пара года. Як правіла, у гэты час людзі пакідаюць душныя памяшканні. І гэта зразумела — вабяць да сябе рака, азёры, паркі, сады, скверы, адкрытыя танцверанды. Здавалася б, туды і трэба перанесці ўвесь цэнтр выхаваўчай работы і культурнага адпачынку моладзі.

На жаль, робіцца наадварот: паркі і танцверанды з году ў год старанна ахоўваюць нядобрую славу «самых сумных месц».

Але і тут варта моладзі ўзяцца за справу — як атрымаецца зусім іншая карціна.

Актывісты Цэнтральнага камсамольскага клуба г. Мінска задумалі арганізаваць у парку імя Горкага вялікае маладзёжнае гулянне, прысвечанае Дню савецкай моладзі.

Маляўнічая афіша, расклееная па горадзе, заклікала: «Весяліцеся і адпачывайце! У гонар твайго Дня, моладзь, у нас сёння...», і далей ішла праграма гуляння.

І сапраўды, юнакі і дзяўчаты, што прыйшлі ў гэты вечар у парк, змаглі добра павесяліцца і адпачыць.

Весялосць панавала на пляцоўцы атракцыёнаў. Самым смелым прапаноўваўся атракцыён «Людзі, якія лятаюць». Раўнамерна гудзела дзіцячая карусель, на якой сядзелі маладыя мамы і таты, атрымліваючы, відаць, не меншае задавальненне, чым іх дзеці. На качэлях час ад часу спалохана ўскрыквала дзяўчына, якую вясёлы кавалер занёс пад самае неба. Ля більярдаў няспынна гучалі ўдары кіёў аб шары. І толькі ў шашачна-шахматным павільёне ды ў чытальнай зале стаяла цішыня: тут сядзелі сур'ёзныя, строгія людзі. Што ж, кожны знаходзіць занятак паводле свайго густу!

Музыка ў гэты дзень не сціхала ў парку. Адзін аркестр склікаў ля веранды аматараў патанцаваць на свежым паветры, другі даваў канцэрт на эстрадзе. На алеях парку ігралі баяністы, вакол якіх збіраліся аматары паспяваць.

Толькі канчаўся канцэрт на эстрадзе, а дыктар ужо звяртаўся па радыё да наведвальнікаў: «Ці ведаеце вы, што дае адзін працэнт зніжэння сабекошту прадукцыі ў дзень па нашай рэспубліцы?»

І цікаўныя імгненна займалі летнюю эстраду. Хто ж, сапраўды, адмовіцца паслухаць цікавую, змястоўную гутарку, а пасля яе паглядзець канцэрт мастацкай самадзейнасці?

У той час, як адны наведвальнікі парку глядзелі канцэрт, другія забаўляліся з вясёлым масавіком ля велатрэку і на цэнтральнай алеі.

Незвычайна было на гэты раз і на спартыўнай пляцоўцы: камандзе валейбалістаў, якая выйдзе пераможцам, уручаўся смачны прыз — торт. Ахвотнікаў да гэтага прыза было хоць адбаўляй.

Дыктар запрашаў прыняць удзел у конкурсе асілка па падняццю 2-пудовай гіры, і тут *таксама было завозна.*

Прызы пераможцам уручалі дзяўчаты, актывісткі Цэнтральнага камсамольскага клуба. Баяніст іграў туш. Гледачы з месц жадалі прыемнага апетыту, асілкі да болю пацiскалі Святлане і Лоры рукі, а валейбалісты частавалі іх тортам.

Каля летняй эстрады гучаў смех — гэта пачаўся розыгрыш шчаслівай латарэі. Пад дружныя апладысменты хлопцу ўручылі распашонкі, а дзяўчыне — пінеткі. Некаму дасталася шампанскае, а яшчэ некаму — кефір. Зноў — смех!

Да поўначы гуляла моладзь. І хоць не ўсё атрымалася так, як хацелі арганізатары, але гэта быў наглядны прыклад таго, што і ў парках можна наладжваць адпачынак весела і цікава. І не толькі ўлетку, але і зімой. Хіба тую ж праграму вечара нельга перанесці на заснежаныя дарожкі парку, на прыгожую паляну ў бары, на каток?

Мы не прэтэндуем на поўнае і падрабязнае асвятленне пытанняў культурнага адпачынку моладзі. Мы ўзялі толькі найбольш папулярную форму культурна-масавай работы — маладзёжныя вечары. Але пачаўшы гутарку аб вечарах, нельга не сказаць аб танцах.

Танцы — любімы адпачынак моладзі. І мы перакананы, што пры ўдумлівай і правільнай арганізацыі танцы могуць стаць сапраўднай школай культуры. Сапраўды, якія вялікія магчымасці даюць танцавальныя вечары для эстэтычнага выхавання. Дзе лепш, чым у танцы, можна навучыцца культуры паводзін, ветліваму і ўважліваму абыходжанню з дзяўчынай, уменню весці ў антрактах свабодную і змястоўную гутарку, крытычна разбірацца ў танцавальнай музыцы. З гэтай мэтай карысна праводзіць танцавальныя вечары з тэматычнымі антрактамі, калі ў перапынках кваліфікаваныя спецыялісты праводзяць гутаркі па пытаннях маралі, этыкі, культуры, калі моладзь сустракаецца з кампазітарамі, пісьменнікамі, артыстамі. Можна запрасіць на вечар у танцавальную залу і работнікаў дома мадэляў, якія знойдуць тут чулую аўдыторыю для прапаганды новага і прыгожага, для прывіцця добрых густаў.

Трэба часцей практыкаваць маладзёжныя балі са светлавымі эфектамі, феерверкам, арыгінальнымі гульнямі і атракцыёнамі, з канфецi і серпантынам, каралевамі балёў, з пераапранутымі вядучымі і чытальнікамі-гумарыстамі, выканаўцамі папулярных песень.

Уявіце сабе, што вас запрасілі на баль ударнікаў камуністычнай працы. У руках у вас маляўнічы білет з арыгінальным жартоўным тэкстам.

З'язджаюцца госці. Гэта юнакі і дзяўчаты, якія вырашылі жыць і працаваць па-камуністычнаму.

Гукі аркестра змяняюцца вясёлымі прывітаннямі:

Заходзьце, госці любыя,
Гаспадары імклівыя,
Вы самыя харошыя,
Вы самыя шчаслівыя!

Па радыё дыктар аб'яўляе аб прыездзе таго ці іншага ганаровага госця — славутага рабочага.

Ля ўваходу на лесвіцы вас сустракае пераапрануты Несцерка ў сваім традыцыйным касцюме. Ён, размахваючы бычыным пухіром, папярэджвае:

Пойдзеш налева —
Танцы і спевы!
Пойдзеш направа —
Гэткая ж справа!

І хітра дадае:

Да буфета — ўніз,
Без усякіх віз!..

На вас кідаюць канфецi, серпантын, запрашаюць у «пакой цудаў».

Ля ўваходу ў фае — кіёск сувеніраў. Калі вы прыйшлі з дзяўчынай, абавязкова купіце ёй у падарунак сувенір — гэта ўмова балю. За прылаўкам не проста прадаўшчыца, а цудоўная Беласнежка.

Калі дзяўчына прыйшла на вечар без юнака, не бяда! Ёй тут жа, ля гардэроба, памогуць зняць паліто і правядуць у залу ветлівыя кавалеры, апранутыя, як сем гномаў.

Вам прапаноўваюць выпрабаваць шчасце на «шчаслівых вагах»: юнак і дзяўчына з аднолькавай вагой атрымліваюць прыз.

Стаяць па кутках і сумаваць вам не дазволіць той жа Несцерка. Ён выцягне вас за рукі на круг са словамі:

У баку не стойце ўдвух,
Лепш у наш ідзіце круг,
Бо, вядома, між людзей
І святлей і весялей!

А ў перапынку паміж танцамі адбываюцца розныя конкурсы, наладжваюцца атракцыёны. Для мужчын — атракцыён «Ці смелы ты?», а для дзяўчат — конкурс на лепшую хатнюю гаспадыню.

Калі вам не пашанцавала ў гульні, вы можаце паспытаць шчасце ў латарэі. Абавязкова пашанцуе!

Вас клічуць: «Прымайце ўдзел у латарэі!»

Выпіўка панская —
Савецкае шампанскае!
Не бярыце лішку —
Піце па кілішку!

А як будзе мала —
Напаўняй бакалы!
А на закусь, юнакі,
Выйгравайце агуркі!

І магчыма, вы выйграеце вялікую банку марынаваных гуркоў.

Але што гэта?.. Гучыць урачыстая мелодыя — паявіўся прынц са світай, яны выбіраюць каралеву балю.

Цяпер яна распараджаецца балем: запрашае танцаваць, уручае прызы пераможцам.

Паміж танцамі можна заскочыць у буфет, дзе маладая «чараўніца» пачастуе вас за 40 капеек «прываротнымі зёлкамі» — газіраванай вадой, падфарбаванай сіропам.

Добры настрой не пакідае вас увесь вечар.

Хор на развітанне спявае «Бывайце здаровы». Госці разыходзяцца крыху стомленыя, але задаволеныя.

Такія тэатралізаваныя балі — не фантазія. Яны праводзяцца ў Маскве, у Ленінградзе і іншых гарадах. Могуць яны арганізоўвацца скрозь.

Цяжка, вядома, даваць нейкія рэцэпты для весялосці. І ўсё ж хочацца выказаць некаторыя меркаванні, падказаныя практыкай.

Рыхтуючы вечар, трэба памятаць, што калі «тэатр пачынаецца з вешалкі», дык вечар — з запрашальнага білета. Білет — гэта кароткая праграма вечара. І ўсё, што там абяцана, павінна быць выканана.

Вельмі важна добра сустрэць гасцей. Як кажуць, цяжкі толькі пачатак.

Павінна быць рэжысура вечара. І даручыць яе трэба найбольш здольным людзям, якія валодаюць фантазіяй, выдумкай, творчым падыходам да справы.

Рэжысёр вечара прадумвае яго форму, увесь яго ход, складае рэжысёрскі план, у якім распісаны ўсе дэталі: калі, дзе і што адбудзецца, вызначаецца — хто за што адказвае, хто праводзіць.

Рэжысёр павінен прадугледзець, як тая ці іншая фарба, штрых, прыём будуць пасаваць з агульным настроем вечара, яго тэмай.

Трэба памятаць, што мастацкае, светлавое афармленне стварае святочны настрой.

Цікавыя забавы — самы складаны і цяжкі элемент вечара.

Танцавальныя праграмы лепш за ўсё складаць загадзя. Абавязкова на вечары павінны быць вопытныя кіраўнікі танцаў, гульняў, атракцыёнаў — запявалы весялосці. І, вядома, з асяроддзя самой моладзі, а не платныя дзядзькі даволі сталага ўзросту.

Тэматычную частку і канцэрт не варта зацягваць. Канцэрт павінен быць у адным аддзяленні і займаць не больш гадзіны, а тэматычную частку лепш пабудаваць у форме цікавай сустрэчы. Калі ў сустрэчы ўдзельнічае некалькі чалавек, дык загадзя кожны бярэ сабе пэўную падтэму, якая раскрывае асноўную тэму вечара.

Трэба памятаць і пра тых, хто не танцуе. Для іх трэба арганізаваць захапляючыя гульні, шахматныя спаборніцтвы, прагляд цікавага фільма. Але нельга, каб гэта шкодзіла інтарэсам асноўнай масы моладзі, якая любіць патанцаваць.

І, нарэшце, вечар, калі добра пачаўся, ён добра павінен і закончыцца. Калі мы сказалі, што вечар пачынаецца з запрашальнага білета, дык канчаецца вешалкай. Штурханіна і мітусня, беспарадак ля гардэроба можа стаць той «лыжкай дзёгцю», якая сапсуе цудоўны настрой.

Усе гэтыя «правілы» вядомыя тым, хто з'яўляецца арганізатарам вечароў, але далёка не заўсёды выконваюцца. Таму мы і парашылі напомніць аб гэтым.

Моладзь павінна ўзяць арганізацыю адпачынку ў свае рукі. Кожны юнак і дзяўчына могуць навучыцца нескладанай, але неабходнай справе — весела, цікава, культурна адпачываць.

В. ГРУША.

ТАМ, ДЗЕ КАМАНДУЕ ДОЛАР

«Нацыянальная славутасць» церпіць паражэнне

Гэта адбылося ўвечары 11 сакавіка 1957 года. Мільёны амерыканцаў чакалі пачатку тэлевізійнай віктарыны «21 пытанне». Іх нецярплівасць можна было зразумець: у віктарыне прыймаў удзел славуты Чарлі — 33-гадовы выкладчык Калумбійскага універсітэта Чарльз ван Дорэн. Ужо некалькі месяцаў ён нязменна перамагаў сваіх сапернікаў. «Героем», «цудам» ахрысцілі яго амерыканскія газеты. І амерыканцы не маглі не згадзіцца з гэтым. Так, іх Чарлі сапраўды быў цудам Амерыкі. Ён адказваў на самыя цяжкія пытанні з гісторыі, літаратуры. Праўда, часам ён задумваўся. Але тэлегледачы бачылі, як Чарлі напружваў памяць і волю, каб нарэшце знайсці правільны адказ. Мільёны амерыканцаў перажывалі разам з ім, спадзяваліся на яго, верылі ў яго сілы. Яны не надавалі асаблівага значэння той акалічнасці, што пры кожным паяўленні ван Дорэна на экранах тэлевізараў нязменна паяўлялася і рэклама, якая славіла цудадзейныя ўласцівасці касметычных тавараў, што выпускае фірма «Рэўлон»: «Рэўлон» — лепшы сродак ад пацення ног!»

У той сакавіцкі вечар амерыканцы доўга не маглі супакоіцца. Іх любімец, іх надзея, іх мілы Чарлі не здолеў адказаць на самае, здавалася, простае пытанне — хто з'яўляецца каралём Бельгіі? Праўда, ён правільна назваў каралёў пяці іншых краін, але калі чарга дайшла да Бельгіі, ён задумаўся, а потым сумна сказаў: «Кароль Бельгіі — Леапольд, але я ведаю, што памыляюся». Так, на гэты раз яму не пашанцавала: імя караля Бельгіі Бадуэна правільна назвала канкурэнтка Чарлі пані Вівіан Нірынг.

Цяжка перадаць расчараванне, якое ахапіла амерыканскіх тэлегледачоў, якія сталі сведкамі нечаканага паражэння Чарлі, таго самага «мілага», «сімпатычнага», «разумнага» Чарлі, што паходзіць з вядомай літаратурнай сям'і (гаспадар гэтай сям'і атрымаў за свае творы прэмію Пулітцэра).

А якой папулярнасцю ён карыстаўся сярод моладзі! Як піша амерыканская газета «Уоркер», Чарлі атрымаў некалькі дзесяткаў пісьмаў ад прыгожых дзяўчат з прапановай уступіць у шлюб, 20 тысяч чалавек захапляліся ў сваіх пісьмах яго талентам. За 14 тыдняў выступленняў у тэлевіктарынах Чарлі выйграў 129 тысяч долараў і стаў, паводле слоў газеты «Нью-Йорк таймс», «нацыянальнай славутасцю».

Адразу ж пасля паражэння ван Дорэна радыё- і тэлекампанія «Нэйшнл бродкастынг карпарэйшн» заявіла, што, улічваючы яго бліскучыя здольнасці, яна назначыць яго сваім кансультантам і каментатарам з гадавым акладам у 50 тысяч долараў.

І зноў амерыканскія тэлегледачы маглі бачыць «мілага» Чарлі.

Цяжка сказаць, кім бы цяпер стаў Чарлі, калі б не адна акалічнасць...

У Стэмпеля не вытрымліваюць нервы

З некаторага часу ў другога ўдзельніка віктарыны «21 пытанне» Герберта Стэмпеля пачалі не вытрымліваць нервы. Ён заўважыў, што ўсё гэта пачалося са снежня 1956 года.

Да таго фатальнага дня Стэмпелю і гора было мала. Ён ужо «зарабіў» 49 тысяч долараў. Але чаму ж не зарабіць больш?! Асаблівых жа намаганняў для гэтага прыкладаць не трэба.

У тую раніцу Стэмпель быў дома і, як звычайна, глядзеў тэлеперадачы. Трафарэтныя рэкламы мала прыцягвалі яго ўвагу: ён ведаў, чаго яны варты. Але калі дыктар, звяртаючыся да тэлегледачоў, запрасіў іх пры-

няць увечары ўдзел у чарговай тэлевіктарыне і пры гэтым, як здалося Стэмпелю, з відавочным сумненнем спытаў: «Ці пяройдзе Герб Стэмпель рубеж у 100 тысяч долараў?», ён адразу ж сказаў сабе: «Гэта канец». У Стэмпеля заняло дух, задрыжалі рукі. Можна было падумаць, што гэтая думка аб немінучым паражэнні прыйшла яму ўпершыню. Але не!

Яшчэ ўчора Стэмпель сустрэўся з Энрайтам, адным з арганізатараў віктарыны «21 пытанне» і ўласнікам рэкламнага агенцтва ў Нью-Йорку. Энрайт адкрыта сказаў яму, што «ў інтарэсах справы» ён павінен прайграць. Газета «Нью-Йорк таймс» 8 кастрычніка 1959 года словамі Стэмпеля так апісвае гэтую размову: «Энрайт расказаў аб праграме віктарыны. Я павінен быў не адказаць на пытанне аб кінакарціне, якая атрымала ў 1955 годзе прэмію Акадэміі мастацкіх фільмаў, і на пытанне па гісторыі Амерыкі, нягледзячы на тое, што я бачыў гэты фільм тры разы, а пытанне па гісторыі мы вывучалі ў каледжы за два дні да перадачы».

5 снежня 1956 года адбылася чарговая тэлевіктарына «21 пытанне». Яна была разыграна як свайго роду «барацьба паміж каледжамі». Стэмпель прадстаўляў гарадскі каледж Нью-Йорка. Яго супернікам ад Калумбійскага ўніверсітэта быў Чарльз ван Дорэн. У той вечар на небасхіле амерыканскага тэлебачання ўпершыню з'явілася новая зорка — вядомы нам Чарльз.

А што сталася з Гербертам Стэмпелем? Ён страціў лёгкі заработак. Выйграныя ім долары пачалі таяць. Абяцанне Энрайта даць яму работу так і засталося пустым абяцаннем. А новыя «пераможцы» віктарын працягвалі заграбаць дзесяткі тысяч долараў. Было ад чаго прыйсці ў роспач! У жніўні 1958 года Стэмпель даволі ясна намякнуў прадстаўнікам друку, што яго «перамогі» і «перамогі» другіх у віктарынах былі несумленнымі. Так пачаў наспяваць скандал.

Прыкладна ў гэты ж час Хілгемейер — удзельнік другой віктарыны пад назвай «О'Дота» заўважыў, што перад пачаткам віктарыны нейкая міс Він тайком ад усіх вельмі старанна заглядвала ў запісную кніжку. У час паказу праграмы Хілгемейер зайшоў у гардэробную, выцягнуў запісную кніжку з кішэні паліто Він і знайшоў там пытанні віктарыны з гатовымі адказамі на іх. Ён вырваў старонку з запісной кніжкі і перадаў яе пані Кімвал, якая прайграла ў той раз міс Він. Пані Кімвал пад прысягай заявіла, што яе ашукалі. Копіі заявы былі накіраваны ў федэральную гандлёвую камісію ЗША, якая сочыць за рэкламай, і ў пракуратуру Нью-Йорка. Аднак у абедзвюх урадавых установах заявы былі сустрэты з халадком. Больш таго, нехта пастараўся паведаміць аб іх арганізатарам віктарыны, і тыя падкупілі Хілгемейера і Кімвал, даўшы ім па 1500 долараў за тое, каб яны не ўзбуджалі судовай справы супраць тэлекампаніі, рэжысёраў і арганізатараў віктарыны.

Каб супакоіць амерыканскую грамадскасць, якая патрабавала расследавання, нью-йоркскія ўлады выклікалі ўдзельнікаў віктарыны і за зачыненымі дзвярыма дапытвалі іх. Большасць выкліканых катэгарычна адмаўляла, што яны былі падкуплены. Пад прысягай адмаўляў свой удзел у жульніцкіх тэлеперадачах і Чарльз ван Дорэн. Дзевяць месяцаў разбіралася ў Нью-Йорку справа з ашуканствам у тэлебачанні. Кідалася ў вочы тое, што ў гэты час з экранаў амерыканскіх тэлевізараў пачалі знікаць самыя папулярныя віктарыны. К леташняму году з 14 віктарын на экранах паяўляліся толькі дзве. Здавалася, усё абышлося без вялікага скандалу. Іменна гэтага хацелі, па крайняй меры, тэлекампаніі, рэкламныя агенцтвы і карпарацыі. Але наперадзе іх чакалі новыя непрыемнасці...

Механіка ашуканства раскрываецца далей

У кастрычніку 1959 года ў Вашынгтоне пад націскам грамадскасці жульніцтвам у тэлебачанні зацікавілася камісія палаты прадстаўнікоў па расследаванню дзейнасці ўрадавых устаноў. Адзін за другім паўсталі перад ёю ўчарашнія «героі», «пераможцы» шматлікіх віктарын. Усе яны, за выключэннем ван Дорэна і некаторых іншых, прызналіся ў тым, як іх трэніравалі перад віктарынамі. Мільёны амерыканцаў убачылі агідную карціну подкупаў, зразумелі ашуканства з боку ўсіх тых, хто трымае ў сваіх руках амерыканскае тэлебачанне.

Першымі сведкамі былі ўжо знаёмыя нам Герберт Стэмпель і Джэймс Снодграс, удзельнікі віктарыны «21 пытанне». Яны расказалі, што ім загадзя даваліся пытанні і адказы на іх, указвалася, як паводзіць сябе, што апранаць і калі прайграваць.

У спецыяльных пісьмовых інструкцыях рэжысёры вучылі іх «рабіць 5-секундныя паўзы, каб узрасло напружанне, кусаць вусны, чухаць галаву, церці бровы».

18-гадовая студэнтка нью-йоркскай кансерваторыі Фальке расказала, што ёй загадзя давалі адказы на пытанні, і, пасля таго, як яна «выйграла» 800 долараў, ёй прапанавалі прайграць.

Удзельнікі віктарыны «О' Дота» Хашл і Хілмэн заявілі, што яны загадзя знаёміліся з пытаннямі і адказамі. На гэтай «справе» яны зарабілі адпаведна 15 200 і 1460 долараў.

Майстэрству ашуканства вучылі бізнесмены і дзяцей. 12-гадовая Рэці Д'юк «зарабіла» 32 тысячы долараў за «правільныя» адказы ў віктарыне пад назвай «Выклік на 64 тысячы долараў». 15 працэнтаў сумы перапала тым, хто вучыў яе гэтаму ганебнаму рамяству.

Жульніцтву і ашуканству навучылі таксама 10-гадовую Сторма, 8-гадовую Шанд і іншых. «Гэта марадзёрства ў адносінах да дзяцей», — такімі словамі адна з удзельніц віктарыны як нельга лепш ахарактарызавала атмасферу, якая пануе ў джунглях амерыканскага тэлебачання.

З паказанняў дзесяткаў людзей высветлілася, што ўсе віктарыны былі ашуканствам. Пасля выкрыцця гэтых махлярстваў уладальнікі тэлевізійных кампаній і рэкламных агенцтваў на Мэдзісон-авеню, а таксама кампаніі, якія рэкламавалі свае тавары, публічна заявілі, што яны «абураны» і «здзіўлены» усім гэтым і не маюць ніякіх адносін да ашуканства. Віцэ-прэзідэнт радыё- і тэлекампаніі «Нэйшнл бродкастынг карпарэйшн» Эрвін сказаў, што яго кампанія была ашукана рэкламнымі агенцтвамі і арганізатарамі віктарыны. Ён дадаў, што ван Дорэн гатоў пад прысягай зноў пацвердзіць, што заявы Стэмпеля і іншых — хлусня. Знаёмы нам Энрайт назваў Стэмпеля «вар'ятам» і выказаў упэўненасць, што расследаванне дакажа яго невіноўнасць. Віцэ-прэзідэнт фармацэўтычнай кампаніі ў Нью-Йорку Клейстэр са здзіўленым выглядам чалавека, які ўпершыню даведаўся аб ашуканстве, сказаў: «Гэта проста ўдар».

Эрвін нездарма спаслаўся на ван Дорэна. Чарлі ўсё яшчэ карыстаўся давер'ем сярод тэлегледачоў. Яны глядзелі на яго, як на апошнюю надзею, і чакалі, што ўжо ён іх не падвядзе. І сапраўды, у пачатку кастрычніка ад ван Дорэна ў Вашынгтон паляцела тэлеграма, у якой ён цвёрда паўтараў: «Мне ніколі не давалі ніякіх пытанняў і адказаў у віктарынах «21 пытанне». Мне не дапамагалі ні ў якой форме, і я нічога не ведаю аб якой-небудзь дапамозе, што аказвалася іншым удзельнікам».

Камісія палаты прадстаўнікоў запатрабавала яўкі ван Дорэна ў Вашынгтон для дачы паказанняў, бо яго дадзеныя супярэчылі заявам іншых асоб. Але ван Дорэн таемна знік. На працягу шасці дзён ніхто не ведаў, дзе ён. Пазней Чарлі сцвярджаў, што ўсе гэтыя дні, будучы ў дрэнным настроі, ён без усякай мэты раз'язджаў у сваёй машыне з аднаго горада ў другі ў пошуках якога-небудзь выхаду. Цяжка сказаць, так гэта ці не. Але вядома адно, выхад яму падказалі другія, тыя, што доўгі час прымушалі Чарлі адмаўляць, ды яшчэ пад клятвай, свой удзел у жульніцкіх тэлевіктарынах.

«Ваўкі» здраджваюць Чарлі

Прайшло ўсяго некалькі дзён, і адбылося нечаканае. Энрайт прызнаўся, што з яго згоды перадаваліся некаторым удзельнікам віктарын пытанні і адказы, і гэта было «шматгадовай практыкай». Арганізатар віктарын «Выклік на 64 тысячы долараў», «Назаві гэтую мелодыю», «За каханне або грошы» Фелшар таксама прызнаўся ў такіх махінацыях. Больш таго, ён заявіў, што прасіў удзельнікаў віктарын не гаварыць судовым уладам Нью-Йорка праўду і не выдаваць тайны. Яго ўгаворы (а можа і подкуп) дзейнічалі добра. Як заявіў пракурор Нью-Йорка Хосэн, з 150 апытаных асоб толькі прыкладна 50 далі правільныя паказанні.

Але самы цяжкі ўдар чакаў амерыканскую грамадскасць наперадзе. 25 кастрычніка іх «мілы» Чарлі прызнаўся, што на працягу трох год ён хлусіў, хлусіў свядома і беспардонна для таго, каб раслі прыбыткі манаполій.

З лістапада 1959 года ван Дорэн прадстаў перад камісіяй палаты прадстаўнікоў і пачаў даваць паказанні. Гэта была сенсацыя гіганцкіх маштабаў. 120 рэпарцёраў і 17 фатографаў асадзілі залу, дзе ішло пасяджэнне камісіі. Амаль усе газеты, у тым ліку і такая салідная, як «Нью-Йорк таймс», адвялі для справаздачы аб паказаннях ван Дорэна па 2—3 старонкі.

Што ж паказаў ван Дорэн? А вось што:

Малюнак з газеты «Уоркер» (Нью-Йорк).

«Я ашукаў мільёны амерыканцаў... Фрыдмэн, рэжысёр віктарыны «21 пытанне», гутарыў са мною ў 1956 годзе. Ён прасіў мяне перамагчы ў віктарыне і абяцаў дапамогу. Мне ён гарантаваў тысячу долараў. Гэта паслуга ўсяму грамадству, гаварыў ён. На наступны дзень ён перадаў мне пытанні.

Ён інструктаваў мяне, як даваць адказы на пытанні: спачатку крыху пачакаць, затым збівацца, зноў вяртацца да пытання, сумнявацца, ствараць уражанне няўпэўненасці.

Аднойчы Фрыдмэн сказаў, што я выйграю наступную віктарыну і буду новым чэмпіёнам. Яго гарантыя была павялічана да 8 тысяч долараў. І я перамог Стэмпеля, які быў непапулярным...

Я атрымліваў тысячы пісьмаў і дзесяткі просьбаў выступіць з прамовамі, здымацца ў кіно і г. д. Мяне называлі «чалавечай кнігай ведаў», «хадзячай энцыклапедыяй».

11 лютага 1957 года Фрыдмэн сказаў, што я буду пераможаны ў драматычнай сітуацыі і што мяне пераможа Вівіан Нірынг. Праз месяц я прайграў і атрымаў 129 тысяч долараў. Энрайт ведаў усё.

Потым мне далі работу у «Нэйшнл бродкастынг карпарэйшн». Кожную раніцу я на працягу пяці мінут гаварыў аб навуцы, паэзіі, гісторыі і вядомых людзях. Я быў адзіным чалавекам, які чытаў паэзію XVII стагоддзя па тэлебачанню — гэта адрознівалася ад звычайнай порцыі забойстваў і гвалтаў. У ліпені 1958 года мяне зрабілі ад'юнкт-прафесарам».

Паказанні ван Дорэна дапоўнілі тое, чаго не хапала раней. Усім стала ясна, чаму судовыя ўлады Нью-Йорка стараліся замяць расследаванне справы аб тэлевіктарынах, чаму Чарлі ўпарта адмаўляў паказанні другіх. Гэтага хацелі яго гаспадары, якім ён за долары прадаў сваё сумленне.

Але чаму ж так доўга чапляліся за імя ван Дорэна тыя, хто ператварыў тэлебачанне ў адзін са сродкаў нажывы? Разгадка, як кажуць, вельмі простая. З імем ван Дорэна яны звязвалі свае надзеі на тое, што ўдасца замяць скандал, схаваць галоўных віноўнікаў грандыёзнага ашуканства.

Ну, а што, калі скандал усё ж выплыве на паверхню?

Тым горш, у першую чаргу, для таго ж Чарлі. Ім захапляліся мільёны амерыканцаў, і на яго перш за ўсё абрушыцца гнеў і абурэнне ашуканых людзей. А тыя, хто дзейнічаў за спіной Чарлі, так і застануцца ў ценю.

З гэтага поваду нью-йоркская газета «Дэйлі ньюс» пісала: «Ваўкі спалохаліся і здрадзілі нарэшце ван Дорэну». Так, «ваўкі» здрадзілі «міламу Чарлі». З-за іх ён страціў работу ў тэлекампаніі і ў калумбійскім універсітэце. Яны прымусілі яго прызнаць хлуслівасць яго ранейшых паказанняў, тым самым паставіўшы яго перад непазбежнасцю турэмнага зняволення за ілжывыя паказанні.

Але ці спалохаліся «ваўкі»? Зусім не. Ды ім і няма чаго баяцца. У воўчым абліччы дзейнічаюць буйнейшыя манаполіі, банкі, фінансавыя тузы, якія кіруюць сённяшняй Амерыкай.

У гэтым храме гаспадарнічаюць мянялы

Добра вядома, што ні ў адной капіталістычнай краіне свету ўлада манаполій не адчуваецца з такой сілай, як

у ЗША. Амерыканскія манаполіі, як спруты, трымаюць у сваіх шчупальцах літаральна ўсе банкі і ўрадавыя ўстановы, заводы і гандлёвую сетку, радыё і тэлебачанне.

Цяпер у ЗША налічваецца больш 50 мільёнаў тэлевізараў. Штодзённа ў 42 мільёнах дамоў уключаюцца тэлеўстаноўкі, якія ў сярэднім працуюць па 5 гадзін у дзень. З васьмі гадзін раніцы і да двух ночы 561 тэлевізійная студыя няспынна перадае свае праграмы.

Але галоўную ролю ў тэлебачанні адыгрываюць тры кампаніі — «Нэйшнл бродкастынг карпарэйшн», «Калумбіа бродкастынг сістэм», «Амерыкен бродкастынг кампані». У іх руках або пад іх кантролем знаходзіцца большасць усіх іншых тэлестудый, яны вызначаюць тэматыку праграм фактычна на ўсёй тэрыторыі ЗША. Галоўная мэта гэтых праграм даволі прымітыўная — прымусіць амерыканскага спажыўца купляць тавары, якія трэба збыць, прымусіць яго наведваць тыя ці іншыя відовішчы і г. д. Адным словам, прымусіць амерыканца траціць як мага больш долараў, каб павялічыць прыбыткі манаполій. Гэта параўнальна лёгка рабіць, бо ўладальнікі тэлекампаній, усе, без выключэння, адначасова з'яўляюцца і членамі праўленняў буйнейшых банкаў і карпарацый.

Памяркуйце самі. Дырэктар «Нэйшнл бродкастынг карпарэйшн» Робінсан з'яўляецца дырэктарам буйнейшага банка «Мэньюфакчарэрс траст» і кампаніі «Кока-кола». Дырэктар банка «Геранці траст» Стывенс з'яўляецца дырэктарам буйнейшай манаполіі «Джэнерал электрык», якая наладжвала многія тэлевіктарыны. Ф. Стэнтан — прэзідэнт «Калумбіа бродкастынг сістэм» і дырэктар страхавой кампаніі «Нью-Йорк лайф іншуранс». Гэты пералік можна было б прадоўжыць.

Дзякі ад тэлебачання нават не хаваюць сваіх поглядаў. Адзін з кіраўнікоў тэлестудыі «XX стагоддзе фокс» Петэр Леватас адкрыта гаворыць: «Нам трэба рэалістычна глядзець на сённяшняе тэлебачанне. Ініцыятар купляе прадстаўленне, каб прадаць свой тавар. Асноўная мэта тэлебачання ў тым і заключаецца, каб прадаць чый-небудзь тавар».

Газета «Нью-Йорк геральд трыбюн» даволі трапна пісала аб амерыканскім тэлебачанні: «У гэтым храме гаспадарнічаюць мянялы, і ад гэтага месца ўжо даўно патыхае цвіллю».

А для мянялаў, як вядома, няма больш любімага занятку, чым «мейк моні» — «рабіць грошы». Для дасягнення гэтай мэты ўсе сродкі добрыя, — так разважаюць яны.

Як жа рабіліся тэлевіктарыны

Газета «Трыбюн», якая выходзіць у Мінеапалісе, пісала нядаўна, што «народ добра чуе носам, што адбываецца за зіхатлівым фасадам тэлебачання. Адтуль пахне, мякка кажучы, не зусім прыемна».

Гэта цалкам адносіцца і да тэлевіктарын. Іх арганізоўвалі такія карпарацыі, як «Колгейт», «Рэўлон», «Армур», «Нэйшнл бісквіт», «Джэнерал фудс», «Джэнерал моторс» і многія іншыя. Яны нездарма стварылі рэкламу вакол тэлевіктарын, назначалі прызы «пераможцам» у выглядзе аўтамабіляў «Кадзілак», гадавога запасу харчавання або зубной пасты, але часцей за ўсё ў выглядзе грошай. І выдаткі акупляліся.

На падрыхтоўку і паказ 14 тэлевіктарын манаполіі выдаткавалі 80 мільёнаў долараў. А прыбыткі толькі адной касметычнай фірмы «Рэўлон» выраслі дзякуючы тэлевіктарынам, як сведчыць віцэ-прэзідэнт гэтай фірмы, з 33 мільёнаў 604 тысяч долараў у 1954 годзе да 110 мільёнаў 363 тысяч у 1956 годзе. Якой мізэрнай на гэтым фоне выглядае сума ў 129 тысяч долараў, выплачаных ван Дорэну!

Хто павінен выйграць або прайграць, якія павінны быць дэкарацыі, касцюмы, які парадак віктарыны — усё гэта залежала ад нораву гандляроў. А іх крытэрый поспеху таго ці іншага ўдзельніка віктарыны быў просты — долары. Калі пасля паказу чарговай віктарыны павялічваўся продаж крэму ад вяснушак або зубной пасты — значыць, віктарына мела поспех і пераможца мог разлічваць на тое, што ў наступны раз ён заробіць таксама немалыя грошы. Калі ж гандаль ішоў не вельмі жвава, лёс удзельніка віктарыны, нягледзячы, што ён быў самым разумным, быў вырашаны: яго выключалі з далейшых перадач.

Для ашуканства даверлівых амерыканцаў былі запрошаны і банкі. Тэлегледачоў пераконвалі ў тым, што пытанні і адказы захоўваюцца ў бяспечным месцы, у банкаўскіх сейфах пад аховай паліцыі, а ў той жа час рэжысёрам уручалі ключы ад гэтых сейфаў. Так, напрыклад, нейкая пані Бернстайн прызналася, што ў яе быў ключ ад сейфа ў «Чэйз манхэтэн бэнк» і ў любы момант яна магла атрымаць там пытанні і адказы.

Усё было прадумана да самых дробязей. Для таго, каб адхіліць непажаданага ўдзельніка з віктарыны, былі наняты нават прафесар Эванс, які мог прыдумаць складанае пытанне ў апошнюю мінуту. Прычым гэтае пытанне выдавалася за тое, якое захоўвалася ў банку.

Такі ў агульных рысах малюнак «самага вялікага ашуканства», як называюць амерыканскія газеты леташні скандал у тэлебачанні.

Хранічная хвароба капіталізма

Скандал з віктарынамі прыўзняў заслону над многімі гнайнікамі так званага «амерыканскага ладу жыцця». Буржуазная прапаганда трубіла і трубіць аб «свабодзе творчасці» ў ЗША, а на справе гэтая «свабода» прадаецца і купляецца за долары.

Было ад чаго збянтэжыцца трубадурам амерыканскага імперыялізма! Адкрылася ж тое, што так старанна захоўваецца ад вачэй грамадскасці. І ў ход была пушчана машына, каб неяк замяць скандал, накіраваць абурэнне мільёнаў амерыканцаў па рэчышчы, якое патрэбна для вялікага бізнесу.

Кідаецца ў вочы тое, што ў цэнтры ўвагі расследавання і газет працягвае заставацца ван Дорэн, хоць ён быў толькі адным з паслухмяных выканаўцаў чужой волі. Амерыканская газета «Уоркер» пісала: «На пасяджэннях камісіі кангрэсу грыміць гром і ўспыхвае маланка, але сапраўдныя жулікі знаходзяцца ў бяспечным месцы».

Афіцыйныя ўрадавыя органы робяць выгляд, што нічога асаблівага не здарылася. Старшыня федэральнай камісіі па сродках сувязі Дэрфер адкрыта заявіў, што ён не прыме ніякіх дзеянняў супраць тых, хто ашукваў даверлівых людзей, бо гэта было б парушэннем «канстытуцыйнай гарантыі свабоды слова і забароны цэнзуры». Часам неабходна цярпець зло, усё не можа быць ідэальным».

Як бачым, у Дэрфера свае ўяўленні аб «свабодзе слова». «Свабода слова» для яго гэта свабода хлусні і ашуканства. Што ж датычыць яго спасылкі на «забарону цэнзуры» ў ЗША, то гэты довад па меншай меры смешны. Кангрэсмен Міцмэн так гаворыць: «Па сутнасці, ужо існуе вялікая цэнзура. Рэальная цэнзура — гэта ўладальнікі перадач. Ні слова не будзе перададзена ў эфір, калі яно можа пашкодзіць яго гандлёвым інтарэсам».

Цяпер у ЗША многа гавораць аб неабходнасці «рэформ» у тэлебачанні. Пад гэтым разумеюць некаторыя меры, якія павінны прадпрыняць самі тэлевізійныя кампаніі. Але ці можна чорнага сабаку вымыць, каб ён стаў белым?

Амерыканская грамадскасць разумее, што скандал у тэлебачанні — гэта толькі слабае адлюстраванне таго разлажэння, якое адбываецца ў грамадстве, дзе кіруе долар.

Газета «Газет энд дэйлі» піша, што ашуканства не з'яўляецца нечым новым для амерыканцаў. Неўміручыя махляры Марка Твэна, указвае газета, — кароль і герцаг з «Прыгодаў Гекльберы Фіна» прадавалі толькі бутэлечкі з простай вадой, выдаючы іх за лякарства, якое вылечвае ўсе хваробы. А цяпер «штогод мільёны долараў і велізарныя разумовыя здольнасці трацяцца на спробы ашукаць грамадскасць».

І гэта ашуканства далёка не абмяжоўваецца тэлебачаннем. Часопіс «Нью-Йорк таймс мэгэзін» сумна канстатуе: «У палітыцы і бізнесе, у адукацыі і ўвесяленні майстэрства ашуканства заняло пэўнае ганаровае месца». Так замыкаецца кола. Маючы на ўвазе ўсё гэта, салідная буржуазная газета «Нью-Йорк таймс» ужывае выраз «сімптомы хваробы». Газета ўсё яшчэ цешыць сябе ілюзіяй, што гэтыя сімптомы можна аблегчыць.

Памыляецеся, паны з «Нью-Йорк таймс»! Гэта не сімптомы, а самая сапраўдная хранічная хвароба, якая, нібы рак, раз'ядае буржуазнае грамадства. Ці ж гэта сімптомы, калі адзін з амерыканскіх рэжысёраў назваў усплыўшае на паверхню махлярства з тэлевіктарынамі «струменем свежага паветру» ў параўнанні з «забойствамі і гвалтамі, якімі прасякнута тэлебачанне»?

Хваробу гэтую можна вылечыць, але толькі тады, калі справяць хаўтуры капіталізму.

Г. НАВІЦКІ.

З блакнота падарожніка

Найпрыгажэйшы куток Алтая — возера Алтын-Коль.
Фота аўтара.

Яўген ЛОГІНАЎ

НА АДХОНАХ АЛТАЯ

Летась мне давялося пабываць у ненаселеных месцах горнага Алтая, сустрэцца там з геадэзістамі, геолагамі і іншымі разведвальнікамі таёжных нетраў. Многа дзівосных гісторый пачуў я ад іх ля вячэрніх вогнішчаў.

Незвычайнае вітанне

...Нехта падкінуў у агонь сухога кедравага галля. Весела зашугала полымя і асвяціла барадаты твар тапографа Максіма Ягоравіча.

— Раскажу вам яшчэ адну цікавую гісторыю, — пачаў ён. — Вось што са мною аднойчы здарылася.

...Чацвёртыя суткі прабіраўся праз тайгу наш невялікі тапаграфічны атрад. Ісці было цяжка. На кожным кроку сустракаліся непралазныя буряломы і густыя заснікі высокай травы. Мы амаль увесь час ішлі пехатою, ведучы за сабою зморных коней і працярэбліваючы дарогу сякерамі.

Але не кожны раз выручала і сякера. Там, дзе сяк-так прабіраліся людзі, не заўсёды маглі прайсці нагружаныя коні. Нам падоўгу даводзілася разведваць мясцовасць у пошуках абходаў. У адной з такіх разведак і адбылася гэтая дзіўная сустрэча, пра якую я, мусіць, не забуду ніколі.

Пакінуўшы коней у адным месцы, разведчыкі разышліся ў розныя бакі. Пайшоў і я. Прабіраючыся праз гушчар, я натрапіў на зарослую сцяжынку. «Дай, — думаю, — прайду па ёй, пагляджу, што там уперадзе».

Праз некалькі дзесяткаў метраў дарогу мне перагарадзіў вялізны стары кедр, паваленьі ветрам, а можа і проста старасцю. Да вывернутых карэнняў ляснога гіганта прыліплі вялізныя глыбы абымшэлага грунту. Абходзіць гэтую нечаканую перашкоду я не захацеў, а вырашыў пералезці. Ухапіўшыся рукамі за карэнні, што тырчэлі над галавой, я падцягнуўся, як на турніку. Намацаў нагамі апору, падцягнуўся яшчэ раз і раптам адчуў, што на маю правую руку лягло нешта цёплае, але шурпатае. «Няўжо мядзведзь?» — мільганула думка. Цяжкае сапенне ледзь не над самым маім вухам пацвердзіла гэтую здагадку.

«Гэй, ты! — крыкнуў я тады. — Чаго ты тут, шэльма!»

Касалапы спужаўся крыку, падаўся ўбок, але на развітанне так моцна паціснуў мне руку, што і да гэтага часу знак застаўся.

Максім Ягоравіч працягнуў да агню руку: на ёй бялеліся тры шырокія рубцы.

Трайное сальта

Холадна раніцай у гарах. Рэдкія воблачкі туману павольна плывуць адно за адным. Навокал дрыготкая цішыня, але я настойліва ўслухоўваюся ў гэтую затоеную маўклівасць тайгі, бо хвіліну назад да майго слыху данёсся нейкі незразумелы шум. Ён і прымусіў мяне выйсці з палаткі ў такі ранні час. А можа гэта мне здалося?.. Неўзабаве зноў чуецца трэск, мусіць, паваленага дрэва... Выйшаў з палаткі і Стась, мой спадарожнік і добры сябар. Ён таксама са стрэльбай. Узводзім куркі, асцярожна расхінаем густыя зараснікі. На самым краі схілу спыняемся і, схаваўшыся ў высокай траве, слухаем, адкуль ідзе такі незвычайны шум. Туман парадзеў. Перад намі на працілеглым баку неўшырокай лагчыны ясна вырысоўваецца даволі высокая абрывістая сцяна. На самым версе яе адбываецца нейкая валтузня. Праз некалькі хвілін вялізны ствол лістоўніцы ссоўваецца ўніз, цягнучы за сабою каменне і пясок. Стась злёгку штурхае мяне локцем: над самым абрывам паказваецца руды, як купіна, мядзведзь. Нейкі час ён з цікавасцю глядзіць, як спаўзае дрэва, а потым даволі жвава падаецца да таго месца, дзе ляжыць напалову струхнелая калода. Нам усё стала зразумела: перадранішні спакой парушыў сам лясны гаспадар. Ён завіхаўся ля трухлявых дрэў і ламачча, здабываючы сабе на снеданне лічынкі і жучкоў.

Імклівая, наравістая рака Уймень.

З цікавасцю назіраем мы за зверам. Яго шырокая калматая спіна то паяўляецца над самым абрывам, то знікае ў кустах. Вось ён абнюхвае старую абымшэлую калоду, частка якой павісла над скалістым адхонам. Сапхнуць яе ўніз, відаць, не пад сілу мішку. І ён бярэцца за работу іншым чынам: узбіраецца верхам на аброслы мохам ствол і, упіраючыся заднімі лапамі ў зямлю, пярэднімі павольна выштурхоўвае калоду з-пад сябе. Штуршок, яшчэ штуршок... Фыркаючы, мядзведзь паварочвае морду то ў адзін бок, то ў другі. Палавіна ствала ўжо вісіць над абрывам. Мішка робіць невялікую перадышку, і вось зноў пачала згінацца і выпроствацца рудая спіна незвычайнага работніка. Нарэшце апошняе намаганне. Доўгі канец ствала пераважыўся і рэзка слізгануў уніз. У гэты ж момант мішка, высока падкінуты другім канцом калоды, тройчы перакуліўся ў паветры і, равучы ад страху, плюхнуўся ў кусты следам за спарахнелым дрэвам. Не перастаючы раўсці, ён кінуўся наўцёкі і з усіх сіл пачаў караскацца па абрывістаму адхону. Мы са здзіўленнем глядзелі яму ўслед. Як толькі застаўся жывы гэты «рэкардсмен», аказаўшы сабе такую, сапраўды «мядзведжую паслугу»!

Аб чым шумеў стары кедр...

Перад вечарам пачало распагоджвацца. Косыя прамені сонца рассунулі зялёны змрок тайгі. У лісці замітусіліся, заціўкалі птушкі, застракаталі ў высокай траве нястомныя конікі, заварушылася, ажыла прырода. Падбадзёраныя, мы закрочылі далей... Нялёгкі дзённы пераход набліжаўся к канцу. Уперадзе ўжо быў чуцён шум імклівага Уйменя.

Мы прыбавілі кроку і неўзабаве спыніліся на беразе горнага вадаспаду. Высока ўзнімаліся пырскі,ззяючы ў промнях вячэрняга сонца. Сівыя грывы хваль разбіваліся аб падножжа скал. У спакойных плёсах падскоквалі, палюючы на камароў, жвавыя серабрыстыя харыусы... Дзівосны Уймень! Чаго тут толькі не ўбачыш!

Мы прайшлі яшчэ крыху ўніз па рацэ, шукаючы зручнай палянкі для начлегу. Нехта з хлопцаў паказаў на велізарны кедр, пад якім была роўная пляцоўка, густа ўсыпаная пружыністым пластам шыпулек. Закіпела работа. Умомант паставілі палаткі, расклалі агонь. У рабоце не адразу заўважылі адмеціну на ствале дрэва. Нехта акуратна высек сякерай трохвугольнік кары і прыбіў яго побач, светлым бокам наверх. Два белыя трохвугольнікі — так робяць таёжнікі, калі хочуць аб чым-небудзь паведаміць. Аб чым жа? Я ўзяў галавешку, паднёс да кедра. Мігатлівы агеньчык асвятліў на трохвугольніках надпіс, зроблены алоўкам:

«Ідзі прама. На водмелі ляжыць

Стракалаў

Перлаў.

...мая, 1959».

Па чарзе падыходзілі хлопцы да старога кедра, чыталі загадкавыя словы і моўчкі адыходзілі назад. Усім было ясна: зусім нядаўна на гэтым месцы здарылася няшчасце. Ціхім і нейкім таямнічым быў для нас гэты вечар. Мы доўга не разыходзіліся па сваіх палатках. Маўчалі, нікому не хацелася гаварыць. Толькі аднастайна булькатала рака ды задуменна шумеў стары кедр.

...Назаўтра мы зноў у паходзе. Ідзём далей па цячэнню Уйменя. Звычайныя паходныя клопаты, вясёлае сонца, рознагалосае шчабятанне птушак над галовамі заглушылі невясёлыя ўчарашнія думкі. Наша група, стомленая цяжкімі пераходамі па глухіх горна-таёжных нетрах, праходзіла апошнія дзесяткі кіламетраў. Праз некалькі дзён мы сустрэнемся з другім атрадам.

Аднак гэтая сустрэча адбылася ў той жа вечар. Спачатку воддаль пачуўся стрэл. І я стрэліў у адказ са сваёй дубальтоўкі. Хутка мы ўбачылі тры вялікія палаткі і стрыножаных коней каля іх. Гэта быў лагер геолагаў. Радасна віталі нас маладыя хлопцы з шчырымі ўсмешкамі на зарослых тварах. Гасцінна запрасілі ў сваё ўтульныя, абжытыя палаткі. Каля палатак хутка запалаў касцёр. Геолагі рупліва ўвіхаліся каля крывабокіх чайнікаў і каструль, гатуючы вячэру і нейкі асаблівы, «таёжны чай». Чай і сапраўды быў смачны: моцны, густа-зялёнага колеру, з дымком. А калі пустыя, яшчэ гарачыя кубкі былі складзены ў пачарнелыя каструлі, горкае воблака махорачнага дыму паплыло над палянай.

Пасля вячэры гутарка яшчэ больш ажывілася. Мы ўспомнілі загадкавы надпіс на старым кедры і запыталіся, ці не чуў хто з геолагаў пра гэтае здарэнне.

І вось што нам расказалі.

...Было гэта вясной, у маі, калі тайга скідае з сябе снежны зімовы ўбор, белаю пенаю ўскіпаюць горныя рэкі, ажываюць таёжныя дарогі і сцежкі. У такі час вельмі небяспечна хадзіць па крутых, размытых вадою сцежках, ведучы на повадзе цяжка наўючаных коней, пераходзіць уброд імклівыя горныя рэчкі.

Такой парою вялікі атрад геолагаў ішоў вярхоўем Уйменя. Уперадзе конна ехалі Перлаў са Стракалавым — дужыя смелыя мужчыны. Яны часта разведвалі дарогу. Сцежка віхляла між агромністымі ствраламі дрэў, гублялася ў каменных абвалах або нечакана ўпіралася ў стромкія скалы. Тады імклівы Уймень даводзілася пераходзіць уброд. На пошукі броду зноў хадзілі тыя двое, смельчакі. І ў той раз яны пад'ехалі да ракі, Стракалаў скіраваў каня ў ваду, намацваючы брод. Конь неяк няўпэўнена ступіў некалькі крокаў і,

Вадаспад Корбу.

спатыкнуўшыся, нырнуў у бурны паток. З берага Перлаў крычаў свайму таварышу, каб той вызваліў са страмёнаў ногі. Стракалаў спачатку не надаў гэтаму значэння, а потым ужо было позна. Конь, павалены магутным патокам, падмяў сабой неасцярожнага ездака. Дарэмна спрабаваў Перлаў дапамагчы свайму таварышу. Толькі праз некалькі кіламетраў выкінуў Уймень знявечанае цела Стракалава на водмель. Тут і знайшоў яго знясілены Перлаў. Ледзь перастаўляючы ў сцюдзёнай вадзе скарчанелыя ногі, Перлаў пабрыў да таго месца, дзе застаўся яго конь. З надыходам ночы пачало падмарожваць. Мокрая вопратка Перлава зрабілася калянай і, здавалася, аж звінела, калі ён высякаў на ствале старога кедра памятку-трохвугольнік.

...Рыжабароды геадэзіт змоўк. Ціха патрэсквалі галавешкі ў амаль што датлелым кастры. Аднастайна шумеў халодны Уймень, які так жорстка пакараў чалавека за яго неасцярожнасць. Я паглядзеў на прыціхлага расказчыка. Яго рашучы пагляд быў скіраваны да ракі і быццам гаварыў: «Нічога, прыдзе час, і цябе мы прыбярэм да рук... Будуць нам служыць і рэкі і горы Алтая».

Мядзведжы банкет

Гэты цікавы выпадак адбыўся ля вярхоўя невялікай горна-таёжнай рачулкі. Падраздзяленне тапографаў усё далей пранікала ў глыб тайгі. Часта па некалькі дзён праводзілі яны ў гарах, дзе рабілі патрэбныя замеры і вылічэнні. Адпраўляючыся ў тайгу, Аляксей Дзярабін і два яго памочнікі бралі з сабою самае неабходнае. Асноўныя запасы знаходзіліся ў лагеры, на своеасаблівай базе атрада. На гэтай базе заставалася Зіна, руплівая і смелая памочніца тапографаў. Не раз ужо дзяўчыне даводзілася адной каратаць трывожныя таёжныя ночы ў простай брызентавай палатцы. Адзінай уцехай у яе нялёгкім дзяжурстве быў невялікі радыёпрыёмнік, які даносіў у далёкую тайгу родны голас Масквы.

Даўно ўжо звыклася дзяўчына з ляснымі шорахамі ночы, з сярдзітым рокатам магутных кедраў, з няспынным журчаннем горнай рэчкі. Дні праходзілі весялей у нескладаных, але патрэбных клопатах па гаспадарцы. Аднак у тую памятную ліпеньскую раніцу не да гаспадарскіх спраў было дзяўчыне. Новая «гаспадыня» з'явілася на палянцы. Чапляючыся калматымі лапамі за нацягнутыя вяроўкі палаткі, мядзведзіца тупала паблізу і, здавалася, з цікавасцю абнюхвала і разглядала дзіўныя для яе рэчы. Не выходзячы з палаткі, Зіна пачала стукаць і крычаць. Але мядзведзіца не вельмі збаялася гэтага. Яна ненадоўга знікла ў зарасніках і хутка вярнулася ўжо з двума сваімі калматымі сябрамі. Адзін з іх адразу ж зацікавіўся кругленькімі бляшанкамі згушчонага малака, што ляжалі пад кедрам, а другі, відаць, далікатнейшага «выхавання», усеўся за дашчаты, груба збіты стол у імправізаванай лагернай сталоўцы.

Мядзведзіца і адзін з яе «сяброў» лёгенька, нібы семкі лузгаючы, расціскалі бляшаныя банкі з малаком і ў ахвоту ласаваліся салодкай цягучкай. А «далікатны госць» тым часам апаражніў вялікую каструлю халоднага супу, потым адзеў пустую пасудзіну на сваю задраную ўгору морду.

Зіна спалохана сачыла за няпрошанымі «гасцямі» і нічога не магла зрабіць. Надзейнай зброі ў яе на гэты раз не было, толькі дробнакаліберка. А «гулякі» працягвалі частавацца і весяліцца. Неўзабаве кампанія іх павялічылася яшчэ на аднаго.

Яны тут зусім асвоіліся і знаходзілі ўсё новыя ласункі. Нарэшце, завяршыўшы частаванне маслам і цукрам, пачалі абдымацца, стоячы на задніх лапах, дужацца і «танцаваць».

На другі дзень сярод «старых гасцей» Зіна заўважыла і «навічкоў». Былі сярод іх нават і «тонкія цаніцелі музыкі». Яны ўселіся каля прыёмніка, які другія суткі не змаўкаў, і з асалодай слухалі пяшчотныя гукі скрыпкі, час ад часу ляскаючы сябе па баках.

Тры дні хрусцелі кансервавыя банкі ў магутных сківіцах мішак, трое сутак не ведала спакою Зіна. Толькі на чацвёрты дзень удалося дзяўчыне выскачыць з палаткі і схавацца ў лесе.

Вечарам таго ж дня ў лагер вярнуліся мужчыны. І толькі пасля таго, як адзін мядзведзь быў паранены, спынілася баляванне чацвераногіх. Мядзведзі пакінулі лагер, апошні ж з іх нават захапіў з сабою мяшок мукі. Вось які запаслівы «гаспадар»!

Гэты незвычайны баль здзівіў нават такіх таёжнікаў, якія ўсё жыццё правялі ў тайзе і гарах. Спрактыкаваныя людзі тлумачылі гэтую з'яву мядзведжым гонам (вясельны перыяд), калі мядзведзі збіраюцца на сваіх аблюбаваных палянах у глухіх кутках някранутай тайгі.

Чым быў здзіўлены радыст

Бадзёрасць і ажыўленне пануюць сёння ў далёкім лагеры тапографаў. На базу павінен вярнуцца атрад, які больш двух месяцаў працаваў у глухіх, цяжка даступных таёжных «квадратах». З нецярпеннем чакаюць сваіх сяброў, клапатліва рыхтуюцца да цёплай сустрэчы. А колькі новых, цікавых вестак і расказаў прынясуць тапографы ў лагер!..

Але, мабыць, больш за ўсіх чакаў сваіх таварышаў радыст Бора. Яго ўвесь час непакоіла загадкавая радыёграма, у якой гаварылася: «Твайго турыста здаў Мікалаю. Ён ледзь шаптаў. Казакевіч».

Казакевіч — начальнік атрада. Некалькі дзён назад ён адправіўся ў тайгу насустрач людзям, якія вярталіся з нялёгкага паходу.

Ніхто не ведаў, аб якім турысце паведамляў Казакевіч у сваёй радыёграме. А словы **«твайго** турыста» ні на хвіліну не выходзілі з Боравай галавы.

Нарэшце ўсе прыгатаванні да сустрэчы былі закончаны. У вёдрах дымілася згатаванае мяса марала, пасвісталі парай гарачыя чайнікі.

І вось дачакаліся. Радасныя воклічы разнесліся па лесе:

— Едуць, едуць!..

У адказ ужо зусім блізка адсалютавалі некалькі стрэлаў, расекаціўшыся рэхам у гарах.

Хутка змораныя, але вясёлыя барадачы трапілі ў абдымкі сваіх сяброў. Разам разгружалі не менш змораных і ўспацелых коней. Пытанням і адказам не было канца.

Начальнік атрада, разгарнуўшы тут жа на траве карту, нешта расказваў тапографам, якія абступілі яго з усіх бакоў. А там ужо кухар з ручніком на плячы ўвіхаўся каля стала і ветліва запрашаў усіх перакусіць. Толькі радыст стаяў збоку і разгублена азіраўся, трымаючы ў руцэ лісток з загадкавым паведамленнем. Калі ж начальнік атрада паклаў, нарэшце, у планшэт складзеную карту, радыст падышоў да яго і нясмела спытаў:

— А дзе ж турыст, які... шаптаў?

— А-а-а... — Казакевіч хутка развязаў адзін з цюкоў і перадаў Бору нейкі скрутак, загорнуты ў брызент. — Дрэнна, браток, ты накарміў у дарогу свайго турыста, — дадаў ён.

Бора разгарнуў брызент. Вясёлы рогат пракаціўся над палаткамі. Лагодная ўхмылка асвяціла і твар маладога радыста, — у руках ён трымаў паходны батарэйны прыёмнік з залацістым надпісам «Турыст».

Геолагі зноў сабраліся ў паход.

Размова аб майстэрстве

Алег ЛОЙКА

БЕЛАРУСКАЙ ПЕСНІ ВАЛАДАР

ФАЛЬКЛОРНЫЯ ТРАДЫЦЫІ Ў ЛІРЫЦЫ ЯНКІ КУПАЛЫ

Слухай жа, сэрца,
песняў і казкаў.
Янка Купала.

Янка Купала з першага да апошняга дня сваёй творчасці не парываў сувязей з вуснай паэзіяй. Яна была для яго апорай у творчых пошуках, арсеналам вобразаў і матываў, узорам, раўняючыся на які, ён тварыў новае. І гэтае яднанне таленту паэта з талентам народа — адна з традыцый, якія нам у спадчыну пакінуў Я. Купала і якія наша паэзія творча развівае.

Сувязі Я. Купалы і народа, Я. Купалы і фальклору былі глыбокімі і шматграннымі. Пачаліся яны яшчэ ў дзяцінстве. Будучы паэт захапляўся дзівоснымі казкамі, песнямі, чутымі ў полі, на вяселлі, на вячорках. Прычым, калі гаварыць аб песнях, то гэта былі беларускія, рускія, украінскія, польскія народныя песні.

Пачаўшыся ў дзяцінстве, любоў да фальклору ніколі не пакідала паэта. Праўда, стаўленне Купалы да фальклору на розных этапах яго творчасці будзе розным: у дакастрычніцкі час— звязанае з рэвалюцыйным дэмакратызмам паэта, з ростам яго агульнаадукацыйнага ўзроўню, паэтычнага майстэрства; у савецкую пару — са станаўленнем на рэйкі сацыялістычнага рэалізма, з апяваннем новай сацыялістычнай явы.

З самага пачатку адносіны Я. Купалы да народнай паэзіі былі творчымі, наватарскімі. Яны складваліся як філасофскае пераасэнсаванне народнага сюжэта, матыва, вобраза. Паэт напаўняў традыцыйныя вобразы і матывы новым зместам, выкарыстоўваў іх дзеля мастацкага вырашэння надзённых тэм і праблем. Ён імкнуўся да з'яднання ў арганічным мастацкім цэлым фальклорных традыцый з традыцыямі класічнай паэзіі, да спалучэння народна-песеннай плыні з рамантычнай.

Ужо дакастрычніцкі зборнік вершаў «Жалейка» — паказны ў гэтых адносінах. Напоўненыя подыхам рэвалюцыі, вершы «Жалейкі» па форме падачы думкі, па вобразна-выяўленчых сродках можна падзяліць на народна-песенныя (песня, плач, сказава-песенныя творы, дзе пераважаюць выяўленчыя сродкі, характэрныя для вуснай паэзіі) і ўласна-лірычныя (маналагічны роздум, заклік, зварот, дзе большасць выяўленчых сродкаў ідзе ад класічнага верша).

Такая «двухстылёвасць» «Жалейкі» абумоўлена маладосцю, няспеласцю паэта. Але ўжо тады ім былі напісаны некаторыя выдатныя вершы («Мужык», «А хто там ідзе?..»), сіла якіх — у арганічнай еднасці класічных традыцый і нацыянальнай народна-песеннай асновы.

Будучаму паэту, які з дзяцінства адчуў на ўласнай спіне ўсе цяжкасці паднявольнага жыцця ва ўмовах сацыяльнай няроўнасці, перш за ўсё запамяталіся тады і палюбіліся на ўсё жыццё народныя творы з ярка выражанай антыпамешчыцкай накіраванасцю. Гэта ж невыпадкова адной з любімых песень Купалы была:

Зайшло сонца,
Узышоў месяц.—
А нашага пана
Вядуць вешаць.
Няхай жа ён праветрае,
Можа заўтра палепшае.

З фальклорнай спадчыны Я. Купала браў найбольш тое, што імпанавала яму, па-першае, як рэвалюцыйнаму дэмакрату, па-другое, як таленту лірычнаму.

Нельга не прыкмеціць, як паступова расшыралася выкарыстанне традыцыйных вобразаў у Купалы. У «Гуслярах» іх больш, чым у «Жалейцы»: да вобразаў светлых і цёмных сіл далучаюцца вобразы жывой вады, крыніцы, лірніка, гусляў-самаграяў і іншыя. А класічны дарэвалюцыйны зборнік вершаў Купалы «Шляхам жыцця» дае наогул энцыклапедычнае іх багацце.

Да адбору традыцыйных вобразаў і матываў фальклору Купала падыходзіў крытычна. У беларускім фальклоры пачатку XX стагоддзя хапала, напрыклад, перажыткаў старажытнага светаразумення, рэакцыйнай хрысціянскай маралі, забабонаў, народжаных цемрай і невуцтвам простага люду. Я. Купала падхопліваў і развіваў менавіта здаровую плынь фальклору. Як лірык, ён шырока абапіраўся на сучасную яму беларускую народную песню, а не на архаічныя пласты фальклору. Выбар Купалы-лірыка, такім чынам, цалкам падаў не на казачна-фантастычныя вобразы, а на песенна-паэтычныя. Казачна-фантастычныя сустрэнуцца часова ў рамантычнай, драматызаванай паэме «Сон на кургане», але Купала-лірык, аднак, захапляцца імі не будзе.

Песенна-паэтычная вобразнасць лірыкі дарэвалюцыйнага Купалы ўзнікала са спалучэння традыцыйных вобразаў і ўстойлівых эпітэтаў (горкая доля, чорная нядоля, здрадныя хмары, пот крывавы, зялёны садочак, яснае сонейка, белы свет, конь вараны), з шырокага выкарыстання эпітэтаў, выражаных назоўнікам - прыдаткам (слёзы-іскры, слёзы-росы, дудар-званар, ягада-рабіна), з ужывання падвойных дзеясловаў (успамінаць-праклінаць, ідзе-брыдзе, плача-галосіць), таўталагічных выразаў (вольная воля вострым востра, шумна шуміць) і інш.

Гэтыя фарбы відавочна блізкія з вобразнасцю беларускіх народных песень. Але калі ў народнай песні знойдзеш словы аб нядолі і цёмнай ночцы, дык наўрад ці сустрэнеш у ёй словы аб чырвоным поце і дыме чырвоным, слёзах-іскрах і шумным шуме, песнях хмары хмурней і да іх падобных.

Такім чынам, у духу народнай творчасці, па яе ўзору, на грунце купалаўскага таленту расцвіталі новыя эстэтычныя формы, народнае ўзбагачалася фантазіяй паэта, даючы непаўторную вобразнасць.

Абапіраючыся на народную песню, Купала шырока выкарыстоўваў і яе матывы. У яго дарэвалюцыйнай лірыцы знойдзеш матывы народных любоўных, сямейных, чумацкіх, рэкруцкіх, гумарыстычных і іншых песень. І тут перш за ўсё кідаецца ў вочы творчае абнаўленне ў Купалы традыцыйнага матыву, пераасэнсаванне яго, наданне яму сацыяльнага падтэксту.

Як на характэрны прыклад, спашлемся на верш Купалы «Былі ў бацькі тры сыны» (1907). Прывядзем адзін з варыянтаў аднайменнай беларускай народнай песні ў запісу Я. Раманава.

Было ў бацькі тры сыны—іх-вох!
А ўсі ж яны Васілі—іх-вох!
Адзін конікаў пасець,
Другі лапцікі пляцець,
Трэці сядзіць на каменю
Дяржыць дуду на раменю.
Атарвалася дуда, пайшла яна
кульгаючы,
На тры пядзі ступаючы.
А ці дудка ж была, весялушка была,
Весяліла ж мяне
На чужой старане.

Гумарыстычная ў сваёй аснове, гэтая народная песня з'явілася своеасаблівым прататыпам вядомага верша Я. Купалы «Былі ў бацькі тры сыны». У ім, нібы ў народнай песні, той жа матыў трох сыноў, такі ж рытміка-інтанацыйны склад. Ды як непадобны яны зместам — гумарыстычная песенька і верш аб сурова-трагічным лёсе беларускага дарэвалюцыйнага селяніна, лёсе цэлага тагачаснага маладога пакалення працоўнай вёскі!

Былі ў бацькі тры сыны,
Ды ўсе ж яны Васілі.
Адзін служыць у двары,
Поле панскае арэ;

Другі стражнікам з іх стаў,
Куляй, шабляй засвістаў;
Трэці згінуў у баю
За свабоду і зямлю.

Бацька ў вёсцы сваёй спіць
І дуда пры ім ляжыць;
Ён часамі дзьме ў яе,
Песню нудную пяе:

Ой ты, дудка, ой, дуда!
Бяда жыці мне, бяда!
Не вяселіш ты мяне
У маёй беднай старане.

Ад зборніка да зборніка адносіны Я. Купалы да выкарыстання народна-песенных матываў змяняліся. Паэт ішоў ад тэкстуальнай блізкасці народнай песні з яго вершам да арганічнага растварэння народнага матыву ў лірычнай стыхіі песень-зваротаў, плачаў, роздумаў, заклікаў, ад паглыбленай апрацоўкі матываў адной песні ў адным вершы да арганічнага зліцця — зрошчвання шэрагу матываў розных песень у адным вершы.

Цікавым узорам зліцця-зрошчвання ў адным сюжэце некалькіх народна-песенных матываў з'яўляецца верш «Над ракою у спакою»:

Над ракою у спакою
Зацвітала каліна;
У сяле за ракою
Вырастала дзяўчына.

Да зялёнай каліны
Прылятала зязюля;
Да дзяўчыны-маліны
Удаваўся Януля... і г. д.

Поруч з відавочнай сувяззю гэтага верша з любоўнай народнай песняй адзначым сувязь яго з рэкруцкімі, ваеннымі песнямі, падобнымі той, што прыведзены ў Раманава:

Што і ў лузе каліна стаяла,
На каліне зязюля сядзела,
Усім гусарам перамену пела...

Тэкстуальным супадзенням вершаў Купалы з народнай песняй, якія сустракаліся на пачатку паэтычнага шляху Купалы, спадарожнічала шырокае ўключэнне у тэкст лірычных песень прыказак і прымавак. Пазней ад увядзення ў лірыку падобных эпічных элементаў Я. Купала безумоўна адмаўляецца.

Характэрна, што на некаторыя вершы Купалы поруч з народнай песняй уплывала народная казка з яе традыцыйнымі выслоўямі, прыёмамі апавядання. У зборніку «Гусляр» адзін з вершаў так і называецца — «Песня-казка». Сама яго назва паказвае на яднанне ў ім песеннага і казачнага. І сапраўды — казачны сюжэт, характэрная для казкі манера выкладання зместу ў «Песні-казцы» ўдала спалучыліся з песенна-народнай вобразнасцю, з адмоўным паралелізмам і іншым.

Сюжэтамі нешматлікіх дарэвалюцыйных эпічных ці ліра-эпічных вершаў Купалы ў большасці выпадкаў з'яўляюцца сюжэты народных песень, народнае паданне. Як правіла, паэт сацыяльна завастрае іх («Канюх», «Жыў на свеце Лявон...», «Братка і сястрыца»).

Адным з архітэктанічных прыёмаў народнай песні, з самага пачатку шырока ўжываных Купалам, быў так званы паралелізм. Купала, успрыняўшы гэты ўстойлівы кампазіцыйны прыём, поўны экспрэсіўных мажлівасцей, зноў жа выкарыстоўваў яго дзеля раскрыцця надзённай тэматыкі, рэвалюцыйнай мэтанакіраванасці («З песень аб няволі», «Плачуць мае песні», «Зашумеў лес разгуканы»).

Дзеля тых жа мэт выкарыстоўваў Купала шырока распаўсюджаны ў народных песнях прыём паэтычнага звароту (да кагосьці ці чагосьці). Але ёсць вялікая розніца ў выкарыстанні гэтага прыёму ў народнай песні і Купалам.

У народных песнях пяецца:

Мароз мой, мароз, не змарозь мяне:
баюся я цябе,
З паходу ідучы, каня ведучы, збрую
несучы.
Збруечка мая сярэбраная, долечка мая
нешчаслівая...

Або:

Ой, палын ты мой, палын, палын—
горкая трава,
Што гарчэй цябе, палын, у чыстым
полі няма...

І ў Купалы можна знайсці падобныя звароты. Аднак паэт не абмяжоўваецца імі, не захапляецца, як народная песня, зваротамі да прадметаў, скажам, земных, а то і зусім прыземленых. На крыллях натхнення ўзлятае ён над зямлёю, як брат сонцу, ветру, зорам, высям паднебным. Узлёты лірычнага героя Купалы, яго запанібрацкасць з сусветам надаюць паэтычным зваротам рамантычнае харастьво, не парушаючы народнасці формы верша, што вырасла з фальклорнай традыцыі. Адзін з характэрных прыкладаў таму — верш «За свабоду сваю»:

Гэй ты, гэй, вецер, пей
А свабодзе маей!.. і г. д.

Асваенне архітэктонікі народнай песні ў Купалы ішло ад першапачатковага захаплення знешнімі атрыбутамі народнай песні, тым, што ляжала ў ёй на паверхні, да глыбокага пранікнення ў красу народных форм. Звязана гэта было з развіццём таленту паэта, з ростам яго эрудыцыі і паэтычнага майстэрства.

Паралелізм у страфе, пытанне-адказ, як яе аснова, пераважаюць у «Жалейцы». У паэтычную задуму вершаў сіметрыя тут пакуль што яшчэ не пранікае.

Сутнасць большасці паэтычных задум вершаў «Жалейкі» — у нараканнях на горкую долю, паднявольнае жыццё, пададзеных з пэўным нарошчваннем эмоцый. У канец верша заўсёды выносіцца найбольш эфектыўнае нараканне ці праклён.

У вершах, пабудаваных па сіметрыі пытання-адказу, таксама ідзе паступовае напластаванне вобразнага матэрыялу паводле яго важкасці і эмацыянальнага накалу, а ў канцы даецца заключны, магутны акорд («А хто там ідзе?»).

Пазней з'яўляюцца ў Купалы вершы больш ускладнёнай кампазіцыі: пытанне-адказ-рэзюмэ, як у вершы «А хто маю долю пойме»; страфа з паралелізмам пачынае раскрываць не толькі перажыванні лірычнага героя, а і пэўныя падзеі, узаемаадносіны герояў, як у вершах «Выйду, выйду...», «Бяжыць шыбка ручаінка...».

Як сведчанне мастацкай спеласці, глыбіннага разумення Купалам сіметрычнай гармоніі народнай песні ўзнікаюць яго шматлікія вершы са зборніка «Шляхам жыцця» («Зоркі», «Падсякайце тое дрэва...», «Ты прыдзі...» і іншыя).

Адзін з характэрнейшых — «Зоркі»:

Ночкай, як толькі выходзіў я з хаты,
Зоркі на небе страчаў я чатыры;
Кожны раз зводзіў іх вогнік крылаты,
Хоць к ім з малітвай узносіўся шчырай.

Першая—бацькава зорка яснела,
Маткі—другая глядзела ў свет горка,
Трэцяя мне мігацела нясмела,
Роднай зямелькі—чацвертая зорка.

Першая згасла навекі не ў часе,
Звольна губляе бліск свой другая,
Трэцяя сумнаю мглой спавілася,
Толькі чацвёртая лепей міргае.

Сіметрыя тут — у самой паэтычнай задуме верша. Класічнасць гэтага верша — у яго грамадзянскім пафасе і чалавечнасці, у зліцці народна-вобразных традыцый з лірычнай тэмай, рамантычнай узнёсласцю.

Трэба яшчэ раз падкрэсліць, што майстэрства ў аваладанні фальклорнымі традыцыямі вырастала ў Купалы з расшырэннем яго кругагляду.

Віленскі перыяд жыцця, праца ў бібліятэцы «Знание» і, асабліва, рэвалюцыйны ўздым 1912 — 1914 гадоў, курсы Чарняева, уплыў Б. Эпімах-Шыпілы, чытанне беларускіх фальклорных матэрыялаў, расшырыўшы кругагляд Купалы, унутрана падрыхтавалі паэта да напісання лепшых вершаў зборніка «Шляхам жыцця», вершаў 1914 — 1915 гадоў. І сярод іх перш за ўсё трэба назваць «Маладую Беларусь», «Я ад вас далёка...», «Зоркі», «З кутка жаданняў», «Не судзіла доля», «Мусіць трэба было», «Вясна 1915-ая», санеты 1915 года і іншыя. Менавіта ў іх арганічна зліліся беларуская фальклорная, песенна-народная традыцыя, лірычная ўсхваляванасць, драматычная напружанасць, рамантычная ўзнёсласць Купалы і традыцыі высокай класічнай паэзіі Пушкіна, Міцкевіча.

У названых вершах фальклорная традыцыя глыбока адчуваецца ў кожным вобразе і матыве, у самой задуме вершаў, у гармоніі іх частак, у мелодыцы радка. У гэтым арганічным яднанні фальклорнай традыцыі і творчай фантазіі было вышэйшае дасягненне дакастрычніцкага Купалы-лірыка.

Новыя шырокія магчымасці асэнсавання і мастацкага асваення фальклорнай традыцыі адкрыліся перад паэтам у савецкі час у сувязі з росквітам пасля Кастрычніка беларускай літаратуры, з ростам яе ідэйна-мастацкіх якасцей.

Новае стаўленне да фальклору прыйшло да Я. Купалы не адразу. Яно адбывалася ў сувязі са станаўленнем Я. Купалы на пазіцыі сацыялістычнага рэалізма. У гэты час з'яўляецца шэраг вершаў паэта — «На смерць Сцяпана Булата», «Арлянятам», «Дзве сястры», «Шляхам гадоў», «З угодкавых настрояў», «Сыходзіш, вёска, з яснай явы...», «Дыктатура працы», як сведчанне таго, што ў песнях Я. Купалы «павыраслі крыллі».

У гэтых вершах зусім прыкметны новы працэс пераасэнсавання традыцыйных для Купалы вобразна-выяўленчых сродкаў, напаўнення іх новым сацыяльна-гістарычным зместам. Цяпер пераасэнсоўваўся не толькі сам традыцыйны народны вобраз, матыў, а ўсе вобразна-выяўленчыя сродкі дакастрычніцкай паэзіі.

Побач з пераасэнсаваннем раман-

тычных вобразаў ішло пераасэнсаванне і звязаных з песенна-народнай традыцыяй больш ці менш рамантызаваных вобразаў долі (цяпер яна паэтызуе долю — шчасце народа), сонца, сакалінай славы, арлоў-сакалоў.

Такім чынам, на працягу 20-х гадоў у стылі Я. Купалы складаўся новы комплекс вобразнасці — вобразаў арлянят, вярнігораў, вольных сейбітаў, новых казак-баек, «дум палаючых цвету», «нечувалых яснот», «чарадзейнага карагоду», «неабсяжнай свабоды», «волі агняцветнай», «агністых сярпа і молата» і іншых. У іх, кажучы словамі А. В. Луначарскага, выражалася рэвалюцыйная радасць беларускага паэта. Ім супроцьстаялі вобразы, што ўвасаблялі паднявольнае мінулае, ворагаў Краіны Саветаў — вобразы «крыўды векавечнай, вечнага цярпення», «катаванняў, пагромаў, шыбеніцаў, пажараў», пут-кайданаў, разбойнікаў-катаў, «благой цьмы», ліхалецця, крыжоў, сох, барон, курных хат, прасніцы і кудзелі і іншых. Як відаць, пераважная большасць гэтых вобразаў была звязана з песенна-народнай традыцыяй.

Этапным, як бы праграмным, у новым стаўленні паэта да фальклору з'явіўся верш «Сыходзіш, вёска, з яснай явы...» (1929). Паэт упісваў у паэзію беларускага народа новыя вобразы, сцвярджаў іх усёй сілай свайго таленту, насуперак усялякім «паэтычным традыцыям» супастаўляў «жалеек спеў гаротны» «трактарнаму колу», што іх патопча; лясуна, русалак, і вадзяніка—сонцу ў срэбных шыбах, электрыцы ўладарнай». І гэтым электрыка і трактар станавіліся вобразамі нашай паэзіі — не толькі словамі з пэўным лексічным значэннем, а менавіта паэтычнымі вобразамі, увасабленнем новага жыцця, новага лёсу народа.

Як сон маркотны, нежаданы,
Сыходзіш, вёска, з яснай явы...
...Тваіх жалеек спеў гаротны
Патопча трактарнае кола,
А сейбіт твой, дасюль самотны,
Абцёршы сонцам воблік потны,
Пад крыж не пойдзе енчыць квола.

Традыцыйны вобраз жалейкі, а поруч — трактар, прадмет, здавалася б, далёкі ад паэзіі, ад народнай песні, на якой выхоўваўся Я. Купала. Але паставіў яго паэт поруч са спрадвечнай «паэтычнай» жалейкай, поруч з рамантычным «абцёршы сонцам воблік потны», і слова «трактар» зайграла бляскамі паэзіі, увайшло ў песню, як роднае ёй, стала цэнтральным вобразам, выражаючы задуму паэта, стала эстэтычным адкрыццём, наватарскім у самой аснове.

Таксама ж арганічна ў народнасць купалавай паэзіі ўвойдуць вобразы дыктатуры працы, «чырвоных абозаў з хлебам», «смелай рэканструкцыі», што ішла «па заводах, па полі, па думках», бальшавіцкай партыі, соцспаборніцтва, камбайнаў і сіласных вежаў — усяго таго, што вызначала сабою воблік новай, савецкай Беларусі. Гэта здарыцца на парозе 30-х гадоў. Вершы Я. Купалы стануць узорамі сацыялістычнага рэалізма, нацыянальныя па форме, сацыялістычныя па зместу. Прычым сама нацыянальнасць іх форм будзе ў значнай ступені і перш за ўсё абумоўлівацца фальклорнымі традыцыямі.

Паэзія Я. Купалы, услаўляючы сацыялістычную Беларусь, абнаўляючы сваю вобразнасць, і на новым этапе жыве ўсё той жа стыхіяй усхвалявана лірызму, раматычна-ўзнёслым пафасам, напружанай драматычнасцю лірычнай споведзі, заклiку, роздуму, развагі, звароту.

Мабыць, рамантычная ўзнёсласць вершаў Я. Купалы савецкага часу больш за ўсё праявілася ў «абыгрыванні» ім вобраза сонца:

З усмешкай мы жыццю глядзім у вочы,—
Судзіла доля шчасце на вяку, —
Збіраем кветкі папараці ўночы,
Днём з ясным сонцам ходзім пад руку...
(«А мы сабе сеем і сеем...»)

Мы ідзем у сонцы з сонцам
Маладым паходам.
Слава бацькаўшчыне нашай
І яе народам!
(«Нашаму святу»).

Як набралася моцы
Матчына дачушка,
Паляцела да сонца
Пералётнай птушкай.
(«Алеся»).

У вадзіцы ў крынічнай
Чысценька памыйся,
Прыбярыся ў кветкі-краскі,
Сонцам атуліся...
(«Беларусі ардэнаноснай».)

Рамантычны пафас, «сонечны» лірызм гэтых вершаў арганічна зліўся з песенна-народным «судзіла доля», з традыцыйнымі вобразамі пералётнай птушкі, крынічнай вадзіцы, кветкі-папараці, з так уласцівай фальклору памяншальнай формай «чысценька», з

кантраснасцю ночы і дня, такой незвычайнай у новых умовах, бо і дзень і ноч дораць шчасце народу, з паралелізмам кампазіцыі «Алесі», з такім уласцівым народнай песні зваротам да кагосьці... І ці не ў гэтым увесь Купала — паэт арыгінальны, пясняр народны?..

Асобна хочацца спыніцца на рытме і інтанацыях гэтых вершаў.

Суладная народная песеннасць радкоў з «Беларусі ардэнаноснай» мяжуе з каламыйкавай танічнасцю «Алесі», «складаў раскацісты ход» верша «А мы сабе сеем і сеем...» — з урачыстай бадзёрасцю марша ў песенным «Нашаму святу».

Гэтыя «рытму мастацкія звівы», «гармонія... у песельным складу», іх разнастайнасць, багацце, класічнае гучанне — яно стала ўласцівым Купалу савецкага часу. Параўнайце вершы Я. Купалы да- і паслярэвалюцыйнага перыяду. Нават тыя, аб якіх мы гаварылі, як аб найлепшых узорах дакастрычніцкага часу, маюць рытмічныя перабоі, абцяжараны перагрузкай слоў у радку, зацямняюцца часам збегам-скопішчам зычных. Падобныя агрэхі цяжка знайсці ў вершы Я. Купалы 30-х гадоў — гарманічным, празрыстым. Бо як майстар Я. Купала вырас, як вырасла па сваіх ідэйна-мастацкіх якасцях і ўся беларуская савецкая літаратура.

У дакастрычніцкі час сувязі Я. Купалы з фальклорнай традыцыяй ішлі па лініі шырокага асваення вобраза, матыву і кампазіцыйнай гармоніі беларускай народнай песні. У гэтым жа напрамку ішлі яны і ў савецкі час, толькі што з яшчэ большай актыўнасцю, узносячы паэта да вяршынь яго лірыкі («Лён», «Вечарынка» і іншыя).

Новае, чым вызначалася цяпер стаўленне да народнай песні, было ў паглыбленай цікавасці паэта да рытміка-інтанацыйнага складу песні. У аснову паэтычнай задумы верша «Лён» — гэтага апафеозу працы і кахання, што нараджаецца ў натхнёнай працы, — лягла ўж даўно прыкмечаная паэтам кампазіцыйная схема, якую ён выкарыстоўваў яшчэ ў вершах «Гусляра». (У яе аснове цыклічнасць падзей, звязаная са зменай пор года, з сельскагаспадарчай працай.) Але толькі ў савецкі час, калі свабодная праца стала сапраўднай радасцю, мог з'явіцца «Лён» — твор светлы і аптымістычны. Ён прасякнуты лірычнай цеплынёю і сяброўскай усмешкай. І ўсё гэта — песенна-народная традыцыя ў яе класічным, купалаўскім пераўвасабленні.

А як слала я лянок
На зялёным на лугу,
Дзе папаўся Міхасёк,
Цалавала набягу.

Сэрцу лёганька было,
Цэлы свет—вясёлы рай,
Хоць і восень, а свята
Так і льецца цераз край.

Ой, лянок, лянок мой чысты,
Валакністы, залацісты!..

Аднак сама гармонія частак, падказаная архітэктанічнымі традыцыямі народных песень, у гэтым вершы засталася б мёртвай схемай, каб не плоць і кроў верша — яго рытм, мелодыка, эмацыянальная насычанасць, паэтычная барвнасць. І паглядзіце, колькі тут ад народна-песеннай традыцыі: паралелізм першага чатырохрадкоўя, кантраснасць вобразаў у другім, прыём звароту ў заключных радках, традыцыйны «зялёны луг», памяншальныя «лянок», «Міхасёк», «лёганька», запеўнае «ой!» і, нарэшце, сам вольнапльінны песенны лад.

Такога верша не магло быць у дарэвалюцыйнага Купалы.

Істотна розным, чым у дакастрычніцкую пару, было выкарыстанне Купалам і традыцыйных матываў. Цяпер часцей за ўсё той ці іншы матыў, традыцыйны сюжэт народнай песні заахвочваў паэта да стварэння новай песні. Так узніклі «Сыны» — красамоўны верш аб лёсе народа, разнявоlенага рэвалюцыяй, несумненна падказаны паэту народнай песняй, у прыватнасці, песняй «Было ў бацькі тры сыны», аб якой мы ўжо гаварылі. Так узніклі эпічна-песенныя «Выпраўляла маці сына...», «Як у госці сын прыехаў...», якія ўжо сваёю назвай выяўляюць блізкасць да матываў народных песень.

У змест вершаў Я. Купалы матывы народных песень пранікалі цяпер толькі ў адным выпадку — калі паэт пісаў для дзяцей. «Бай», «Лявоніха», «Юрачка» — усё гэта вершы арыгінальнай паэтычнай задумы, але ў кожным з іх жыве рэха народнай песні, яе матываў, лагічных ходаў і рытму. Выкарыстоўваючы народныя вобразы і матывы ў дзіцячых вершах, Я. Купала гэтым як бы ўказваў на адзін са шляхоў, дзе традыцыйны народны вобраз і матыў могуць і сёння ўдзячна паслужыць паэту. І пра гэта не павінна забываць наша паэзія.

Цікава тое, што некаторыя матывы беларускіх дарэвалюцыйных народных песень, і асабліва вобразы, падказаныя Я. Купалу народнай трады-

цыяй калісь, да рэвалюцыі, яшчэ раз непасрэдна, хаця і на момант, ажылі пад пяром Купалы 30-х гадоў. Гэта здарылася ў векапомным верасні 1939 года, калі, уславіўляючы радасць уз'яднання, паэт з болем апавядаў аб панскай няволі («Верасень месяц...», «Ой, павей, вецер!..», «Калыханка», «Ты мне песню спей, дзяўчына...», «З новай думкай»).

Уставала рана,
Лажылася позна,
І ў сне чула панаў
Голас хрыплы, грозны.

З горкай, цяжкай долі
У пякельнай нетры,
Як былінка ў полі,
Гнулася ад ветру.

Чытаючы радкі верша «Ты мне песню спей, дзяўчына...», нельга не адчуць, сувязь яго з беларускай народнай песняй. Ды і само параўнанне з былінкай, што гнецца пад ветрам, — як яно знаёма па народных песнях, якія апявалі колішнюю жаночую долю!..

Цікава, што адзін з вершаў на заходне-беларускія матывы («З новай думкай») напісаны памерам дарэвалюцыйнага верша Я. Купалы «Не пагаснуць зоркі ў небе». Факт, нам здаецца, не выпадковы. Верш «Не пагаснуць зоркі ў небе» ва ўмовах барацьбы працоўных Заходняй Беларусі за ўз'яднанне з Краінай Саветаў стаў народнай песняй, мастацкім выражэннем веры народа ў светлую часіну. Усенароднасць верша-гімна як бы парадзіла купалаўскі верш-адказ, песню здзейсненых мар, якая жыла традыцыямі песень барацьбы і надзей.

У адным са сваіх вершаў 30-х гадоў Я. Купала гаворыць, што песня яго

...ад казак, чароўных тых сноў,
Што сталіся яваю нашага дня...

Гэтым паэт як бы лішні раз сцвярджаў пераемную сувязь сваёй паэзіі савецкага часу з рамантычнымі ўзлётамі-марамі сваёй дарэвалюцыйнай творчасці. Рамантычная мара колішняга Купалы стала явай, ява — новай песняй Купалы, у якой рамантыка, казачнасць—рэальныя. Беларусь «цёмная, убогая», аб шчасці якой колісь сніў-марыў Я. Купала,

Выцерла слёзы, пайшла ў свет дарогаю
Побачкі з сонцам, дарогаю слаўнаю.
...Воля і доля над доламі, горамі
Госціць у нас цудатворнаю казкаю...

Сцверджанне рамантычнымі вобразамі не мар аб лепшым будучым, а раскрыццё праз іх рэальнага сонечнага сёння, раскрыццё ў непарыўнай сувязі з духам народнай творчасці беларусаў — ці не ў гэтым тое асноўнае, што характарызуе рэалізм Я. Купалы як рэалізм сацыялістычны, як паэзію, сацыялістычную па зместу, нацыянальную па форме?..

Аналізуючы паэтыку Купалы 30-х гадоў, нельга, вядома, не прыкмеціць шэрагу ўстойлівых прыёмаў і выяўленчых сродкаў, традыцыйных для народнай паэзіі: адухаўленне з'яў; кантраснае іх супастаўленне: паралелізм; прыём звароту; традыцыйныя гай, доля, воля і інш.; азначэнне, выражанае прыдаткам; формы «позна-рана», «ночкай ці днём», «ад краю да краю», «ці то ўзімку, ці то летам», «ці сонца ці зоры» і іншыя.; запеўнае «ой!» і іншае.

Аднак пералічаныя вобразна-выяўленчыя сродкі толькі адна з характэрных стылёвых адзнак паэзіі Я. Купалы, і не ёю вымяраецца ўся глыбіня яднання таленту Я. Купалы з фальклорам.

Красамоўнейшым прыкладам непарыўнай сувязі Я. Купалы з самім духам народнай творчасці з'явіўся і адзін з апошніх яго вершаў — песня-заклік «Беларускім партызанам».

Мужны рытм. Суровая інтанацыя. Натхнёныя словы звароту:

Партызаны, партызаны,
Беларускія сыны!
За няволю, за кайданы
Рэжце гітлерцаў паганых,
Каб не ўскрэслі век яны.

Змрочны рамантычны малюнак фашысцкай навалы, разбурэнняў, і зноў той жа заклік помсціць:

...Хай груган іх косці ліча,
На бяседу соваў кліча,
Баль спраўляюць на касцях,
Няхай Гітлеру-вампіру
Клююць сэрца, смокчуць кроў!..

Нібы з чумацкіх, рэкруцкіх песень — песень колішняй народнай нядолі — ажылі гэтыя вобразы груганоў і соў!.. Гітлер-вампір!.. І вы ўжо ненавідзіце яго, як ненавідзелі крыважэрнага упыра — страшылішча з беларускіх народных казак, ненавідзіце гэтую дзікую здань-патарочу, што ажыла на момант з сярэдневяковых забытых паданняў, гэтую чорную ноч, што захіліла песенны дзень-сонца. «Дык хай жа гіне ліхадзей!» — усклікаеце вы за паэтам.

Колькі нянавісці, веры ў перамогу і сілы ў гэтым вершы — нянавісці, веры, сілы народнай! Еднасць паэта з жыццём народа падказалі яму цяпер, як падказвалі і заўсёды раней, патрэбныя словы, што адразу ж западалі ў душу народа, бо былі яны ад яго, народа, душы...

Сапраўды шматгранным і глыбінным было яднанне Я. Купалы і народа, лірыкі паэта і фальклорнай традыцыі. Гэта яднанне — непаўторная з'ява, як непаўторны ў сваёй велічы быў талент Я. Купалы, непаўторны ў сваёй гістарычнай векапомнасці быў яго жыццёвы і творчы шлях.

Вопыт купалаўскага асваення фальклору вучыў, вучыць і будзе вучыць не адно пакаленне нашых паэтаў. Развіваючы гэтую купалаўскую традыцыю, вядомымі самабытнымі паэтамі сталі П. Броўка, А. Куляшоў, М. Танк, П. Панчанка, М. Лужанін, А. Вялюгін і другія. Прычым, і гэта вельмі характэрна, кожны з іх, ідучы ад Купалы, знаходзіць сваю лінію поступу: імкнецца спалучыць фальклорную традыцыю з пэўнай стылёвай плынню, так ці інакш дэфармуючы ўжо бачаныя каларыт і адценні вобразнасці, чутыя рытмы, інтанацыі і іншае.

Так, П. Броўка песенна-інтанацыйны народны склад яднае з выключна крыштальнай лірычнай плынню, і ў гэтым самабытнасць яго паэзіі. Ён жа не парывае сувязей з традыцыйнымі вобразамі, з прыёмамі адухаўлення з'яў прыроды, любіць параўнанні, падслуханыя з вуснаў народа («Паэзія», «Пахне чабор», «Белы барабаншчык»). Як і Купала, вобразна-выяўленчыя сродкі, падказаныя фальклорнай традыцыяй, П. Броўка паднавальвае раскрыццю тэм высокага грамадзянскага гучання («Размова з небам», «Праца»).

Сваім шляхам у паэзіі ідзе А. Куляшоў. Інтанацыйны лад народнай песні ён яднае з эпічнаю гутарковаю манерай, арганічна ўключае традыцыйныя вобразы ў сваю палітру яркіх, канкрэтна-ўяўных, з абавязковым падтэкстам вобразаў (паэмы «Сцяг брыгады», «Прыгоды цымбал»).

Багатае праламленне фальклорная традыцыя знаходзіць у паэзіі М. Танка. Майстар лірычнага верша, ён услед за Купалам шырока выкарыстоўвае традыцыі народнай песні. У яго знойдзеш вершы, пабудаваныя на паралелізме («На ўзгорку», «Не сячы сасны», «А што гэта за даліна...»), на пераасэнсаванні традыцыйнага вобраза, матыву («А колькі ў вас?..», «Падкова»). Часам у верш М. Танка арганічна ўплятаюцца радкі народнай песні. Поруч з традыцыйна-народнымі вобразамі вяснянкі:

Ой, зорка,
Ты бяры ключы звонкі,
Час зямлю адмыкаці,
Час расу выпускаці,

становяцца вобразы, калі можна так сказаць, тыпова танкаўскія:

Час будзіць гром у хмарах,
Ліст зялёны на вецях,
І каханне пажары
Час запаліць у сэрцы!..

І гэты прыклад — красамоўнае сведчанне яднання вобразна-інтанацыйнага складу народнай песні з рамантычна-каларытнымі вобразамі паэта.

Некаторыя з нашых паэтаў, захапляючыся фальклорнай традыцыяй, яднаюць традыцыйныя народныя вобразы з вобразамі рамантызаванымі, пабудаванымі на складаных асацыяцыях. Характэрныя ў гэтых адносінах вершы М. Лужаніна «Стукну-грукну», «Ручай» і А. Вялюгіна «Песня пры вогнішчы».

Такім чынам, пад пяром лепшых майстроў сучаснай нашай паэзіі купалаўскі запавет яднання з традыцыямі фальклору развіваецца з поспехам.

Імкнуцца ўнаследаваць яго і маладыя паэты, але іх намаганні недастаткова яшчэ актыўныя. Маладым перашкаджае, як нам здаецца, адсутнасць глыбокага разумення купалаўскіх традыцый і механічнае капіраванне фальклорных узораў, а таксама ўжо знойдзеных форм выкарыстання фальклорных традыцый. Вельмі рэдка чамусьці маладыя паэты «абыгрываюць» у сваіх вершах кампазіцыйную гармонію народнай песні.

Калі мы гаворым аб нацыянальных традыцыях нашай паэзіі, дык сярод іх самая адметная і яркая — яе сувязь з фальклорам. Сучасная беларуская паэзія, развіваючы і гэту традыцыю, зможа і надалей забяспечыць сабе вартае месца ў скарбніцы многанацыянальнай савецкай культуры.

Выйшлі ў свет

У Дзяржаўным выдавецтве Беларусі выйшлі з друку новыя кнігі:

Алесь Шашкоў. Сонца тушыць зоркі. Апавяданні. 144 стар. Тыраж 6000 экз. Цана 2 руб. 40 кап.

Многія апавяданні зборніка прысвечаны жыццю калгаснай вёскі, узнімаюць праблемы дружбы, кахання, сям'і, маралі, этыкі. Героі іх — нашы сучаснікі.

Мікола Лупсякоў. Ля пераправы. Апавяданні. 152 стар. 10000 экз. Цана 1 руб. 65 кап.

У новы зборнік пісьменнік уключыў апавяданні аб мужнасці савецкіх людзей у гады Вялікай Айчыннай вайны і творы аб жыцці нашых сучаснікаў — моладзі калгаснай вёскі.

Міхась Скрыпка. Мая хата не з краю. 176 стар. Тыраж 10000 экз. Цана 1 руб. 65 кап.

Гэта зборнік сатырычных апавяданняў і гумарэсак пісьменніка, які вядомы ўжо чытачу па кніжцы баек і вершаў «Сатыра і гумар».

Апавяданні і гумарэскі М. Скрыпкі з поспехам могуць быць выкарыстаны гурткамі мастацкай самадзейнасці.

А. Зенчанка. Вось яно, новае калгаснае сяло Сноў. Нарыс. 32 стар. 7000 экз. Цана 30 кап.

Героі нарыса — звычайныя працаўнікі калгаса імя Калініна Нясвіжскага раёна, якія пакінулі хутары і пабудавалі новую, калгасную вёску.

Павел Бранавец. Мацней за агонь. Нарысы. На рускай мове. 84 стар. 5000 экз. Цана 90 кап.

Нарысы аб мужных і смелых змагарах з агнём — пажарніках нашай рэспублікі.

Наш родны край. Творчасць піянераў і школьнікаў рэспублікі. Зборнік. 80 стар. 8000 экз. Цана 2 руб. 55 кап.

Гэта своеасаблівая кніга. Аўтары яе — школьнікі Савецкай Беларусі, якія даслалі свае вершы, апавяданні, нарысы, малюнкі ў рэдакцыі газеты «Піянер Беларусі» і часопіса «Бярозка» на юбілейны конкурс, прысвечаны 40-годдзю БССР. Кніга багата ілюстравана рэпрадукцыямі з лепшых малюнкаў дзяцей.

Сто тысяч стрэл. Кітайская народная казка. 16 стар. Тыраж 50000 экз. Цана 1 руб. 30 кап.

Гэта кніжка для самых маленькіх. У ёй апавядаецца, як аднойчы, у даўнія часы, чужынцы падышлі да ракі Янцзы і пачалі рыхтавацца да пераправы, каб захапіць Кітай. Дарадчыкі кітайскага імператара бачылі адно выйсце — адступленне. І толькі просты селянін, перахітрыўшы ворагаў, выратаваў Радзіму.

Казку пераклаў на беларускую мову Янка Брыль. Кніга афармлена мастаком І. Някрасавым.

Уладзімір Калеснік. Паэзія змагання. Максім Танк і заходнебеларуская літаратура. 256 стар. 7000 экз. Цана 6 руб. 75 кап.

Манаграфія маладога літаратуразнаўцы прысвечана аналізу даверасьнёўскай творчасці Максіма Танка. У першым раздзеле кнігі аўтар гаворыць пра фарміраванне светапогляду паэта. У другім і трэцім раздзелах разглядаецца творчасць Максіма Танка перыяду ўздыму і спаду рэвалюцыйнай барацьбы працоўных заходніх абласцей Беларусі за ўз'яднанне. Падкрэсліваючы вялікую ролю паэта ў заходнебеларускай літаратуры, аўтар кнігі паказвае непарыўнае адзінства паэтычнай творчасці Максіма Танка з рэвалюцыйна-вызваленчым рухам таго часу.

Міхаіл Лазарук. Пімен Панчанка. Літаратурна-крытычны нарыс. 144 стар. 7000 экз. Цана 3 руб. 90 кап.

У кнізе прасочан дваццаціпяцігадовы творчы шлях вядомага беларускага паэта Пімена Панчанкі. Манаграфія гэта — карысны дапаможнік для старшакласнікаў, студэнтаў, настаўнікаў, выкладчыкаў вышэйшых навучальных устаноў, навуковых супрацоўнікаў і ўсіх тых, хто цікавіцца беларускай паэзіяй.

Наша пошта

НЕВЕРАГОДНАЯ ГІСТОРЫЯ

У адным з вагонаў прыгараднага цягніка Маладзечна — Гудагай рэвізор правяраў у пасажыраў білеты. Чарга дайшла да маладога чалавека.

— Ваш білецік, грамадзянін.

— Мама, пакажыце рэвізору білет, — ціха папрасіў хлопец жанчыну, якая сядзела побач.

Крыху пакапаўшыся ў кішэнях, жанчына падала рэвізору сезонны білет свайго сына і потым хуценька схавала яго.

Тое, што білет знаходзіўся не ў яго ўладальніка, рэвізора не здзівіла. Але калі гэтак стала паўтарацца, ён пацікавіўся ў юнака, чаму ён не трымае свой білет сам. І тут высветлілася, што ў маці захоўваюцца не толькі яго праязны білет, але і ўсе іншыя дакументы: пашпарт, ваенны білет...

Чаму? Вось тут ужо цэлая гісторыя, у якую цяжка нават паверыць.

Аркадзь С. жыве ў вёсцы Асанава Лебедзеўскага сельсавета. Ён — будаўнік па спецыяльнасці, выконваў са сваім братам Фёдарам малярныя работы на рынку ў Маладзечне. Тут ён пазнаёміўся з работніцай рынка Гэляй С. Юнак і дзяўчына пачалі сустракацца. Хутка яны шчыра пасябравалі. Ішоў час, неўзабаве іх сяброўскія пачуцці перараслі ў чыстае, харошае каханне. Прыемна было бачыць іх разам раднаснымі і шчаслівымі ў цягніку, у якім яны ездзілі пасля працы дадому, на вечарах моладзі, на танцавальнай пляцоўцы, сярод моладзі і ў Гэлінай вёсцы Зарудзічы.

Пачуцці маладых раслі і мацнелі. Яны парашылі, нарэшце, пажаніцца. І тут, як кажуць, пачалося нешта неверагоднае ў наш час.

Калі даведалася аб гэтым маці Аркадзя, дык катэгарычна сказала свайму даросламу сыну: «Тваёй жонкай гэта дзяўчына ніколі не будзе». Жанчыне чамусьці не спадабалася яе будучая нявестка.

Сын спрабаваў пераканаць маці, што яна памыляецца, што ён шчыра кахае Гэлю і без яе не ўяўляе свайго жыцця. Але ўсё дарэмна. Маці яго і слухаць не хацела. Яна паўтарала адно і тое ж: «Будзе так, як я загадваю».

Перш-наперш маці забрала ў сына ўсе дакументы. Пашпарт у яе, значыць, без яе дазволу шлюб зарэгістраваць немагчыма.

Усё святочнае адзенне Аркадзя маці схавала пад замок. У рабочым жа гарнітуры, думае, сын не паедзе да сваёй Гэлі. Аркадзь спрабаваў узяць дома гэтае адзенне сілком, але нічога з гэтага не выйшла: на баку маці стаялі сястра і брат.

А каб Аркадзь не сустракаўся з Гэляй на працы, маці штодзённа на працягу ўжо амаль чатырох месяцаў ездзіць разам з ім. Раніцай прыгарадным цягніком едзе з сынам на працу, а вечарам вязе яго дадому. Жанчына

ў 50-гадовым узросце не працуе, а цэлымі днямі ходзіць за сынам і сочыць, каб ён не толькі не сустракаўся з сваёй каханай, але нават і з яе сяброўкамі. Штодзённа плаціць за праезд грошы. Траціць дарэмна столькі часу!

Мікалай КОЗЕЛ,
г. Маладзечна.

Ад рэдакцыі: З гэтым пісьмом мы азнаёмілі пісьменніка Аляксандра Міронава. І вось што ён адказвае тым, хто працуе разам з Аркадзем С.

— Пісьмо Мікалая Козела і здзівіла, і ўстрывожыла мяне, як, бадай, яно здзівіць і ўстрывожыць кожнага. Сапраўды, жыве на свеце, у нашы дні, у нашай краіне, а дакладней — у вёсцы Асанава Лебедзеўскага сельсавета Маладзечанскага раёна, малады хлопец Аркадзь С., нядрэнна працуе па сваёй спецыяльнасці маляра, кахае дзяўчыну Гэлю, якая адказвае яму ўзаемнасцю, а аказваецца — і не жыве як след, і працаваць ў поўную сілу, з душой яму не даюць, і не дазваляюць нават глядзець на дзяўчыну. І хто? Родная маці кроку сыну ступіць не дае без свайго дазволу, уздыхнуць не дае, выстаўляе на смех усім, хто ведае і хто не ведае яго. Ды ці можа быць падобнае ў наш час, у нашай краіне?! Я не схільны думаць, што М. Козел што-небудзь перабольшыў у апісанні гэтай сумнай і — няхай даруюць мне людзі, пра якіх ідзе гаворка — недарэчнай гісторыі...

Асуджаць маці Аркадзя я не збіраюся, хоць яна і заслугоўвае самага суровага асуджэння за свае домастроеўскія, жорсткія і здзеклівыя адносіны да роднага сына. Няма патрэбы асуджаць і Аркадзя: ён дастойны толькі спачування, як дастойны спачування кожны, хто паслухмяна падпарадкоўваецца неразумнай і злой волі няхай нават і роднай маці, хто, стаўшы паўналетнім, так і не здолеў заняць сваё, самастойнае, цвёрдае месца ў жыцці. Але я не магу не асуджаць усіх тых, хто, на працягу доўгага часу, з'яўляючыся штодзённымі сведкамі абураючых абставін, што склаліся ў сям'і Аркадзя, упарта і старанна робяць выгляд, нібы нічога пра гэта не ведаюць. Я не магу не асуджаць усіх, хто ўжо даўно павінен быў горача ўмяшацца ў гэтую гісторыю і пакласці ёй канец!

Ці ж Аркадзь зусім адзін у сваёй вёсцы Асанава? Ці ж побач з ім няма яго равеснікаў, смелых, прынцыповых, сумленных і шчырых хлопцаў і дзяўчат, камсамольцаў, якія ўжо даўно маглі б і абавязаны былі памагчы Аркадзю разабрацца ў абставінах, а калі трэба — дык і стаць на яго абарону? Ці ж няма такіх жа хлопцаў там, дзе працуе Аркадзь? Няўжо няма вакол яго ні аднаго дарослага, умудронага жыццёвым вопытам чалавека, гатовага працягнуць юнаку руку дапамогі, пагутарыць з маці Аркадзя, памагчы ёй разабрацца ў яе адносінах да сына?

Безумоўна, ёсць. І вельмі горка становіцца на душы, калі думаеш пра тое, што ўсе, хто здольны і павінен памагчы Аркадзю, чамусьці трымаюцца ў баку ад яго, наглядаюць за ім, за пакутамі Гэлі, і — толькі. Яшчэ горш: ёсць, нябось, і такія, хто пасмейваецца з такой «сітуацыі», смакуе яе, пляткарыць, і тым самым яшчэ больш паглыбляе пакуты ўдзельнікаў гэтай неверагоднай, нават трагічнай гісторыі.

Імення трагічна складваецца жыццё і, магчыма, увесь далейшы лёс Гэлі, Аркадзя і яго маці. Аркадзю ж — жыць і працаваць, разам з усім народам будаваць нашу і сваю будучыню — камунізм. А які ж атрымаецца з яго будаўнік самага шчаслівага грамадства на зямлі, калі жорсткая воля маці падаўляе ў ім усё, без чаго нельга ўявіць нашага чалавека: самастойнасць, шчырасць, сумленнасць і прынцыповасць, калі расце Аркадзь — і вырасце баязлівым і бязвольным чалавекам, якога ўсё жыццё прыйдзецца вадзіць за руку!

Абурэнне Мікалая Козела зразумелае і яго падзеляць усе, хто прачытае напісанае ім пісьмо. Але толькі абурацца, наглядаючы з боку, мала і недаравальна. Калі ўзнікае пажар — трэба разам, усім гуртам тушыць яго. Калі чалавечаму жыццю пагражае непапраўная бяда — трэба неадкладна ратаваць яго. Сітуацыя, апісаная ў пісьме Мікалая Козела, нясе страшную, магчыма непапраўную бяду характарам, душы, усяму лёсу і ўсяму далейшаму жыццю Аркадзя і Гэлі. Трэба біць трывогу, трэба разам, усім, каму дарагі кожны савецкі юнак і кожная савецкая дзяўчына, умяшацца ў гэтую «сітуацыю» і разабрацца ў ёй.

Маці Аркадзя павінна, нарэшце, зразумець, у чым яна мае рацыю, а ў чым не. Аркадзь жа — яе сын, і немагчыма паверыць, што яна наўмысна хоча атруціць і зламаць яго жыццё. Хутчэй наадварот: хоча лепшага, як хоча для свайго дзіцяці кожная маці, ды толькі не ведае, не разумее, як дабіцца гэтага. Дык паможам ёй, разам паможам — парадай, добрым словам, сваім шчырым удзелам у яе горы і ў яе трывогах.

А Аркадзю С. хочацца сказаць толькі адно: калі ты праверыў свае пачуцці да Гэлі, калі ты сапраўды кахаеш яе і не можаш без яе жыць, дык змагайся за сваё і за ваша каханне — адкрыта, шчыра і сумленна,— так змагайся, каб перамагчы і заваяваць простае, але самае жаданае шчасце!

Аляксандр МІРОНАЎ

НОВАЯ МЭБЛЯ БУДЗЕ

У майскім нумары нашага часопіса за мінулы год паведамлялася аб выніках Усесаюзнага конкурсу на новыя канструкцыі мэблі. Адно з першых месц у гэтым конкурсе занялі беларускія канструктары, якія распрацавалі арыгінальныя камплекты секцыйнай зборна-разборнай мэблі. Напомнім аб адной характэрнай асаблівасці гэтай новай мэблі. Для складання самых разнастайных прадметаў спраектаваны ўніфікаваныя дэталі. Спажывец, вызначыўшы ў адпаведнасці з плаціроўкай сваёй кватэры від і памеры мэблі, зможа набыць у магазіне адпаведны камплект дэталей і сам, без ніякай пабочнай дапамогі, здолее сабраць стол, шафу, паліцу і г. д. Калі спатрэбіцца, можна будзе набыць новыя дэталі, каб змяніць выгляд мэблі.

Паведамленне аб тым, што новая мэбля хутка паявіцца ў продажу, выклікала вялікую цікавасць у чытачоў. Рэдакцыя атрымала многа пісем з запытаннямі аб лёсе гэтага цікавага праекта.

«Я чытала ў вашым часопісе артыкул аб новай мэблі... Наша сям'я і многія нашы знаёмыя з нецярплівасцю чакаюць, калі камплекты дэталей зборна-разборнай мэблі з'явяцца ў продажу,— піша нам чытачка Т. Канаш з Мінскага раёна.— Ці не можаце вы расказаць у «Маладосці» аб лёсе гэтай мэблі».

Наш карэспандэнт пабываў ва Упраўленні лясной, папяровай і дрэваапрацоўчай прамысловасці Саўнаргаса БССР.

Начальнік вытворча-тэхнічнага аддзела ўпраўлення Д. Хітраво паведаміў нам, што на 1960 год на Гомельскім дрэваапрацоўчым і Рэчыцкім фанерна-мэблевым камбінатах запланавана вытворчасць набору секцыйнай камбінаванай мэблі з уніфікаваных дэталей. Такая мэбля паступіць у продаж ужо ў першым квартале. У першую чаргу запускаюцца ў вытворчасць дэталі, з якіх, па жаданню спажыўца можна будзе сабраць ці шафу для адзення, ці кніжную шафу, ці камод, ці столік для тэлевізара, ці сакрэтнік, ці сервант і г. д.

Канструктары новай мэблі прапанавалі стварыць у Мінску і ў абласных цэнтрах рэспублікі магазіны-атэлье. У іх будзе арганізаваны паказ узораў і розных умоў кампаноўкі, абмеркаванне новых праектаў мэблі, падобна да таго, як гэта робіцца, напрыклад, з новымі фасонамі адзення ў Дамах мадэлей. Тут жа, карыстаючыся паслугамі кансультантаў, спажывец зможа скласці план абсталявання сваёй кватэры і заказаць патрэбныя яму камплекты.

Саўнаргас рэспублікі ўхваліў гэтую прапанову, каб праз такія магазіны-атэлье развіваць у працоўных найлепшыя сучасныя густы.

Спорт

У ДОМЕ ПА ВУЛІЦЫ МАСКОЎСКАЙ

Увечары, калі над Мінскам загараюцца агні электрычных лямпачак, многія юнакі і дзяўчаты накіроўваюцца на Маскоўскую вуліцу да новага нядаўна пабудаванага трохпавярховага будынка. Яны спяшаюцца заняць свае месцы ў класах і метадычных кабінетах, каб у вольны ад работы час прысвяціць сябе любімым спартыўным заняткам.

Над уваходам у будынак вялікімі пазалочанымі літарамі напісана: «Дом ДТСААФ Беларускай ССР». У прасторным вестыбюлі адразу кідаецца ў вочы вялікае маляўнічае пано: у імклівым, нястрымным руху—спартсмен-матацыкліст, а ў блакітным небе над ім на спартыўным самалёце «ЯК-18» нябачны лётчык выконвае мудрагелістыя фігуры вышэйшага пілатажу. Пано адлюстроўвае запаветнае жаданне многіх юнакоў і дзяўчат нашай краіны.

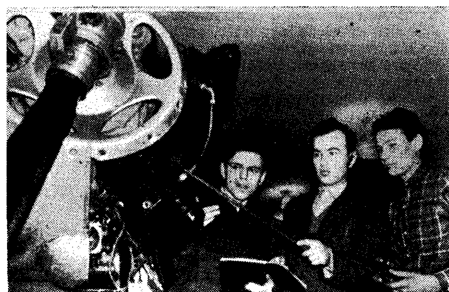

З будовай матора самалёта знаёмяцца тэхнік Белдзяржпраекта В. Зуй, слесар Мінскага падшыпнікавага завода А. Чарнецкі і рабочы саўгаса «Рассвет» Мінскага раёна І. Міронычык.

Фота С. Чырэшкіна.

У той вечар, калі мы пабывалі ў Доме ДТСААФ, ва ўсіх класах і кабінетах праводзіліся заняткі. Маладыя, пачынаючыя спартсмены — аўтамабілісты і матацыклісты — вывучалі рухавік і правілы вулічнага руху, лётчыкі — тэорыю палётаў, планерысты — матэрыяльную частку безматорнага лятальнага апарата, парашутысты займаліся ўкладкай парашутаў.

Асабліва ажыўлена было ў планёрным класе. З групай юнакоў займаўся ветэран-планерыст майстар спорту Аляксандр Пятровіч Быкаў. Славуты спартсмен вось ужо 25 год лятае на планёры і, нягледзячы на свой пажылы ўзрост, ужо каторы раз у спаборніцтвах заваёўвае першынство. А. Быкаў да гэтага часу ўтрымлівае за сабой ганаровы тытул чэмпіёна рэспублікі па планёрнаму спорту. За чвэрць стагоддзя Аляксандр Пятровіч падрыхтаваў больш тысячы спартсменаў-авіятараў. Вопытны спартсмен, гаспадар падвоблачных вышыняў, Быкаў цяпер перадае свой вопыт маладым спартсменам-авіятарам.

На гэтых занятках Аляксандр Пятровіч расказаў вучням, што ён лятаў на ўсіх тыпах планёраў, якія толькі выпускаліся ў нашай краіне, удзельнічаў ва ўсіх планёрных спаборніцтвах. Паказваючы на апарат, які стаіць у класе, Аляксандр Пятровіч гаворыць будучым планерыстам:

— Айчынны планёр «Прыморац» — выдатны лятальны апарат. На ім можна ўзмываць высока ў неба, вышэй воблакаў, і лятаць па некалькі гадзін...

Планерызм—захапляючы від спорту. І не дзіўна, што ім займаюцца многія маладыя мінчане. Прываблівае іх і парашутызм — спорт смелых і адважных. У прасторным парашутным класе ў той вечар з групай моладзі

заняткі праводзіў рэкардсмен свету майстар спорту Міхаіл Шаіпаў. Парашутысты Беларусі з'яўляюцца мацнейшымі ў Савецкім Саюзе. Імі ўпісана больш трыццаці паправак у табліцу сусветных і ўсесаюзных рэкордаў, а заслужаны майстар спорту мінчанін Міхаіл Дзмітраў, які зрабіў нядаўна свой тысячны прыжок з парашутам, неаднаразова заваёўваў званне чэмпіёна свету.

Навічкі з захапленнем слухаюць расказ славутага спартсмена аб развіцці парашутызму ў нашай краіне. А пасля пачынаюць трэніровачныя заняткі па ўкладцы парашутаў.

У той час, калі ва ўсіх тэхнічных класах праходзілі тэарэтычныя заняткі па авіяцыйных відах спорту і аўтамотасправе, у стралковым ціры адбываліся спаборніцтвы на першынство горада паміж заводскімі камандамі па кулявой стральбе. На трэцім паверсе ў прасторнай канферэнц-зале ішла гутарка аб развіцці ў Мінску і Мінскай вобласці радыёаматарства. Зала была перапоўнена. На першую гарадскую канферэнцыю спартсменаў-радыёаматараў прыйшлі юнакі і дзяўчаты з радыёзавода, камвольнага камбіната, аўтазавода, абутковай фабрыкі імя Калініна, універсітэта, політэхнічнага інстытута.

На трыбуну падымаліся прамоўца

Чарговыя заняткі ў планёрным класе вядзе майстар спорту А. Быкаў (трэці злева).

Адным з лепшых каротнахвалевікоў лічыцца Валянцін Бензаць — супрацоўнік Інстытута фізікі Акадэміі навук БССР.

за прамоўцам. Яны гаварылі аб тым, каб хутчэй зрабіць радыёспорт сапраўды масавым, заняткам шырокіх колаў мінскай моладзі. Пакуль што гэтым спортам у горадзе займаецца не многа юнакоў і дзяўчат. У школах да гэтага часу не створаны гурткі радыёаматараў, вельмі мала аматарскіх кароткахвалевых і ўльтракароткахвалевых радыёстанцый.

Моладзь, што вечарамі бывае ў Доме ДТСААФ, з задавальненнем знаёміцца з поспехамі і дасягненнямі лепшых спартсменаў рэспублікі, вывучае багаты вопыт майстроў тэхнічных відаў спорту. Аб гэтым добра расказваюць шматлікія стэнды, плакаты і спецыяльна абсталяваны метадычны кабінет, а таксама вітрына, дзе размешчаны партрэты славутых майстроў.

У 1961 годзе адбудзецца V Усесаюзная спартакіяда камсамольцаў і моладзі па тэхнічных відах спорту. У гэтай спартакіядзе будуць удзельнічаць спартсмены розных спартыўных арганізацый. Падрыхтоўка да яе пачалася.

Пры рэспубліканскім камітэце ДТСААФ створаны рэспубліканскія федэрацыі авіяцыйнага, аўтамабільна-матацыклетнага, радыёаматарскага і падводнага спорту, якія сканцэнтравалі сваю дзейнасць у новым будынку Дома ДТСААФ Беларускай ССР. Ён стаў цэнтрам усёй работы па развіццю ў рэспубліцы тэхнічных відаў спорту. Тут створаны ўсе ўмовы для тэхнічнай вучобы і павышэння спартыўнага майстэрства моладзі.

П. ПАХІЛЬКА.

Гумар і сатыра

Здарэнне з сержантам

Ідзе па вуліцы сержант
З дзяўчынай «на буксір».
Насустрач крочыць лейтэнант,
Ягоны камандзір.

Сержант не ўзняў яшчэ рукі,
Як той адказыраў.
Сержант здзівіўся, бо такіх
Не бачыў ён праяў.

Не па статуту ж гэта, не!
Начальства ж потым казырне.

А можа пераблытаў ранг,
Ці не працёр вачэй?..
Пакуль ён думаў—капітан
Аддаў сержанту чэсць.

— Ну што за чорт!—падумаў ён.—
І гэты казырнуў.
Чакай, а можа гэта сон?
І навакол зірнуў.

Ды не! Дзяўчына, як букет,
З ім поручкі ідзе.
Усё ў парадку. Усё як след!
І ясна, як удзень.

— Чакай, чакай, тут нешта ёсць!—
Падумаў зноў дзівак.—
Магчыма, што за маладосць
Ёй казыраюць так?

— Ці не паблыталі яны
З палкоўнікам мяне?..
Якія стрэнуцца чыны—
Дык кожны казырне.

— Завошта ж казыраюць так?—
Сержант падумаў зноў.
Назад ён глянуў і абмяк:
Там... генерал ішоў.

Міхась СКРЫПКА

**КАЛІ УБАЧЫУ, ДЫК АДРАЗУ
ЗА КАУНЕР І ДА АДКАЗУ!**

Мал. У. Лося.

ЛЯ СТУДЭНЦКАЙ ВЕШАЛКІ.

За 15 мінут... **...І за дзве мінуты да званка.**

Мал. А. Скамарохава.

Графаману

Не слухай іх, браток, нікога:
Любы рэдактар—гэта ж гад!
Ён толькі пхне сябе самога,
А ўсё тваё—мяце назад.

Кляні—раз нельга ўздзець на вілы—
Яго, і жонку, і дзяцей,
І— не здавайся. Колькі сілы—
Шрайбуй, браток, шпурляй часцей!

Хоць чаго-небудзь, а даб'ешся:
Калі у друк не пападзеш,
То ўжо рэдактара, канешне,
Ты да інфаркта давядзеш.

Банадысь ПАПРУГА

СЛОВЫ І СПРАВЫ.
Мал. У. Лося.

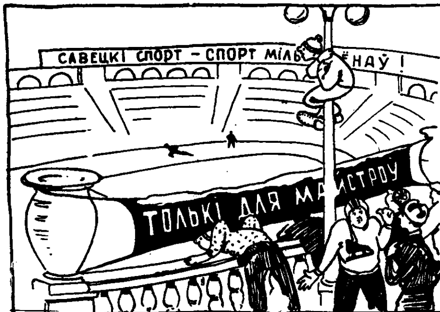

**Ніхто майстрам не дасць падножку —
Яны ўдваіх на ўсю дарожку!**

ВОСЬ ДЫК ПАСТАРАЛІСЯ.
Мал. У. Лося.

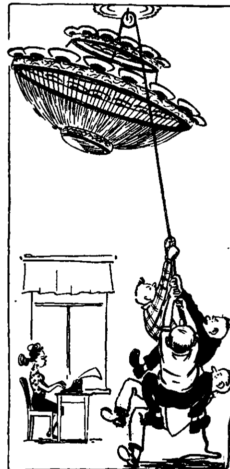

**Сапуць з натугі дзецюкі.
Не паддаецца груз цяжкі.
Відаць, для цэлага сяла
Хапіла б гэтага святла!**

Шахматы

пад ıкцыяй майстра спорту
А. СУЭЦІНА

ЗА ШАХМАТАМІ УСМІХАЮЦЦА

Дзіае спалучэнне — шахматы і... гума «Якая ж весялосць у гэтай гульні, лі партнёры ў глыбокай задуме цэлі гадзінамі сядзяць адзін супраць друга?» — можа не без падставы спытаі у нас чытач. Але тут нельга кірава толькі вонкавымі назіраннямі. Ммаем на ўвазе так званы «ўнутраны» гуар.

іаля пяцідзесяці гадоў назад выйшла свет вельмі цікавая кніжка аўстрыйскага майстра Іосіфа-Эміля Крэйчыка «Дзеці Касесы». У гэтай кніжцы змешчаны шэраг гумарыстычных апавяданнаў пра шахматы і шахматыстаў. Прапануем увазе чытача некалькі фрагментаў з гэтай кніжкі.

Пра шахматную слепату

Звычайна злосць з-за прайгранай партыі бывае найбольшай, калі перад пройгрышам узнікае выйгрышнае становішча. Трэба сказаць, што ў шахматнай партыі недастаткова зрабіць сорак добрых хадоў—неабходна, каб усе хады былі вельмі добрыя. Адным няўважлівым ходам можна сапсаваць самую лепшую партыю. Калі гэтыя памылкі маюць характар грубых падставак, шахматысты называюць такія хады «зяўкамі». Разявакамі, радзей ці часцей, бываюць усе— ад майстра да пачынаючага (апошнія, вядома, значна часцей).

Робіцца міжвольна шкада таго, хто, прайграючы, пачынае нервавацца, бляднець, бянтэжыцца. Той, хто выйграе, таксама не адчувае вялікай радасці (калі ён у душы шахматыст, вядома!), бо яго ж вывезла «сляпая выпадковасць»...

І ўсё ж вось гэты прыклад шахматнай «слепаты», які ўзяты з кніжкі Крэйчыка, прымусіць усміхнуцца кожнага.

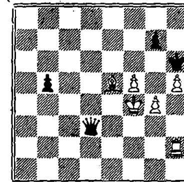

«Гэта пазіцыя, — піша Крэйчык, — належыць да партыі двух вядомых шахматыстаў прадмесця. Чорныя пайшлі g7—g5, і ў тое ж імгненне абодва ігракі ўсклікнулі: «Здаюся!» Чорныя таму, што ўбачылі, як белыя могуць зрабіць мат, сыграўшы h5 : g6, а белыя таму, што яны не ведалі правіла «en passant» (узяццё на праходзе) і думалі, што атрымалі мат. Гэта — вяршыня шахматнай «слепаты»!

Калі двое робяць адно і тое ж...

У свой час адзін з тых, хто не ўмеў гуляць у шахматы, заявіў майстру, што ён гатовы звесці ўнічыю з ім любую партыю. «Як жа вы будзеце гуляць?» — спытаў здзіўлены майстар. «Я буду проста паўтараць вашы хады»,—адказаў гэты самаўпэўнены чалавек. Селі за дошку і сыгралі: 1. d4 d5, 2. Фd3 (майстар гуляе белымі) Фd6, 3. Фf5!! Фf4??, 4. Фc8X!

Як бачым, чатыры хады можна зрабіць, не ўмеючы гуляць у шахматы.

Крэйчык ідзе далей — ён даказвае, што ўсе пачаткі партый (дэбюты) дрэнныя для чорных, калі яны ўпарта дамагаюцца «сіметрыі».

Вось прыклад з дэбюту чатырох коней: 1. e2—e4, e7—e5, 2. Кg1—f3 Кg8—f6, 3. Кb1—c3 Кb8—c6, 4. Cf1—b5 Cf8—b4, 5. d2—d3 d7—d6, 6. 0—0 0—0, 7. Cc1—g5 Cc8—g4, 8, Cb5 : c6 Cb4 : c3, 9. Cc6 : b7 Cc3 : b2, 10. Cb7 : a8 Cb2 : a1, 11. Фd1 : a1 Фd8 : a8, 12. Cg5 : f6 Cg4 : f3, 13. Cf6 : g7 Cf3 : g2. 14. Cg7 : f8 Cg2 : f1. 15. Cf8—h6 Cf1—h3, 16. Фa1—c1 Фa8—c8, 17. Фc1—g5X, і здаліся.

Пазіцыя пасля 16 ходу чорных.

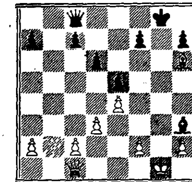

«Таксама «некарэктным» можа быць і ферзевы дэбют», — гаворыць Крэйчык. Вось прыкладны варыянт:

1. d4 d5, 2. Кf3 Кf6, 3. c4 c5, 4. Cg5 Cg4, 5. e3 e6, 6. Кc3 Кc6, 7. Ce2 Ce7, 8. 0—0 0—0, 9. C : f6 C : f3, 10. C : g7 C : g2, 11. C : f8 C : f1, 12. C : e7 C : e2, 13.. C : d8 C : d1, 14. cd cd, 15. dc dc, 16. cb cb, 17. baФ baФ, 18. Cf6X!

«Значыць, — заключае Крэйчык, — ніколі не імкніцеся да сіметрыі!»

ЗМЕСТ

Анатоль Грачанікаў. Машыніст. Папрок. На пенсію. Замест пісьма. Вершы 3
Васіль Быкаў. Жураўліны крык. Аповесць 7
Пятрусь Макаль. Калі мудрыя рукі ў цябе. У ваенным гарадку. Самы высокі будынак... Мора. Роздум. Караблі не загінулі. Салют усім прахожым. Мост. І не сніў. Вершы 70
Мікола Паноў. На чыстую ваду. Аднаактовая п'еса . . . 76
Мікола Сіскевіч. Мне сняцца трывогі. Не думай пра мяне, Айчына... Дарога. Ручэй. *** Нехта лісцікі-лапкі... Вершы . . . . [illegible]
Ніл Гілевіч. Сцежкі. Верш . . . . [illegible]
Рыгор Барадулін. На вучэнні. Верш . . . . . . 8[illegible]
Я. Бялоў. Герой Савецкага Саюза. Першыя дні. Урывак з кнігі 89
З. Калбасаў. Такі савецкі салдат. Рэпартаж 99

Дарогамі сямігодкі
Сцяпан Кухараў. Інжынер прыехаў. Нарыс 103

Гары камсамольскі аганёк!
В. Жаўцянкова. Уклад аўтазаводцаў 110
М. Цімошак. Дружна, усёй сям'ёй 111

Навука — праца — чалавек
В. Говар. Пранікненне ў таямніцы . . . . 11[illegible]
П. Беразняк. Так ствараецца новае 117
«Маладосць» вядзе рэпартаж» з Гомеля студэнцкага . . . 120

Давайце пагаворым...
В. Груша. Як вы адпачываеце? 126
Г. Навіцкі. Там, дзе камандуе долар 131

З блакнота падарожніка
Яўген Логінаў. На адхонах Алтая 137

Размова аб майстэрстве
Алег Лойка. Беларускай песні валадар. Фальклорныя традыцыі ў лірыцы Янкі Купалы 142
Выйшлі ў свет 150
Наша пошта 151

Спорт
П. Пахілька. У доме па вуліцы Маскоўскай 154
Гумар і сатыра 156
Шахматы 159

Да нумара прыкладаецца бясплатны дадатак «А гарманік грае, грае...»